

**T.C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TASAVVUF BİLİM DALI**

**SARI ABDULLAH EFENDİ'NİN HAYATI
ESERLERİ VE TASAVVUFÎ GÖRÜŞLERİ**

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Serhat GÜLTAŞ

30.08.2014

BURSA 2014

ÖZET

Yazar	: Serhat GÜTAŞ
Üniversite	: Uludağ Üniversitesi
Anabilim Dalı	: Temel İslam Bilimleri
Bilim Dalı	: Tasavvuf Bilim Dalı
Tezin Niteliği	: Yüksek Lisans Tezi
Sayfa Sayısı	: x + 101
Mezuniyet Tarihi	://20....
Tez Danışmanı	: Doç. Dr. Salih ÇİFT

SARI ABDULLAH EFENDİ’NİN HAYATI ESERLERİ VE TASAVVUFİ GÖRÜŞLERİ

Sarı Abdullah Efendi 992/1584 senesinde İstanbul’da dünyaya gelmiş, Anadolu’nun birçok yerinde bulunmuş ve 1071/1661 yılında yine İstanbul’da vefat etmiştir. Bir Mevlânâ ve *Mesnevi* aşığı olan Sarı Abdullah Efendi eserlerinde ağırlıklı olarak vahdet-i vücûd düşüncesi, nefis mertebeleri, kalbin tavırları, Melâmîlik anlayışı, çeşitli inanç grupları ve özellikleri, on iki imâm ve birçok sûfnin menkıbevî hayatlarını işlemiştir. *Cevhertü’l-Bidâye ve Dürretü’n-Nihâye* isimli eserinde de ağırlıklı olarak vahdet-i vücûd düşüncesi ve bu anlayış ışığında çeşitli tasavvuf kavramlarını işlemiştir.

Anahtar Kelimeler

Tasavvuf, Sarı Abdullah Efendi, Cevhertü’l-Bidâye ve Dürretü’n-Nihâye

ABSTARCT

Author : Serhat GÜLTAŞ
University : Uludağ University
Main Department : Basic Islamic Sciences
Department : Mysticism
Type of Thesis : Master Thesis
Page Number : x + 101 pp.
Date of Graduation ://20....
Supervisor : Doç. Dr. Salih Çift

SARI ABDULLAH EFENDİ'S LIFE WORKS AND MYSTICAL THOUGHTS

A lover of Mawlana and *Masnawi*, Sari Abdullah Efendi who was born in Istanbul in 992/1584, lived in different Anatolian cities and died in Istanbul in 1071/1661, studied in his works the thought of *wahdat al-wujud*, degrees of the self (*maratib al-nafs*), manners of the heart (*atwar al-qalb*), Malamatism, different religious groups, twelve imams and legendary life of many sufis. He examined widely *wahdat al-wujud* and various sufi concepts and notions in the light of this thought in his *Jawharat al-bidaya* and *Durrat al-nihaya*.

Key Words

Sufism, Sari Abdullah Efendi, Dkawharat al-Bidayah wa Durrat al-Nihayah

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI	ii
ÖZET	iii
ABSTARCT	iv
İÇİNDEKİLER.....	v
KISALTMALAR.....	ix
ÖNSÖZ.....	x

GİRİŞ

SARI ABDULLAH EFENDİ’NİN DÖNEMİNE GENEL BİR BAKIŞ

1. SİYÂSÎ VE EKONOMİK DURUM	1
2. İLMÎ VE FİKRÎ DURUM.....	3

BİRİNCİ BÖLÜM

SARI ABDULLAH EFENDİ’NİN HAYATI VE ESERLERİ

1.HAYATI.....	7
1.1 İSMİ KÜNYESİ ve AİLESİ.....	7
1.2 DOĞUM YERİ ve TÂRİHİ.....	8
1.3 TAHSİLİ.....	8
1.4 RESMÎ VAZİFELERİ.....	9
1.5 ÇİÇEKÇİLİĞİ.....	11
1.6 VEFÂTI.....	13
1.7 MENKİBEVİ HAYATI.....	15
1.7.1. Melâmîliğe İntisâbı.....	15
1.7.2. Diğer Tarikatlarla İlişkisi.....	17
3. SARI ABDULLAH EFENDİ’DEN FEYZ ALANLAR	17

3.1. Mustafa Resmî Efendi	17
3.2. La'î Şeyh Mehmed Efendi.....	18
3.3. La'îzâde Abdülbâkî Efendi.....	18
3.4. Cevrî İbrâhim Çelebi	19
2.ESERLERİ.....	20
2.1 SEMERÂTÜ'L-FUÂD FÎ'L-MEBDE VE'L-MEÂD:.....	20
2.2 CEVÂHİR-İ BEVÂHİR-İ MESNEVÎ:.....	21
2.3 CEVHERETÜ'L-BİDÂYE VE DÜRRETÜ'N-NİHÂYE	22
2.4 DÜSTÜRÜ'L-İNŞÂ	22
2.5 NASÎHATÜ'L-MÛLÛK TERĞÎBEN LÎ-HÛSNÎ'S-SÛLÛK.....	23
2.6 MİR'ÂTÜ'L-ASFİYÂ FÎ SIFÂTÎ'L-MELÂMİYİYETİ'L-AHFİYÂ VE ULÛVVÎ ŞÂNÎ'L-EVLİYÂ	23
2.7 VÂRİDÂT-I SARI ABDULLAH EFENDİ	24
2.8 DÎVÂN	24

İKİNCİ BÖLÜM

TASAVVUFÎ GÖRÜŞLERİ

1.VARLIK MERTEBELERİ.....	29
1.1 VARLIĞIN YEDİLİ TASNİFİ	29
1.1.1. Zât-ı ilâhiye mertebesi	30
1.1.2. Taayyün-i evvel mertebesi.....	30
1.1.3. Vâhidiyyet mertebesi	31
1.1.4. Âlem-i ervâh mertebesi.....	33
1.1.5. Âlem-i misâl mertebesi.....	38
1.1.6 Âlem-i şehâdet mertebesi	39
2.1.7 İnsân-ı kâmil mertebesi.....	39
1.2. VARLIĞIN YARATILIŞ SIRASI	40
1.3. ON İKİ BURÇ VE İNSANLA İLİŞKİSİ	41
1.4. YEDİ FELEKTEN İNSANIN AZALARININ YARATILMASI	42
1.4.1. Yedi gezegenin insanda bulunan kuvvelerle ilişkisi.....	42
1.5. DÖRT TABİATIN ZUHURU	43

1.6. ÜÇ MADDENİN ZUHURU	43
1.7. KIRK MERTEBENİN FARKLI YORUMLARI	43
1.7.1 Kırk Sabah	43
1.7.2 Adem(as) Kırk Açısından	44
2. SARI ABDULLAH EFENDİ’NİN TEMEL TASAVVUFÎ	
MESELELERE YAKLAŞIMI	47
2.1. TAM MARİFET	47
2.2. KALBİN TAVIRLARI	49
2.2.1. Letâif-İ Hamse	50
2.2.2. Nefs Ve Nefsin Mertebeleri	53
2.2.3. Etvâr-ı Seb’a	59
2.3. SARI ABDULLAH EFENDİ’YE GÖRE BAZI TASAVVUFÎ	
ISTİLÂHLARIN İZÂHI	64
2.3.1. Veli	64
2.3.2. Nebi	65
2.3.3. Resûl	65
2.3.4. Nübüvvet	65
2.3.5. Risâlet	66
2.3.6. Velâyet	66
2.3.7. Abdâl	68
2.3.8. Kutub	68
2.3.9. İmâmân	69
2.3.10. Evtâd	70
2.3.11. Nücebâ	70
2.3.12. Nükebâ	71
2.3.13. Zehâirullâh	71
2.3.14. Danâinullâh (Zanâinullâh)	71
2.3.15. Recebiyyûn	71
2.3.16. Umerâullah	72
3. SARI ABDULLAH EFENDİ’YE GÖRE ÇEŞİTLİ İNANÇ	
GRUPLARI VE TEMEL ÖZELLİKLERİ	77
3.1 KİTAP EHLİ OLANLAR	77

3.1.1 Putperestler	78
3.1.2 Tabiatçılar (Naturalistler)	78
3.1.3 Filozoflar	79
3.1.4 Dualistler	80
3.1.5 Ateşe Tapanlar	80
3.2 KİTAP EHLİ OLANLAR	81
3.2.1 Brahmanlar	81
3.2.2 Yahûdîler	82
3.2.3 Hıristiyanlar	83
4. ÜMMETİN FIRKALARA AYRILMASI	86
BİBLİYOGRAFYA	95
ÖZGEÇMİŞ	101

KISALTMALAR

a.g.e.	Adı geçen eser
a.g.b.	Adı geçen bölüm
bkz.	Bakınız
ev.	Çeviren
DİA	Diyanet İslam Ansiklopedisi
h.	Hicrî
haz.	Hazırlayan
Hz.	Hazret
Nr.	Numara
nşr.	Neşreden
MÜSBE	Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
.	Ölüm tarihi
s.	Sayfa
s.a.v.	Sallallâhu aleyhi ve Sellem
ş.	Şemsî
tah.	Tahkik eden
ts.	Tarihsiz
UÜİFD	Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
v.	Vefâtı
vb.	ve benzeri
yy.	yüzyıl

ÖNSÖZ

İslam medeniyet tarihinin temel yapıtaşlarından biri, belki de birincisi, tasavvuf geleneğinin yetiştirdiği mümtaz şahsiyetlerdir. Onlar gönülleri fethetmenin, Hakk'ın tecelli ettiği yer olan kalplere girerek orada muhabbet tohumları filizlendirmenin rehber ve önderleri olmuşlardır. Bu öncü şahsiyetler hayatları, eserleri ve yetiştirdikleri insanlar ile toplumlara ışık tutmuşlardır.

Asırlarca insanların duygu ve düşünce dünyalarına yön veren bu şahsiyetler, İslam kültür tarihinin oluşması, şekillenmesi ve yaşatılmasında önemli roller oynamışlardır. Ancak zamanla bu insanların bir kısmı unutulmaya yüz tutmuşlardır. Oysa bir milleti millet yapan değerlerin başında, yetiştirdiği şahsiyetler gelir. Zira toplumların geleceğinin teminatı maziyle irtibatlarını devam ettirerek, sahip oldukları kültür mirasını gelecek nesillere aktarmalarıyla mümkün olur.

Tasavvuf tarihine bakıldığında Türk mutasavvıflarının hayatları, eserleri ve yetiştirdikleri şahsiyetlerle önemli bir yere sahip oldukları görülür. Bununla birlikte, dünyanın birçok yerinde büyük bir ilgi ve merakla takip edilen, eserleri ciddi araştırmalara konu olan söz konusu sufilerden bir kısmı tarihin derinliklerine terk edilmişlerdir.

Kültür tarihimizde tasavvufî hayat üzerine yazdığı eserleriyle önemli bir yeri bulan mutasavvıflardan biri de Sarı Abdullah Efendi'dir. Bu çalışmada Abdullah Efendi'nin vahdet-i vücûd neşvesiyle kaleme aldığı Cevheretü'l-Bidâye Ve Dürretü'n-Nihâye isimli eseri esas alınarak kendisinin tasavvuf anlayışını tanıtmak amaçlanmıştır.

Sarı Abdullah Efendi gibi değerli bir tasavvuf erbabının daha yakından tanınmasına vesile olan, aynı zamanda bu çalışmada konunun seçiminden tamamlanmasına değin her aşamada teşvik ve yardımlarına mazhar olduğum danışman hocam Doç. Dr. Salih Çift Bey'e sonsuz minnet ve şükranlarımı sunarım.

Serhat GÜLTAŞ

BURSA 2014

GİRİŞ

SARI ABDULLAH EFENDİ’NİN DÖNEMİNE GENEL BİR BAKIŞ

Abdullah Efendi 992/1584 senesinde İstanbul’da dünyaya gelmiş, Osmanlı ülkesinin birçok yerinde bulunmuş, 1071/1661’de de İstanbul’da vefat etmiştir. Abdullah Efendi’nin yaşadığı XVI. yüzyılın ikinci yarısı ve XVII. asrın birinci yarısının incelenmesi, kendisinin tanınması bakımından oldukça önemlidir. Buna binaen giriş bölümünde bu dönemin siyasi, ekonomik, sosyal ve dini durumu ele alınacaktır.

1. SİYÂSÎ VE EKONOMİK DURUM

Abdullah Efendi, Sultan II.Murad (982-1004/1574-1595), Sultan III.Mehmed (1004-1012/1595-1603), Sultan I.Ahmed (1012-1026/1603-11617), Sultan I.Mustafa (1026-1028/1617-1618), Sultan II.Osman (1028-1032/1618-1622), Sultan I.Mustafa (1032-1033/1622-1623), Sultan IV.Murad (1033-1050/1623-1640), Sultan İbrahim (1050-1058/1640-1648), Sultan IV.Mehmed (1058-1099/1648-1687) yıllarında hüküm süren dokuz padişahın saltanatına şahit olmuştur.

Sultan III. Murad ile devlet gelişim döneminin zirvesine yükselmiş, ancak toprak kayıplarıyla birlikte devletin her alanında bir düzensizlik baş göstermeye başlamış ve devlet “Duraklama Devri” diye bilinen döneme girmiştir. Devletin düzeninin tekrar eski haline gelmesi için çaba gösterilmiş ancak uzun süreli bir başarı sağlanamamıştır. Bu bağlamda devletin gücünü tekrar kazanabilmesi için 1067/1656 yılından itibaren vezirlik makamına getirilen Köprülüler ailesinin gayretleri kayda değerdir.

Çeşitli seviyelerdeki bozulmalar devletin her kademesine sirâyet etmişti. En yüksek makamdan başlayan bozulmalar tabana kadar derinleşmişti. Ülkede görülen bozulmalarda hanım sultanların saraydaki nüfuzunun artması ve siyasete müdahaleleri de etkili olmuştu. III. Mehmed’in annesi ve III. Murad’ın eşi olan Safiye Haseki Sultan, Sokullu’nun eşi ve Safiye Sultan’ın görüncesi İsmihan Sultan, Haremi idare eden Canfeda Hatun birleşerek

sarayda kuvvetli nüfûzu olan bir grup oluşturmuşlardı. IV. Murad'ın annesi Kösem Sultan'ın saltanatı (1058-1062/1648-1651) Ocak ağalarıyla birlikte devletin yönetiminde etkili olmuş daha sonra Hatice Turhan Sultan'ın saltanatı (1062-1067/1651-1656) başlamıştı.¹

Duraklama döneminde eyâlet sistemi bozulmuştu. Daha önce uzun bir süre eyâlet idare ederek devletin gücüne güç katan kudretli beylerbeyiler, bu dönemde siyasi entrikalar sonucu küçük sebepler bahane edilerek her an azledileceğinden endişe edilen idareciler konumuna düşmüştür. Zira bir eyâlete bir yıl içinde bazen birkaç beylerbeyi tayin edildiği de olmuştu.²

Bozulan sistemden ordu da etkilenmiş, yeniçeri ocağına nizamnâmeğe uygun olmayan kişiler alınmış, para karşılığında ocağa kayıtlar yapılmıştı. Sarı Abdullah Efendi'nin dedesi Beylerbeyi Mehmed Paşa ulûfeyi değeri düşük akçe ile dağıtmış, esnafın bu akçeleri kabul etmemesi üzerine esnaf dîvâna kadar yürümüşlerdi. Hadise, Paşa'nın asılması ile neticelenmiştir. Maaş ödemelerindeki gecikmeler ve başka memnuniyetsizlikler mevki sahibi olmak isteyen kötü niyetli kişilerce kullanılmış, ocak ağaları bir takım vaadlerle kandırılmıştı.³

Huzurun bozulmasıyla birlikte sanayi, tarım ve ticaret hayatı da olumsuz etkilenmiş ve eski canlılığını kaybetmişti.⁴ Bu olumsuz gelişmelerin neticesinde "Celâlî İsyancılar" ortaya çıkmıştı. Yavuz Sultan Selim döneminde Bozoklu Celâl Bey adında bir subay, ekonomik sebeplerle ayaklanmış daha sonra Anadolu'da gerçekleşen her ayaklanma "Celâlîlik" ve ayaklananlar kimseler de "Celâlî" adıyla anılmıştır. Devlet teşkilatında görevli iken birtakım sebeplerden dolayı azledilenlerin çıkardığı bu isyanlar Anadolu'da büyük bir karışıklık devrinin (1010-1017/1601-1608) yaşanmasına yol açmıştı.⁵

Anadolu'da çıkan diğer büyük isyan ise II. Osman'ın intikamını almak isteyen Abaza isyanıdır. II. Osman'ın yeniçeriler tarafından katledilmesiyle Abaza Ali Paşa ve Hafız Ahmed Paşa birleşerek bölgedeki valilerin de elbirliğiyle Üsküdar'a kadar gelmişler

¹ Defterdâr Sarı Mehmed Paşa, **Zübde-i Vekâiyât**, haz. Abdülkadir Özcan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1995, s.3.

² Yılmaz Öztuna, **Başlangıcından Günümüze Kadar Büyük Türkiye Tarihi**, Hayat Kitapları Yayınevi, VIII/51, İstanbul 1966.

³ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları**, Ankara 1995, II/274.

⁴ Öztuna, **a.g.e.**, VIII/52.

⁵ İrfan Gündüz, **Osmanlılarda Devlet-Tekke Münasebetleri**, Seha Neşriyat, İstanbul 1989, s. 108.

ve II. Osman'ın katillerini istemişlerdi. Hareket alanını genişleten Abaza Ali Paşa Şebinkarahisar ve Sivas'ı ele geçirmiş, Ankara'ya kadar yürümüştü. IV. Murad'ın tahta geçerek sert tedbirler almasıyla Abaza Ali Paşa eman dileyerek isyanından vazgeçmiş ve daha sonra Bosna valiliğine tayin edilmiştir.⁶

2. İLMÎ VE FİKRÎ DURUM

Duraklama döneminde hayatın her alanında görülen problemler ilmiye sınıfında da görülmüştür. Medrese ve müderris sayısında bir artış olmuş, ancak ilmî seviye düşmüş, medrese teşkilatında bozulmalar meydana gelmiştir. İlmiye sınıfının başı olan bir şeyhülislam, ilk defa bu dönemde azledilmiştir. Şeyhülislam Çivizâde Muhyiddin Mehmed Efendi (949/1542), Mevlânâ ve Muhyiddin İbnü'l-Arabî aleyhindeki tutumu sebebiyle azledilerek, memurluk seviyesine indirilmiştir.

İlmiye sınıfının bu dönemde içinde bulunduğu olumsuz duruma en çarpıcı örnek "Cinci Hoca" olarak bilinen Ahîzâde Hüseyin Efendi'dir(ö.1058/1648). Hüseyin Efendi Süleymaniye Medreselerinde ilim tahsîl ederken nefesinin kuvveti ve ukuduğu dualar sebebiyle halk arasında birçok hastaya şifa vermesiyle meşhur olmuş bir medrese öğrencisidir. Hüseyin Efendi'nin sihir ve efsun gibi işlerle meşgul olmasını müderrisler hoş karşılamamışlar. Bu nedenle medreseden mezun olamadan ayrılmak zorunda kalmış. Şöhreti Kösem Sultan'ın kulağına kadar gelen Cinci Hoca Sultan İbrahim'i tedâvi etmesi için saraya çağırılmış. Nefesi Sultan İbrahim'e iyi gelen Cinci Hoca'nın şöhreti artarak "Padişah Hocası" diye anılmaya başlamış. Bu şöhreti üzerine medrese tahsilini tamamlamadan Süleymaniye medreselerinden birine müderris olarak tayin edilmiş. Sonra Galata Kadılığı ve Anadolu Kadıaskerliği vazifelerine getirilmiştir. Kadılık görevinden itibaren pek çok siyasi entrikaya katılmış, birçok görevden alma ve göreve getirilme işlerinde de etkili olmuştur.⁷

Bu dönemde ilmiye sınıfının durumunun tesbit edilerek birtakım düzenlemelere gidilmesi için Koçi Bey'in(ö.1060/1650) IV. Murad'a sunduğu şu mektup ilmiye sınıfının geldiği noktayı göstermesi bakımından oldukça dikkat çekicidir:

⁶ İsmail Hâmi Dânişmend, **İzahlı Osmanlı Kronolojisi**, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1960, III/316.

⁷ Abdülkadir Özcan, "Cinci Hoca", **DİA**, İstanbul 1998, XVIII/541-543.

“...Eskiden bir müderris yoldan geçecek olsa herkes büyük bir hürmet ve tazimde bulunurdu. Müderrislerin vakarı kemâlindeydi. Dışarı çıktıkları zaman kendileri yanında bulunan talebeler süslü ve gösterişli kıyafetler giymezlerdi. İhtiyaç olmaksızın dışarı çıkmaz, gezmez ve mansıb peşinde koşmazlardı. Herkes evinde ilimle meşgul olup, dışarı çıktıklarında ya derse veya camiye gider ya da sevdikleri kimseleri ziyaret ederlerdi. Müderrislerin her biri halk nezdinde bir müçtehit mesâbesinde aziz ve yüceydi. Bu asırda da âlim ve câhil eşit kabul edilmeyip ilim ve marifet erbabına bir imtiyaz verilse müderris ve alimler kısa zamanda eski mertebesine kavuşurdu. İlim sahiplerine ait makamların şefaathet ve vesilelerle başkalarına verilmesi uygun değildir. Daha bilgili hangisi ise ona vermek gerekir. Hakikatta muteber olan ilimdir, yaş, soy ve nesep değildir. Şeriatın seccâdesi âlim ve âdil olanların, medrese ise ilmin inceliklerini ortaya çıkarmaya kâdir olanların hakkıdır. Bir câhili yalnızca yaşından dolayı ve eski olduğu için bir âlime tercih etmek zulümdür...”⁸

Koçi Bey’in şeriatın hakkıyla yaşanmasını tesis edecek kimselerin ulema sınıfı olduğunu bunların içine düşükleri durumu tesbit ettiği yukarıdaki ifadelerine göre, alim ve müderrislerin hem halk nezdindeki saygınlıkları azalmış hem de ilmî seviyelerinde bir düşüş olmuştur. İlim gayreti yerini makam sevdasına bırakmıştır. Medrese gibi ilim yuvalarına ve diğer resmi makamlara ehliyetli olanlar değil, “şefaathet” yani torpille tayinler yapılmıştır.

Müsbet ilimlerden uzaklaşan medreseler daha önceleri okutulan İran kaynaklı kelâm ve felsefe alanında Fahreddin Râzî ekolüne de tepki göstermiştir. Medreselerde müsbet ilimler yerine birer fıkıh eseri olan Hidâye ve Ekmel okutulmuş ve fıkıh dersleri rağbet revaç bulmuştur.⁹ Osmanlı’da tasavvuf, kelâm ve felsefe gibi ilimlerin terk edilerek özellikle Kur’ân ve Sünnete yönelme düşüncesi Birgivî Mehmed Efendi (ö.981/1573) ile başlamıştır. Birgivî’nin Tarîkat-ı Muhammediyye isimli eserinde bidatlerden uzaklaşarak Kur’ân ve sünnete uymayı tavsiye etmiştir. Türbelerin yapılması ve bu yerlerde mum yakılması, ücretle Kur’ân okunması, insanlara para karşılığında ilmî bir rütbe verilmesi gibi

⁸ Koçi Bey, **Koçi Bey Risâlesi**, haz. Zuhûri Danışman, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1985, s. 35-36.

⁹ Kâtip Çelebî, **Keşfü’z-Zünûn an Esamii’l-Kütüb ve’l-Fünûn**, haz. Ş. Yaltkaya-Rifat Bilge, MEB Yayınları, Ankara 1941, I/680.

uygulamaların caiz olmadığını iddia etmiştir. Tasavvuf ve tarikatleri de dinin özüne aykırı olan birtakım bidatler icad edip toplumda bu bidatlerin yaygınlaşmasına sebep oldukları için eleştirmiştir. Birgivi’den sonra onu takip eden vaizlerle bu görüşler geniş halk kitlelerine yayılarak medrese mensupları ile tasavvuf ve tarikat erbabı arasındaki tartışmalar gittikçe büyümüştür. Bu vaizlerin başında da Balıkesirli Mehmed Efendi’ye (ö.1045/1635) nispetle “Kadıızâdeliler” olarak anılan grup gelmiştir.

Kadıızâdeliler’in tenkide tabi tuttuğu başlıca mesele vahdet-i vücûd anlayışı, tarikatlerin âdâb ve erkânında bulunan bidatlerdi. İki grup arasındaki tartışmalar zamanla ciddi boyutlara ulaşmıştır. Kadıızâdeliler tarikat mensuplarına saldırmaya başlamış, tekeleri basmış, bazılarını yıkmış, dervişleri dağıtmış, karşılaştıkları dervişlerin bir kısmını da iman tazelemeye davet etmişlerdir. Kadıızâdelilerin çıkardıkları hadiseler Köprülü Mehmed Paşa’nın aldığı tedbirlerle önlenmiştir.¹⁰

¹⁰ Mustafa Nâimâ, **Ravzatü’l-Hüseyn fi Hülâsati’l-Ahbâri’l-Hafikayn**, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1283, V/54.

BİRİNCİ BÖLÜM

SARI ABDULLAH EFENDİ'NİN HAYATI VE ESERLERİ

1.HAYATI

1.1 İSMİ KÜNYESİ ve AİLESİ

İsmi kendi eserlerinde Abdullah es-Seyyid ve Şerif bin Muhammed b. Abdullah olarak kaydeden Abdullah Efendi'nin babasının ismi bazı kaynaklarda Muhammed ¹¹ b. İbrahim¹² bazı kaynaklarda ise Mahmud olarak nakledilmiştir. Babası Mağrib şeyhzâdele-rindedir.

Seyyid Muhammed şeyhzâde¹³ iken vatanından ayrılarak İstanbul'a hicret etmiştir. Muahhar kaynaklarda hicret târihi ve sebebi ile ilgili herhangi bir bilgi zikredilmemektedir.¹⁴

Seyyid Muhammed İstanbul'a geldiğinde büyük bir saygı görmüş, bunun üzerine bu şehirde ikâmet etmeye karar vermiştir. Burada devlet tarafından bir vazifeye tâyin edilerek, kendisine maaş tahsîs edilmiştir.¹⁵

Seyyid Muhammed I.Ahmed devri Sadrâzamı Halil Paşa'nın büyük karde-şi(1039/1629)¹⁶ Beylerbeyi Mehmed Paşa'nın (997/1589) kızı ile evlenmiştir.¹⁷ Sarı Abdullah Efendi de bu izdivaçtan dünyaya gelmiştir.

¹¹ Osmanzâde Hüseyin Vassaf, **Sefîne-i Evliyâ-i Ebrâr fî Şerh-i Esmâr-i Esrâr**, haz. Ali Yılmaz, Mehmet Akkuş, Seha Neşriyat, İstanbul, 1999, II/315; Şeyhî Mehmed Efendi, **Vekâyiku'l-Fudalâ**, haz. Abdulkadir Özcan, Çağrı Yayınları, İstanbul 1989, II/ 280, Nâilî İbrahim, **Hadîkatü'r-Rüesâ**, Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, nr: 2244, 6^a; Resmî Ahmed Efendi, **Halîfetü'r-Rüesâ**, haz. Müctebâ İlgürel, Recep Ahıskalı, İstanbul, 1992, s. 32; Hüseyin Ayvansarâyî, **Hadîkatü'l-Cevâmi'**, Matbaa-i âmire, İstanbul 1281, II/202.

¹² Müstakîmzâde Süleyman Sâdeddin, **Tuhfe-i Hattâtîn**, Devlet Matbaası, İstanbul, 1928, s. 280, Hacı Tevfik, **Mecmûatü't-Terâcim**, Üniversite Kütüphanesi, TY, nr: 192, 47^a

¹³ Şeyhî, **Vekâyik**, III/280; Nâil Bayraktar, **Hediyetü'-Ârifin Esmâü'l-Müellifin ve Âsârü'l-Musannifin Şöhretler İndeksi**, MEB Yayınları, İstanbul, 1990, s. 6; Resmî, **Halife**, s. 32; **Halife**, s. 47. Sertoğlu, makâlesinde Abdullah Efendi'nin babası Seyyid Muhammed'in aslen Bosna Sarayı'ndan olduğunu, buradan önce batı Afrika'ya daha sonra ise İstanbul'a göç ettiğini ifade etmektedir. Ancak bu bilginin kaynağı belirtilmemiştir. Hiçbir kaynakta da bu bilgiyi teyid edecek bir bilgiye rastlanmamıştır. (bk.Sertoğlu, "İstanbul'da Gizli İdris" **Türk Kültürü**, XXIV/279, 437-441; 438)

¹⁴ Şeyhî, **Vekâyik**, III/280; Nâilî, **Hadîka**, s. 6; Resmî, **Halife**, s. 32; Ayvansarâyî, **Halife**, II/ 202.

¹⁵ Vassaf, **Sefîne**, II/315.

¹⁶ Şeyhî, **Vekâyik**, s. 6; Resmî, **Halife**, s. 32; Hacı Tevfik, **Mecmûa**, s. 47

¹⁷ Şeyhî, **Vekâyik**, III/ 280; Ayvansarâyî, **Hadîka**, II/ 202; Vassaf, **Sefîne**, II/ 315.

Kendisine “Sarı” denmesinin sebebi olarak “zerrîn lâle” yetiştiriciliğindeki mahâretî¹⁸ veya sarışın oluşu zikredilmektedir.¹⁹

1.2 DOĞUM YERİ ve TÂRİHİ

Sarı Abdullah Efendi'nin doğum yeri hakkında kesin bir bilgi olmamakla beraber İstanbul'da doğduğu anlaşılmaktadır.²⁰ Bazı eserlerde²¹ ve kütüphane fişlerinde kendisi Bosna'ya nisbet edilmekle birlikte, Bosnalı ulemâ ve şâirlerin tanıtıldığı Hancıç'in Terâcim'inde²² Sarı Abdullah Efendi'nin isminin geçmemesinden dolayı, bu nisbetin yanlış olduğunu anlaşılmaktadır. Muhtemelen Sarı Abdullah Efendi, Şârih-i Fusûs olarak şöhrat bulan Abdullah Efendi (ö.1069/1659) ile karıştırılmıştır.

Doğum zamanı hakkında da kaynaklarda farklı târihler verilmektedir. Müstakîmzâde 991/1583²³, Sahîh Ahmed Dede 29 Safer 991/12 Mart 1584²⁴ tarihlerini, Hüseyin Vassaf ise 992/1584²⁵ yılını zikretmektedir. Sarı Abdullah Efendi hakkında yapılan çalışmalarda ise genellikle 992/1584 yılının tercih edildiğini görülmektedir.²⁶

Sarı Abdullah Efendi, babası Seyyid Muhammed'i çok küçük yaşlarda kaybetmiş, henüz büluğ çağına ermeden, babalığı olan Hacı Hüseyin Ağa vasıtasıyla Melâmilîğe intisap etmiştir.²⁷

1.3 TAHSÎLİ

Sarı Abdullah Efendi'nin kaynaklarda ilim tahsîl ettiği ulemânın isimleri kaynaklarda verilmemekle birlikte, Hâlid Efendi'den hüsn-i hat meşk ettiği rivâyet edilmektedir.²⁸

¹⁸ Şeyhî, **Vekâyik**, III/6.

¹⁹ Vassaf, **Sefîne**, II/ 312.

²⁰ Nâilî, **Hadîka**, s. 6; Resmî, **Halife**, s. 32; Hacı Tevfik, **Mecmûa**, s. 47

²¹ Selçuk Eraydın, **Tasavvuf ve Tarikatler**, İFAV Yayınları, İstanbul 1994, s. 353, 390, 419.

²² Mehmed Hancıç, **el-Cevheretu'l-Esnâ fi Terâcim-i Ulemâ ve Şuarâ-i Bosna**, Kâhire 1929, s. 100.

²³ Müstakîmzâde Süleyman Sâdeddin, **Menâkıb-ı Melâmiyye-i Şuttâriyye-i Bayrâmiyye**, Süleymaniye Kütüphanesi, İbnü'l-Emin Bölümü:3357, 60^a

²⁴ Şeyhî, **Vekâyik**, 7

²⁵ Vassaf, **Sefîne**, II/ 315

²⁶ Mehmed Ali Aynî, **Hacı Bayram Veli**, İstanbul, 1343, s.128; Nihad Sami Banarlı, **Resimli Türk Edebiyatı Târîhi**, I, MEB Yayınları, İstanbul 1976; Abdülbaki Gölpınarlı, **Melâmilik ve Melâmiler**, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1983, s.147.

²⁷ La'lizâde, Abdülbâkî, **Sergüzeşt**, Matbaa-i Âmire, İstanbul, 1256, s. 38

²⁸ Resmî, **Halife**, s. 32; Vassaf, **Sefîne**, II/315.

Temyîz yaşına ulaştığında ise dedesinin öz kardeşi olan Halil Paşa Abdullah Efendi'nin sevgi gücünü, zekâ, nâdir görülen hayâ ve edep hissini müşâhede ederek Sarı Abdullah Efendi'nin tahsîl ve terbiyesine nezâret etmiştir. Bu sayede O, Halil Paşa'nın himâye ve nezâreti ile emsâl ve akranları içerisinde seçkin bir mevkiye sahip olmuştur.²⁹

Uzun bir süre hat sanatıyla ilgilenen Sarı Abdullah Efendi, Sivâsî Efendi'nin zâviyeleri evkâfından birinin vakfiyesinin yazılması gerektiğinde kendisi güzel bir hat ile bu vakfiyeyi yazmıştır. Vakfiyeyi gördüğünü belirten Müstakîmzâde, Sarı Abdullah Efendi'nin hattının güzelliği hususunda vakfiye metnini delil göstermektedir.³⁰

1.4 RESMÎ VAZİFELERİ

Sarı Abdullah Efendi'nin hattatlığı kendisinin mesleğini belirlemiş olup,³¹ ilk resmi vazifesine Halil Paşa'nın dividdârı yani özel mektupçusu olarak başlamıştır.³²

Mühim iki eseri olan *Semerâtu'l-fuâd* ve *Cevahir-i bevâhir-i mesnevî*'sini de dividdarlık dönemine telif etmeye başlamıştır. *Semerâtu'l-fuâd* adlı eserini 1033/1623 senesinde iki ayda tamamlayan³³ Sarı Abdullah efendi, *Cevahir-i bevâhir-i mesnevî* isimli eserini ise 6 yılda telif etmiştir.³⁴

Sarı Abdullah Efendi, Halil Paşa'nın 1036-1037/1626-1628 yıllarına tekâbül eden ikinci sadâreti döneminde Divân-ı Hümâyûn'daki ilk vazifesi olan tezkirecilik³⁵ makamına getirilmiştir.

Abdullah Efendi Tokat'da 1027/1627 yılında Reîsü'l-Küttâb Mehmed Efendi vefât edince, Vezîr-i âzâm Halil Paşa tarafından reîsü'l-küttâblık makâmına terfi ettirildi.³⁶ An-

²⁹ Resmî **Halife**, s. 32; Vassaf, **Sefîne**, II/315.

³⁰ Müstakîmzâde, **Tuhfe**, s. 280; Vassaf, **Sefîne**, II/313.

³¹ Hacı Tevfik, **Mecmûa**, s. 47.

³² Vassaf, **Sefîne**, II/313.

³³ Sarı Abdullah, **Semerâtu'l-Fuâd Fî'l-Mebdei ve'l-Meâd**, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1288, s. 308

³⁴ Sarı Abdullah, **Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî**, Matbaa-i Âmire V, İstanbul, 1287, s. 485

³⁵ Tezkirecilik, Dîvân-ı Hümâyûn'un yazı işleri ile meşgul olan memurun görevidir. Amirleri Reisülküt-tabdır.

³⁶ Reîsü'l-küttâb, Dîvân-ı Hümâyûn katiplerinin amiri olup hâriciye nezâreti yerine kullanılmış bir tabirdir. Reis Efendi de denilir. Menâsıb-ı siteden sayılır ve Osmanlı devletindeki en eski mansıplardandır. Dîvân âzâsı değildi. Ancak, defterdarlık hariç devletin tüm muharrerâtı onun nezâretindeydi. Reislige, tezkirecilikten geçilirdi. bk. Pakalın, **Osmanlı Tarihi Deyimleri**, III/25-27

çak aynı yıl Halil Paşa ile birlikte görevden azledilerek, Halil Paşa'nın yerine Yeniçeri ağası olan Hüsrev Paşa ve Abdullah Efendi'nin yerine de Musallî Efendi getirildi.³⁷

Azledildikten sonra İstanbul'a dönen Halil Paşa ve Abdullah Efendi Aziz Mahmud Hüdâyî Hazretlerine iltica ederek, onun himayesine girdiler. Üsküdar'da bulunan Celvetî âsitânesine gelip, Halil Paşa'yı sonran devlet memurlarını Aziz Mahmud Hüdâyî tevil yolu "burada Halil Paşa nâmında birisi yoktur" diyerek geri çevirirdi.³⁸

Aynı yıl hem Aziz Mahmud Hüdâyî hem de Halil Paşa'nın vefat etmeleriyle Sarı Abdullah Efendi hâmisiz kaldı. Bunun üzerine memuriyeti bırakarak³⁹ Üsküdar Celvetî Âsitânesinde on yıl boyunca inziva hayatı yaşadı.⁴⁰ Âsitâne'de geçen süre zarfında kitap mütâlaası ve telifâtıyla meşgul oldu. *Cevâhir-i bevâhir-i mesnevî* isimli eserini de bu dönemde tamamladı.

Abdullah Efendi IV. Murad'ın 1047/1637'de Bağdat'a yaptığı sefer sırasında tekrar memuriyete döndü. Arz odasında reîsü'l-küttâb kaymakamlığı görevine getirildi. Bağdat'ın fethi sırasında Reislik makamında olan İsmail Efendi'nin şehid düşmesiyle, onun yerini aldı. 1049/1639 senesinde *Bedâtü'l-vakâyi'* sahibi Hüseyin Efendi reislik makâmına geçirilerek, Abdullah Efendi tekrar reîsü'l-küttâb kâim-i makâmılığına getirildi. Aynı yıl IV. Murad'a ithâfen *Cevheretu'l-bidâye ve dürretü'n-nihâye* isimli eserini de telif etti.

Abdullah Efendi 1050/1640 yılında Anadolu muhasebeciliğine⁴¹ getirildi.⁴² Bir ay sonra da cizye muhasebeciliği⁴³ vazifesine naklolundu.⁴⁴ 1053/1643 senesinde Feriduddin Bey Münşeâtı tarzında içerisinde IV. Murad devrine ait birçok siyasî yazışma, fetihnâme ve mülknâmelerin bulunduğu *Düstûru'l-inşâ* adlı eserini telif etti.

³⁷ Şeyhî, **Vekâyik**, III/ 281; Nâilî, **Hadîka**, s. 7, 8; Resmî, **Halife**, s. 33; Ayvansarâyî, **Hadîka**, II/ 203.

³⁸ Vassaf, **Sefine**, II/314.

³⁹ Resmî **Halife**, s. 32.

⁴⁰ Vassaf, **Sefine**, II/ 316.

⁴¹ Anadolu muhasebecisi, Anadolu'da padişah ve vezirlere ait vakıf ve tevliyat hesaplarını, tımar tezkirelerini ve Anadolu'da bulunan kalelerin maaş ve beratlarını kontrol eder, muhasebesini görür ve ihrâc ederdi. (Bk. Uzunçarşılı, **Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı**, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1984, s.341)

⁴² Şeyhi, **Vekâyik**, III/281; Nâilî, **Hadîka**, s. 7, 8; Resmî, **Halife**, s. 33; Ayvansarâyî, **Hadîka**, II/ 203.

⁴³ Cizye muhasebecisi, gayr-i Müslimlerin baş vergilerinin evraklarını tutar ve muamelelerini yürütürdü. (Uzunçarşılı, **Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı**, s.348.)

⁴⁴ Şeyhi, **Vekâyik**, III/ 281; Nâilî, **Hadîka**, s. 7, 8; Resmî, **Halife**, s. 33; Ayvansarâyî, **Hadîka**, II/ 203.

Devlet adamlarını halkına karşı zulümden korumak maksadıyla kaleme aldığını söylediği Nasîhatu'l-Mülûk Terğîben Li-Hüsni's-Sülûk isimli eserini 1059/1649 senesinde yazarak IV. Mehmed'e ithaf etti.

1060/1650'de piyâde muhâseciliği,⁴⁵ 1065/1655 Muharreminde mensûh mukâtaacılığı⁴⁶ vazifelerine getirdi.⁴⁷ Bu vazifeden sonra Abdullah Efendi memuriyeti bırakarak yoğun bir inziva hayatı yaşayacağı tasavvuf ilmine yöneldi.

1.5 ÇİÇEKÇİLİĞİ

Abdullah Efendi gerek memuriyette iken gerekse memuriyeti bırakıp inziva hayatı yaşamayı başladıktan sonra çiçekçilikle yakından ilgilenmiştir. Ağaç ve çiçek yetiştiriciliğinde pek marifetli olduğu bilinmektedir.⁴⁸ Abdullah Efendi'nin vefatına düşülen tarihlerde de onun çiçekçilik yönüne değinilmektedir. Gerek çiçek yetiştiriciliği hakkında yazılan bazı Şukûfenâmeler de gerekse Vassaf,⁴⁹ Müstakîmzâde,⁵⁰ Mehmet Ali Aynî⁵¹ gibi müelliflerin eserlerinde ona atıflar yapılarak kısa bilgiler verilmektedir.

Ali Çelebi tarafından 1078/ 1667'de telif edilen Şukûfenâme'de Abdullah Efendi hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Abdullah Efendi yedi çeşit zerrîn lale yetiştirmiştir.⁵² Bu zerrinlerden üçü kendi adıyla anılmıştır.⁵³ Bu lalelerin en meşhuru İstanbul halkınca “yamalı kabak” olarak bilinen ve sevilen zerrin çeşididir.⁵⁴

⁴⁵ Piyade muhasebecisi veya piyade mukâbecisi, tımarların hasılatına göre birlikte muhârip götürmeye mecbur olan tımar sahiplerine ait tımar ve zâimlerin kaydını tutar, askerlik işlerinde yoklama muamelelerini yapar ve mâliyede varidât ve masârifât hesaplarını karşılaştırır.(bk. Pakalın, Uzunçarşılı, **Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı**, II/ 575.)

⁴⁶ Mensûh mukâtaacısı, yaya ve müsellemler teşkilatının kaldırılması ve mülkî ve askerî memuriyetlerin lağvolması üzerine hükûmete geçen tımar ve zeâmetlerin yani mensûhâtın kaydını tutar. Lüzûm görüldüğünde devlete ait vâridâtın bir bedel mukâbilinde kiralama yani iktâsına ait kayıtları tutar.(bk. Pakalın, Uzunçarşılı, **Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı**, II/476, 578)

⁴⁷ Şeyhi, **Vekâyik**, III/ 281; Nâilî, **Hadîka**, s. 7, 8; Resmî, **Halîfe**, s. 33; Ayvansarâyî, **Hadîka**, II/ 203

⁴⁸ Müstakîmzâde, **Risâle**; Vassaf, **Sefîne**, II/ 313.

⁴⁹ Vassaf, **Sefîne**, s. 313.

⁵⁰ Müstakîmzâde, **Tuhfe**, s. 280.

⁵¹ Mehmed Ali Aynî, **Hacı Bayram Veli**, s. 129.

⁵² Müstakîmzâde, **Tuhfe**, s. 280.

⁵³ Nâilî, **Hadîka**, s.7.

⁵⁴ Müstakîmzâde, **Tuhfe**, s. 280.

I.İbrahim tarafından 1051/1641 yılında Sarı Abdullah Efendi'ye “Şükûfeperverân üzerine, reis ve mümeyyiz” nasbolunduğuna dair bir berât verildi.⁵⁵ Çiçek yetiştiriciliğindeki mahâret ve bilgisini taltîfen verilen bu berât onun bu yönüyle devlet nezdinde de bilindiğini göstermektedir. Müstakîmzâde, Sarı Abdullah Efendi'nin torunlarında berâtı gördüğünü söyleyerek şöyle nakletmektedir:

“...Sadr-nişân-ı bâlâhâne-i ilm ü irfân ve âlî kadr-i halvet-serâ-yı ilm-i ins ü cân olan işbu dârende-i menşûr-i leâlî-i sultânî nümâyende-i misâl-i bî-misl-i vâcibü'l-ımtisâl-i hüsrevânî-i hâkânî iftihâr-ı erbabü'l-mecd ve'l-yakîn muhtâr-ı ashâbü'l-izzeti ve't-temkînillâhî zü'l-kadrü'l-etemm ve'l-fahru'l-eşemm el-muhtâss-ı bî-mezîd-i inâyeti'l-melikillâh sâbikan tuğrâ-yı garrâ-yı âlişânım hizmetinde müstahdem olan Abdullah (dâme 'uluvvühü ve mecdühü)andelîb-i nağmesenc-i gülzâr-ı fazl u kemâl tûtî-güyâ-yı riyâz-ı ilm-i Hüdâ-yı Müteâl srlevha-i mecmûa-i fazîlet ve serçeşme-i cûybâr-ı ma'rifet şârih-i esrâr-ı Mesnevî-i Hazret-i Celâleddîn mazhar-ı füyûzât-ı Cenâb-ı Rabbü'l-âlemîn âlim-i ulûm-i isnâ aşere vâsıl-ı esrâr-ı Hazret-i Seyyidü'l-beşer olub bostân-ı ilm ü irfânda bül-bülâsâ terennümsâz-ı Gülçin dimâğ-ı cân bû-yi kemâl-i ma'rifet ile manend-i misk-irûmî-i anber-âgin şeref ü meârif ile buhûr-i Merheyem gibi külâhdâr serefrâz reng-i rû-yi izzet ü seâdet ile gönçe-i gül gibi beyne'l-akrân müsellim ü mümtâz taht-ı sînesinde sünbûlbüyâ-yı meârif-nâbit ve destâr-ı iştihârında ezhâr-ı gûnâgûn-i letâif sâbit olduğundan tebyîn ü tashîh-i ilâc-i mizâc-i hadâik-i gülzârda ta'yîn-i tabakât-ı ezhâr-ı ibret-âsârda müsellemler-i âlem ve alâm-i müşkil-tirâzân-ı zamân ve fehâmeh-i hakâyik-ı dekâyik-ı eşcâr u ezherân olup keşf-i müşkilât-ı âlem-i ezhârda fâikü'l-akrân ve hall-i mudillât-ı fenn-i eşcârda bahr-i bî-pa'yân fûnûn-ı bâğbânîde gönçe-i zambak gibi öüşâr bi'l-benân ve ol tılsım-ı acîbe-i bünyâdın fethinde Aristo-yi devrân olmağın hakkında âfitâb-ı âlemtâb-ı pâdişâhânem per-tevefken ve deryâ-yı bî-pa'yân-ı mülûkânem mevc-zen olup mahrûse-i İstanbul ve Galata ve Eyüp ve Üskidar vesâir kalem-rev-i hükm-i hümâyûnum olan memâlikte vâki' bilâd-ı emsârda terbiye-i riyâz-ı ezhâr ve tenmiye-i hadâyik-ı eşcâr ile mukayyed olan hünermendân-ı şükûfe-derâne mümeyyiz ve başbuğ ve meh-i ikbâlini pertev-i nazar-ı iclâlimle pür fûrûğ idüb bu nişân-ı merseret-ünvân-ı belâğat-resânımı verdim. Buyurdum ki bade'l-veyem müşârun-ileyhi madem ki hilye-i hayât ile mutarra ve zîver-i sıhhat ve âfiyetle mü-

⁵⁵ Mehmed Ubeydî, **Netâyicu'l-Eşcâr**, Beyazıt Devlet Kütüphanesi: nr. 162, 16^b-18^b

zeyyendir âmm-ı fırka-i ashâb-ı hadâyık-ı ezhâr ve kâffe-i zümre-i şükûfeciyân-ı bilâd-ı emsâra mümeyiz ve başbuğ olup münâziun-fih olan husûslarında adâlet ve istikâmet ile muhâkeme ve tahkik-i ezhâr ve esmâr ve eşcâra müteallık olan umûrlarından kemâyenebeği teşhîs ve temyîz tedkik eyleyüb tarikat-ı ezheriyânı icrâde ihtimâm eyleye ve tâife-i mezbûre dahi müşârun-ileyhi mümeyiz bilüb benefşe-âsâ tavk-ı hükmünde serpiç olub sûsen gibi zebân-dırâzlık etmeden ihtirâz üzere olanlar ve cümle-i umûrlarında mûmâ-ileyhi mümeyiz bilüb mürâcaat idüb her husûslarında muvâfakât eyleyeler, alâmet-i şerîfe îtimâd kılalar.”⁵⁶

1.6 VEFÂTI

Abdullah Efendi yetmiş beş yaşında Kocamustafapaşa Hankâhı civarında bulunan ve bir dergâh gibi meşhur olan evinde⁵⁷ uzlete çekilerek⁵⁸ vefât edene kadar ilim, ibâdât, te’lîf ve tasnîf ile meşgul oldu.⁵⁹ Bereketli kaleminden çıkan son eseri Mir’âtü’l-Asfiyâ fî-Sıfâti Melâmiyyeti’l-Ahfiyâ ve Ulüvvi Şâni’l-Evliyâ da bu dönemde 1069/1658 de telif edilmiştir.

Abdullah Efendi yetmiş altı yaşında istiskâ hastalığından vefât etti.⁶⁰ Vefât tarihi mezar taşında Safer 1071(1660) olarak yazılıdır. Ebced hesâbı ile vefâtına birçok tarih düşürülmüştür. Bunlardan biri Şair Mustafa Nâilî Çelebî’ye (ö.1077/1666) ait olan şu güzel şiirdedir:

Gitti ol râst-rev-i câdde-i her dü serâ

Ki yanında yok idi farkı şâh ile gedânın

Fukarâ melcei bir pîr idi dünyâda dahi

Dâr-ı ukbâda da makbûl ola dergâhın

⁵⁶ Müstakîmzâde, **Risâle**, 57^a-58^b

⁵⁷ Müstakîmzâde, **Tuhfe**, s. 281.

⁵⁸ Müstakîmzâde, **Tuhfe**, s. 281; Hacı Tevfik, **Mecmûa**, 47^a

⁵⁹ Hacı Tevfik, **Mecmûa**, 47^a

⁶⁰ Ayvansarâyî, **Hadîka**, II/ 203.

Hak bu kim zîver-iser-nâme-i a'mâli idi

Mansıb-ı ahret ol hâce-i âlî-câhın

Vakt-i rihlette dedim Nâilîyâ târihin

Zâyir-i 'adn ola rûhu Sarı Abdullah'ın⁶¹

Son beyt ebced hesabıyla 1071(1660) tarihine tekâbül etmektedir.

17. asır şairlerinden Nisârî Hüseyin Dede (ö. 1075/1664)'de aşağıdaki tarihi düşür-
müştür:

Yazık ser-şîşe-i bezm-i bahâristân-ı âlemden

Yine kaldırdı bir zerrîn kadeh rind-i ecel nâgâh

Ki ya'ni bâğbân-ı vahdet Abdullah Efendi kim

Dimâğ-ı tab'ına olmuştu bû-yı ma'rifet dil-hâh

Beşîr olup sabâh-ı subgâh-ı "ircî" nâgâh

Meşâmm-ı rûhun pür feyz-i tebşîr eyleye Allah

Makâm-ı bâğ-ı Cennet'e varınca "tesurru'n-nâzırîn" olsun

Varınca kurb-ı Hakk'a rûhuna îmân ile hemrâh

Nisârî fevti için bâğbân-ı gil dedi târîh

Gül-i nesrîn-i adn ola ilâhî Sarı Abdullah⁶²

⁶¹ Şeyhî, **Vekâyik**, III/ 281; Nâilî, **Hadîka**, s. 8; Vassâf, **Sefîne**, II/ 317

⁶² Şeyhî, **Vekâyik**, III/ 281; Nâilî, **Hadîka**, s. 8; Ayvansarayî, **Hadîka**, II/ 203; Vassâf, **Sefîne**, II/ 317; Gölpınarlı, **Melâmîler**, s. 139.

Son beytin ebced karşılığı 1071(1660)'dir.

Abdullah Efendi'nin kabri Topkapı dışında Maltepe'ye giden yolun sol tarafında⁶³ “Şeyhler Makberesi” diye şöhret bulmuş olan⁶⁴ “sofa-i mahsûsa”da bulunmaktadır.⁶⁵ Bazı eserlerde Ayasofya Câmii Cuma vâizi Ahmed Efendi(1143/1730), Mevlevî şeyhi ve Mesnevî mütercimi Süleyman Nahîfi (1150/1737) ve kassam askeri Mehmed Hıfzı Efendi'nin (1165/1751) kabirleri Abdullah Efendi'nin kabri merkez alınarak târif edilmektedir.⁶⁶

Mezar taşında Hamzavî geleneğinde fenâya işaret olan “Lâ” bulunmaktadır. Aynı şekilde mezar taşı, Hamzavîlere özgü “başı kesik” olup, baş tarafındaki kitâbede ta'lik hatla şöyle yazılıdır:⁶⁷

Merd-i ma'nevî şârih-i Mesnevî sâbikan reîsü'l-küttâb Hazret-i Abdullah Efendi ibnu's-seyyid Mehmed rûh-ı şerîfleri için

Ayak taşında ise:

Cemî-i ehl-i îmân ervâhiçün rızâyillâh için el-fâtiha fi safer 23 li-seneti 1071⁶⁸

1.7 MENKİBEVİ HAYATI

1.7.1. Melâmîliğe İntisâbı

Babalığı Hacı Hüseyin Ağa'nın vesilesi ile Melâmîliğe giren Abdullah Efendi, henüz on dört veya on altı yaşında İdris-i Muhtefî'ye intisâb etmiştir.⁶⁹ Abdullah Efendi'nin Melâmîliğe intisabından bahseden tek kaynak La'lîzâde Abdülbâkî'nin Sergüzeşt'idir. La'lîzâde, Sarı Abdullah'ın Melâmîliğe girişini kendi ağzından şöyle anlatır:

“Ceddim merhumun babalığı Hacı Hüseyin Ağa, merhûm ceddim mürâhik-i nâbâliğ oldukları zamanda bir gün demişler: “Oğul pir oldum, ölmezden evvel seni hakkânî ahabâbların ile görüştüreyim. Ol meclis-i şerîfe dâhil oldukda sana sual ederler ki bize gel-

⁶³ Müstakîmzâde, **Tuhfe**, s. 281; Hacı Tevfik, **Mecmûa**, 47^a; Vassâf, **Sefîne**, II/ 317.

⁶⁴ Fındıklılı İsmet Efendi, **Tekmiletü's-Şakâyık fî Ehli'l-Hakâyık.**, Çağrı Yayınları, haz. Abdulkadir Özcan, İstanbul 1989, s. 143, 210, 324.

⁶⁵ Müstakîmzâde, **Tuhfe**, s. 281; Hacı Tevfik, **Mecmûa**, 47^a; Vassâf, **Sefîne**, II/ 317.

⁶⁶ Hacı Tevfik, **Mecmûa**, 47^a.

⁶⁷ Vassâf, **Sefîne**, II/317.

⁶⁸ Gölpınarlı, **Melâmîler**, s. 136.

⁶⁹ Vassaf, **Sefîne**, II/315.

mekten murâdın nedir? Ne taleb edersin? Sen cevap ver ki matlûbum ve maksûdum Allah'dır. Taleb-i Hakk'a geldim, de." Diye tâlim eyledi. Tecdîd-i vuzû ile hemen gidelim diye buyurdukda ceddîm dahi abdest alıp ikisi yalnızca bilâ hizmetkâr rev be-râh olmuşlar. Kırkçeşme'de peştamal yapanların odalarına varıp bir hücreye dahil oldukda, bir pîr-i nûrânî tezgahda peştemâl dokumakla meşgul imiş. Hacı Hüseyin Ağa selam verip takbîl-i yed ettikten sonra, cedd-i merhûm dahi destbûs eder. Hüseyin Ağa feth-i kelâm edip, "Bu bizim çelebîdir. Kalbe bakmağa getirdim." diye tarîf eylemiş. Pîr dahi "Efendimizden mezûn musun? dedikde "Zâhir izinsiz nice mümkün?" demiş. Ol pîr-i münîr hücrenin tahta duvarın dakkeyledikde, derhal pîrin odasında on iki âdem hâzır oldukda, bir dâire olup ve ceddîmi ortaya alıp suâl-i mezbûru îrâd ve ceddîm dahi minvâl-i muharrer üzere cevap verdikde pîr-i münîr "Allah talebine geldin ise Azîmü's-şân'dan gayrı elbet gönlünden giderip Allah'a müteveccih ol. Bakalım Efendimiz ne buyurur, nasîbini ne zuhûr eder?" deyip cümlesi teveccüh ve murâkebe etmişler. Cedd-i merhûmum buyurmuş ki vaktâ ki Hz. Pîr, Allah'dan gayrıyı gönlünden gider diye emreyledi, mâsivâullâh bi'l-küllîye kalbimden çıkıp Hazret-i Hakk'a teveccüh hâsıl oldu. Bir zaman mürûr edip ba'dehû gözüm açıp azîzlerin rûylarını mânend-i bedr-i pür-nûr görünce fakîrden narâ-künân lafzatullâh sudûr edip kalbimde dahi muhabbetullah muş'aşa oldukda bî-şuûr olup asla idrâki kalama-dı. Bir saat miktârı bî-hudû ve fenâdan sonra gözüm açtım. Meclistekiler dağılmışlar. Pîr-i münîr dahi kârına meşgul olmuş, Hacı Hüseyin "Oğul kalk gidelim" demiş. Ama kalbimdeki nûr lemeân etmekde, kalkıp pîrin yed-i mübârekini takbîl edip giderken nuru setri için esvâbımı tez tez kavuşturmaya başladım. Aziz, tebessüm-künân "Oğlum onu kimse görmez. Hemen ibkâsına cehdeyle" buyurdu.⁷⁰

Bu şekilde Melâmîliğe giren Abdullah Efendi, sahib olduğu manevî hallerin İdris Ali Sultan'ın duası ve himetiyle kendisine ihsan olunduğuna inandığını söylemiştir.⁷¹ Şeyhi İdris-i Muhtefî 1024'de vefat edince makamına Hacı Bayram Kabâî geçmiş, Abdullah Efendi de kendisine daha sonra da Hacı Bayram Kabâî'nin yerine geçen Hacı Beşir Ağa'ya intisap etmiştir.⁷²

⁷⁰ La'lizâde, **Sergüzeşt**, s.129.

⁷¹ La'lizâde, **Sergüzeşt**, s. 51.

⁷² Gölpınarlı, **Melâmîler**, s. 141.

1.7.2. Diğer Tarikatlarla İlişkisi

Abdullah Efendi'nin Celvetî şeyhi olan Aziz Mahmud Hüdâyî hazretlerine intisabı 1037(1626) senesinde Üsküdar'a gelmesiyle başlar. Abdullah Efendi Âsitâne'de bulunğu sürece bir nevi uzlet hayatı yaşamış, ilim ve telif ile meşgul olmuştur.

Abdullah Efendi'nin Mevlevîliği kimden aldığı, ne zaman ve nasıl çile çıkardığı, Mevleviliğe intisab edip etmediği hakkında kesin bir bilgiye ulaşılamamıştır. Ancak Mevlâna'ya olan bağlılığının manevî ve ruhânî olduğu eserlerinde çok defa zikredilmiştir. Esrar Dede onun Mevlâna'yı sevenler anlamına gelen "ahbâb-ı Mevlevî" den olduğunu söylemiştir.⁷³ Abdullah Efendi'nin *Mesnevî* şerhi yazmasında ve Mevlevilikle yakından ilgilenmesinde Mevlâna'ya olan sevgisi etkili olduğu gibi dostu, Mevlevî şeyhi İsmail Ankaravî'nin de katkısı olmuştur.

İsmail Ankaravî de Abdullah Efendi gibi Bayrâmîyye tarikatına girmiş bu tarikatta şeyhlik makamına kadar da yükselmiştir.⁷⁴ Abdullah Efendi hem *Semerât*'ta hem de *Mesnevî* şerhinde Hazret-i Mevlâna'ya olan manevi bağlılığını, bazı bigileri bizzât onun rûhâniyetinden aldığını dile getirmiştir.⁷⁵

Bu üç tarikat ricâli dışında Sarı Abdullah Efendi'nin Merkez Efendi halifelerinden Şeyh Necmeddin Hasan (ö.1019/1610) ve Adlî Efendi (ö.1026/1617) ile de yakın ilgisi olmuştur.⁷⁶

3. SARI ABDULLAH EFENDİ'DEN FEYZ ALANLAR

3.1. Mustafa Resmî Efendi

Abdullah Efendi'nin oğlu olan Mustafa Resmî Efendi (ö.1066/1065), ilim tahsîl ederek Cebeciler kâtibi olmuştur. Daha sonra Gelibolu'ya tayin edilmiş, orada vefat etmiş ve yine Gelibolu'ya defnedilmiştir.⁷⁷ Mustafa Resmî Efendi, babası Reisü'l-küttâb iken,

⁷³ Esrar Dede, *Tezkire-i Şuarâ-i Mevleviyye*, haz. İlhan Genç, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Erzurum 1986, II/163.

⁷⁴ Erhan Yetik, *İsmail-i Ankaravî Hayâtı Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*, İşaret Yayınları, İstanbul 1992, s. 53.

⁷⁵ Abdullah Efendi, *Semerât*, s. 306.

⁷⁶ Abdullah Efendi, *Semerât*, s. 143-144..

⁷⁷ Müstakîmzâde, *Tuhfe*, s. 72; Vassaf, *Sefîne*, II/314.

Hâcegân sınıfına girmiştir. Ancak kaynaklarda hangi şeyhe intisap ettiği hakkında bir bilgi bulunmamaktadır.⁷⁸ Mustafa Resmî Efendi şair olup, “Resmî” mahlasıyla şiirler yazmıştır.

3.2. La’lî Şeyh Mehmed Efendi

Abdullah Efendi’nin kızının torunu olan Mehmed Efendi (ö.1119/1707), La’lî ismini dedesi La’lîzâde İbrahim Efendi’den (ö.1054/1644) almıştır. Babası gibi ilmiye sınıfından olan Mehmed Efendi 1099(1687)’de Süleymâniye Dârü’l-Hadîsine müderris olarak görevlendirilmiş, 1109(1697) senesinde Mekke ve Medine kadılığına, 1113(1701)’de de İstanbul kadılığı vazifelerine atanmıştır.⁷⁹

3.3. La’lîzâde Abdülbâkî Efendi

Mehmed Efendi’nin oğlu olan Abdülbâkî Efendi (ö.1159/1745) ilmiye sınıfına mensuptur. Önce kazaskerliğe ardından İstanbul kadılığına sonra da Anadolu kazaskerliğine tayin edilmiştir. 1159/1746’da vefat etmiş ve kendi inşa ettirdiği Kalenderhâne’nin önüne defnolunmuştur.

Küçük yaşlarda Melâmîlik ile tanışan Abdülbâkî Efendi’nin ismi henüz dünyaya gelmeden Melâmî şeyhi Seyyid Hâşim Efendi (ö.1088/1677) tarafından verilmiştir. Babası onu küçükken Hâşim Efendi’nin sohbetlerine götürmüştür. Seyyid Hâşim’den sonra Melâmî şeyhleri olan Başmakçızâde Ali Efendi’ye (ö.1124/1712) sonra da Sadrâzam Şehit Ali Paşa’ya intisap etmiştir.⁸⁰

Şairlik yönü de olan Abdülbâkî Efendi şiirlerini “Yetîm” mahlası ile kaleme almıştır. Abdülkerîm Cîlî’nin *el-İnsânü’l-Kâmil* ve *Zülfetü’l-Metîn* isimli eserlerini, İmâm Gazzâlî’nin *Kimyâ-yı Saâdet*’ni tercüme etmiştir.⁸¹ *Sergüzeşt*, *Menâkıb-ı Melâmiyye-i Bayrâmiyye*, *Zeyl-i Kasîde-i Meslekü’l-Uşşâk*, *Şerh-i Kasîde-i Meslekü’l-Uşşâk*, *Mebde ve Meâd* ise telif ettiği eserlerdir.

⁷⁸ Şeyhî, **Vekâyık**, II/346.

⁷⁹ Mehmed Sirâceddin, **Mecmâ-ı Şuarâ ve Tezkire-i Udebâ**, Dilek Matbaası, haz. Mehmet Arslan, Sivas 1994, s.77.

⁸⁰ Müstakîmzâde, **Menâkıb**, 74^a

⁸¹ Vassâf, Sefîne, II/314.

3.4. Cevrî İbrâhim Çelebi

Zamanının meşhur hattat ve şairlerinden biri olan İbrahim Çelebi (1065/1655), özellikle Mesnevî hattatlığında şöhret bulmuştur.⁸² III. Selim tarafından kendisine Mesnevî yazdırılmış ve Şeyh Gâlib'e hediye edilmiştir. Bunun üzerine Şeyh Galib III. Selim ve İbrahim Çelebi'yi metheden bir kasîde yazmıştır.⁸³

İbrahim Çelebi, Abdullah Efendi'nin *Düstûru'l-İnşâ* adlı eserinde bulunan yazışmaların büyük bir kısmını yazmış, *Dürre*, *Cevhere* ve *Semerât* isimli eserlerini de defalarca çoğaltmıştır.⁸⁴ Bir şair olan İbrahim Çelebi şiirlerini "Cevrî" mahlasıyla yazmıştır. Dîvân'ında Sarı Abdullah Efendi'yi medhettiği "Kıt'a der medh-i Abdullah Efendi Şârih-i Mesnevî" isminde şu şiiri mevcuttur:

Ey ki endîşe-i irfân-ı kemâlinde hired

Eylemez rûh-ı Mesîh-i sühân-ı mahrem-i râz

Cevher-i zâtını Hak üzre beyan eylemeye

Nâtıka zemzeme-i acz ile eyler âğâz

Der idi gevher ki cevher-i âyine-i cân

Aklın idrâkine göstersen eğer rûy-ı cevâz

Câme-i dânişine lâyiha-i kudsi zeyl

Dâmen-i futratına sâniha-i râz-tırâz

⁸² Muallim Nâcî, **Osmanlı Şâirleri**, haz. Cemal Kurnaz, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara 1986, s.272.

⁸³ Fâik Reşat, **Eslâf**, haz. Şemsettin Kutlu, Tercüman Yayınları, İstanbul ts., s. 214.

⁸⁴ Müstakîmzâde, **Menâkıb**, 68^a

Şuabât-ı dem-i ihlâsına takvâ âhenk
Nağâmât-ı ney-i irfânına ma'nâ dem-sâz

Tuhaf-ı âlem-i hikmet gibi tab'ına makbul
Şeref-i ilm-i ilâhî gibi zâtın mümtâz⁸⁵

Eserleri; *Hilye-i Çihâr-ı Yâr-ı Güzîn*, *Hall-i Tahkîkât*, *Aynü'l-Füyûz*, *Terceme-i Hâl-i Hâfız Şîrâzî*, *Selîmnâme*, *Nazm-ı Niyâz*, *Melhâme*'dir.

Melâmîliğe yakınlığı Sarı Abdullah ile başlayan Cevrî'nin Mevlevîliğe ilgisi de Galata Mevlevîhânesi Şeyhi İsmail Ankaravî'nin sohbetlerine katılmasıyla başlamıştır.⁸⁶

2.ESERLERİ

Abdullah Efendi velûd bir müellif olup, eserlerinde tasavvufî, ahlakî konuları ele alır. Telif ettiği eseleri yazılış sırasıyla şöyledir:

2.1 SEMERÂTÜ'L-FUÂD Fİ'L-MEBDE VE'L-MEÂD:

Eser şu beş bölümden oluşmaktadır:

1.Âdem(as)ın hilâfeti, etvâr-ı menâzil-i hilâfet-i âdemî, insanın üç nev'i müştemil olduğu.

2.Hubb-i aslî ve cilâ-i kalb, vâhid-i zamân ve gavs-ı a'zâm ve keyfiyet-i taleb-i insân, cezbe ve aşk.

3.Erbâb-ı sülûkun aksâmı, meczûb-ı sâlikin sâlik-i meczûbdan rüchaniyyeti, meczûb-ı ğayr-ı sâlikin sâlik-i ğayr-ı meczûbdan evlâ olduğu, tâlinin iki kısım olduğu, tarîkin iki olduğu, tarîk ne demektir?

4.Dünyadan terhîb ve ve tarik-ı Hakk'a terġîb ve müteferriâtı

⁸⁵ Hüseyin Ayan, **Cevrî, Hayatı, Edebî Kişiliği**, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum 1981, s.144.

⁸⁶ Müstakîmzâde, **Menâkıb**, 68^a

5.Tarik-ı Aliyye'nin silsileleri(Aşere-i mübeşşere menkıbeleri, Üveys el-Karanî,Hürrem b.Hıyân, ehl-i beyt ve eimme-i isnâ aşere,Nakşi silsilesi,Halvetiyye silsilesi,Hasan Basrî,Habib A'cemî,İbrahim Edhem, Zünnûn-ı Mısrî, Dâvûd-ı Tâî, Ma'rûf-ı Kerhî, Seriy-yi Sakatî, Cüneyd-i Bağdâdî, Hallâc-ı Mansûr, Aynu'l-Kudât Hemedânî, Mecdüddin Bağdâdî, Şems-i Tebrîzî, İmâdüddîn Nesîmî, Mimşâd Dîneverî, Ziyâüddîn Sühreverdî, Ebu Hamid Aksarâyî, Hacı Bayrâm-ı Velî, Emir Sikkînî, Bünyâmin Ayâşî, Alî Aksarâyî, Ahmed Sârbân, Hüsâmeddin Ankaravî, Şeyh Bâlî, Şeyh Kabâdûz, Hacı Alî Rûmî)

Kitabın sonunda bir hâtıme, rûh-ı a'zâm ve nefs-i külliye hakkında da bir bölüm vardır.

Abdullah Efendi eserde tüm tarikat silsilelerinin Hz.Ali kanalıyla Hz.Peygamber'de birleştiğini Nakşî, Kâdirî, Halvetî, Bayrâmî, Mevlevî, Kübrevî, Sühreverdî ve Ekberî tarikatlarının silsilelerinden örneklerle ispatlamaya çalışmaktadır.

Semerât bir buçuk yıl zarfında tamamlanmış, 1288/1872'de Matbaa-i Amire'de taşbaskı olarak basılmıştır.

Eser 1967 yılında Kenan Necefzâde tarafından birçok yanlış ve eksik okumalarla "Gönül Meyveleri" adı altında Neşriyat Yurdu tarafından Latin harfleriyle basılmıştır. Bu baskı da bazı isimler yanlış okunmuş, bazı Farsça ve Arapça ifadelerde hiç tercüme edilmemiştir.

2.2 CEVÂHİR-İ BEVÂHİR-İ MESNEVÎ:

Abdullah Efendi'nin Mesnevî-i Şerîf'in sadece birinci cildine yazdığı bu şerh bir tasavvuf ansiklopedisi niteliğindedir. Eserde birçok tasavvufî kavram izah edilmiştir. Müellif, Mesnevî şerhindeki mahâreti sebebiyle "Şârih-i Mesnevî" ünvanını almıştır.

Şerhte daha çok Melâmîliğe ait melâmet, kutb-ı zamân, efrâd, rehber, sohbet, zikir, gönül beklemek, istimdâd, bî-ser ü pâ, nazar, gönül haline getirmek, ketm-i meslek, ketm-i esrâr ve atıye gibi bazı tasavvufî kavramlar açıklanmıştır.

Şerhin ismi bizzat Sarı Abdullah Efendi tarafından verilmiştir. Abdullah Efendi şerhini yazmaya 1035(1625) senesinde 42 yaşındayken başlayıp 1041(1631)'de tamamlayarak Sultan IV. Murad'a takdîm etmiştir.

Şerhin ismi olan Cevahir-i Bevâhir-i Mesnevî ebced hesâbiyle hem şerhe başlama tarihi olan 1035(1625) yılını hem de Sultan IV. Murâd dönemini gösterir.

Hitâm kelimesi ise eserin bitiş tarihi olan 1041(1631) yılına tekâbül eder.⁸⁷ Şerhin bitiriliş tarihine başka tarihler de düşürülmüştür. Bunlardan biri Cevrî'ye aittir:

Muhammed nûru kim olmuştur anınla dü âlem pür

Firûzân oldu kalbim min haysü lâ yeş'ur

Beyitte geçen “min haysü lâ yeş'ur” ifâdesi 1041 eder.

2.3 CEVHERETÜ'L-BİDÂYE VE DÜRRETÜ'N-NİHÂYE

1049/1639 senesinde Bağdat'ın fethedilmesini tebrik için Sultan IV. Murad'a ithafen kaleme alınan eser, IV. Murad'ı öven bir bölümle başlamaktadır. Daha sonra varlık mertbeleri, insanın ve alemin yaratılışı, marifet, iman, ihsan, hakikat-ı Muhammediyye, yetniş iki fırka, veli, nebi, resul, velayet, nübüvvet, abdal, kutub, evtâd, nücebâ, nükebâ, zehâirullâh, danâinullâh, recebiyyûn ve umerâullâh gibi tasavvufî kavramları açıklayarak, Hz. Muhammed'in hayatı, on iki imâm ve dört mezhep imamının menkıbevî hayatları, Nakşî, Halvetî ve Celvetî silsilelerini ele almıştır.

Sarı Abdullah Efendi ana başlıklara “cevhere” alt başlıklara ise “dürre” ismini vermiştir. Her eserinde olduğu gibi *Mesnevî* beyitlerini sıkça kullanmış, Gazzâlî, Muhyiddin İbnü'l-Arabî, Mahmud Şebüsterî, Aynu'l-Kudât Hemedânî ve Abdülkerîm Cîlî'den pek çok nakil yapmıştır.

2.4 DÜSTÜRÜ'L-İNŞÂ

Sarı Abdullah Efendi, Tevkîât-ı Selâtin-i Osmâniyye veya Mecmûa-i Mekâtib-i Resmîyye olarak da bilinen bu eserinde Sultan II. Bâyezit devrinden başlayarak Sultan IV. Murad devrine kadar olan siyâsî yazışmalar, fetihnâmeler, mülknâmeler gibi birçok Türkçe, Arapça ve Farsça dillerinde yazılmış tarihî belgeyi kronolojik olarak bir araya getirmiştir. Resmî yazışmalar arasında özellikle Sultan II. Bâyezit'in Hüseyin Baykara ile olan ya-

⁸⁷ Hacı Tevfik, **Mecmûa**, 47^a

zışmaları, Osmanlı, İran, Hint ve Maveraünnehir kükümdarlarının aralarındaki siyasi ilişkileri gösteren gösteren belgeler dikkat çekicidir.

Eserinde bir araya getirdiği evrakın bir kısmını kendisi yazmış, bir kısmını da Cevrî'ye yazdırmıştır. Abdullah Efendi tasavvufî, ahlakî içeriğe sahip eserlerinde olduğu gibi, siyasi yazışmaları barındıran bu eserinde de *Mesnevî* beyitlerini oldukça sık kullanmıştır. Özellikle Osmanlı ile İran arasındaki yazışmalarda kullanılan bu üslup, *Mesnevî*'nin iki ülke arasında ortak bir dil unsuru olarak kullanıldığını göstermektedir.

2.5 NASÎHATÜ'L-MÛLÛK TERĖÎBEN LÎ-HÛSNÎ'S-SÛLÛK

Abdullah Efendi'nin 1059/1649 yılında IV. Murad'a ithafen yazılmış olan bu eseri devlet adamlarına yönelik öğütleri içermektedir. Eser iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde dünya düzeninin sağlanması için halîfenin gerekliliği başlığı altında Hz. Âdem(as), Hz. Musa(as), Hz. Yusuf(as), Hz. Davud(as), Hz. Süleymân(as) gibi peygamberlerin ve ilk dört halifenin devlet yönetimlerinden örnekler verilerek birer birer ele alınmıştır. İkinci bölümde ise ahiret halleri, ölüm, ölümün hakikati, Azrâil'in ruhları alması, insanın tekrar diriltilmesi, Cehennem, Cennet ve Allah'ın rahmetinden ümidin kesilmemesi gibi konular işlenmiştir.

Her başlık *Mesnevî* beyitleriyle süslenmiş, yer yer Fütûhât-ı Mekkiyye'den uzun nakiller yapılmıştır. Abdullah Efendi'nin bu eseri 1283'de Rûznâme-i Cerîde-i Havâdis Matbaası'nda 75 sayfa halinde basılmıştır.

2.6 MÎR'ÂTÜ'L-ASFİYÂ FÎ SIFÂTÎ'L-MELÂMÎYYETÎ'L-AHFİYÂ VE ULÛVVÎ ŞÂNÎ'L-EVLİYÂ

Sarı Abdullah Efendi'nin bütünüyle Arapça olarak telif ettiği tek eseridir. İbnü'l-Arabî'nin Fütûhât'ından Melâmîlik anlayışı ile ilgili bölümleri bir araya getirdiği bir eserdir. Eser Melâmîler'e su-i zanda bulunan kimseleri sakındırmak ve Melâmîler'e karşı sevgi ve muhabet tesis etmek ve Allah'ın veli kulları olan Melâmîler'in derûnlarında bulunan sırları keşfetmek için kaleme alınmıştır. Melâmîler'in üstün vasıfları, kutubların kutbu, Muhammedî velâyet, İsâ(as)'in nüzûlü ve Mehdi'nin zuhûru, hatm-i velâye, Şeyh-i Ekber Muhyiddin Arabî'nin halleri gibi bölümlerden oluşan eser, Sarı Abdullah Efendi'nin münâcatı ile tamamlanmaktadır.

2.7 VÂRİDÂT-I SARI ABDULLAH EFENDİ

Tek nüsha halinde Süleymâniye, Hacı Mahmut Efendi Kütüphanesi, no: 3637'de bulunan *Vâridat-ı Sarı Abdullah Efendi* isimli bu eserden kaynaklarda bahsedilmemiş, eser hakkında herhangi bir çalışma da yapılmamıştır. 22 bab altında ilmin bir nokta olduğu, 22 farklı anlam taşıdığı ayet ve hadisler ışığında incelenmiştir.

2.8 DÎVÂN

Abdullah Efendi'nin şairlik yönü olduğu ma'lûm olmakla birlikte yazdığı şiirlerin bir divan oluşturacak yekûnu teşkil edip etmediği bilinmemektedir. Dîvân yukarıda ismi geçen, *Vâridat-ı Sarı Abdullah Efendi* isimli eserin baş tarafında bulunmaktadır. Eserin hâmişlerinde acem, bûselik ve sabâ makamlarında ilâhî güfteleri bulunmaktadır. Saba makamında yazılan bir ilâhîsinin güftesi şöyledir:

Yaban yere ne gezersin gel âdeme er bu deme

Hayvan gibi ne yellersin gel âdeme er bu deme

Nüsha-i vahdet âdemdir nefha-i kudret bu demdir

Âdemden gayrı ademdir gel âdeme er bu deme

Âyine-i Hak âdemdir görünen gören bu demdir

Her nefes ism-i âzâmdır gel âdeme er bu deme

Âdemdir rahmet-i Rahmân âdemdir gevher-i her kân

Âlem cisimdir âdem cân gel âdeme er bu deme

Âdemdir Hakk'a giden yol Hakk'ı istersen âdem ol

Âdem cümle eşyâ kul gel âdeme er bu deme

İbrâhim'sen gel âdeme gel kamu müşkilât olsun kul
Âdem-i meânî'den al el gel âdeme er bu deme.⁸⁸

⁸⁸ Sarı Abdullah, **Dîvân**, Süleymâniye, Hacı Mahmud Efendi Kütüphanesi, no: 3637, 16^a

İKİNCİ BÖLÜM

TASAVVUFÎ GÖRÜŞLERİ

Abdullah Efendi ilmi, irfanı yanında bunları yazabilecek bir kaleme sahip olması sebebiyle kendi dönemindeki mutasavvıflar arasında takdirle karşılanan bir şahsiyettir.

Melâmî sufiler içinde özellikle şair Tıflî Ahmed Çelebî (ö.1070/1660) ile yakınlık kurmuştur. Bazen sabahlara kadar sohbet etmiştir.⁸⁹ Halvetî tarikatına mensup Nazmî *Hediyyetü'l-İhvân* isimli eserinde İdris-i Muhtefî'ye mensub olanları câhil ve râfizî olmakla itham ederken Abdullah Efendi'yi şeriata uymakla övmüştür.⁹⁰ *Semerât*, *Cevhere* ve *Mesnevî* şerhi isimli eserlerinde şariat ve sünnet vurgusu hakimdir. *Mesnevî* şerhi ve *Cevhere*'de firka-i nâciye konusunu işlerken kurtuluşa erecek olanların ancak ehl-i sünnet itikadına sahip kimselerin olduğunu belirtmiştir. Cehennem ehli fırkalar başlığı altında da Mutezile, Cebriye, Müşebbihe, Şia vb. fırkaları sıralamıştır. En faziletli sahabîlerin sırasıyla Hz. Ebubekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali olduğunu söylemiştir.⁹¹ *Semerât* isimli kitabında kendisine ait olan bir şiirinde harflerle Hz. Peygamber'in vasıflarını ve kendi itikadını şöyle özetlemiştir:

Kaddin tûbâ-yı cennetdir hırâmân yâ Resûlallâh

Cebînin nûr-ı kudrettir dırahşân yâ Resûlallâh

Gözün “hâ”yı kudrettir kaşın “nûn ve'l-kalem” hakkâ

Nola “yâ-sîn” okunursa o dendân yâ Resûlallâh

Yüzündür “ve'd-duhâ” zâhir saçın “ve'l-leyli izâ yağşâ”

Müjünde remz-i “Tâ-hâ” oldu pinhân yâ Resûlallâh

Dehânın “mîm”-i Rahmân'dır kelâmın muhyi'l-mevtâ

Seninle zindedir tenlerde her cân yâ Resûlallâh

⁸⁹ Müstakîmzâde, Risâle, 48^b.

⁹⁰ Mehmed Nazmî, *Hediyyetü'l-İhvân*, haz. Osman Türer, İnsan Yayınları, Ankara 2005, s.

⁹¹ Sarı Abdullah, *Cevâhir*, I/376-379.

Ulûma kürsîdir sadrın, fuâdın arş-ı Rahmân'dır
Getirdin ümmete Furkân'ı bürhân yâ Resûlallâh

Senin nûrunla cümle enbiyâ bedr-i münîr oldu
Özün şems-i risâlettir zehî şân yâ Resûlallâh

Kudûmün rahmet-i Hak'dır zuhûrun nur-ı mutlakdır
Muhakkak avdetindir fazl-ı Rahmân yâ Resûlallâh

Dedin " Men raânî kad raa el-Hakka
Seni gören görür Hak'ı nûma'yân yâ Resûlallâh

Vücûdun ümmete cândır anasın çâr-ı yârındır
Ki onlar binâ-yı dîne erkan yâ Resûlallâh

Ebû Bekr u Ömer u Osman u Ali'dir efdal-i ashâb
Ki bulmuşlar seninle izzet ü ünvan yâ Resûlallâh

Ledünnî ilmîne sen şehir bâbındır Ali onun
Varan ol bâba oldu kâmil insân yâ Resûlallâh

Ali nehr-i marifettir ki cümle evliyâullâh
Müselsel çeşmeler oldu ferâvân yâ Resûlallâh

Kuvâ-yı cism-i dîn oldu sahâbî her biri başka
Sen oldun feyz-i Hak'la cân-ı cânân yâ Resûlallâh

Hüseyin ile Hasan aşkına lütfundan sebîl eyle
İçelim tâ kanınca âb-ı hayvân yâ Resûlallâh

Bu âşık ümmetindedir sana ikrâr eder dâim
Kapında bir gedâdır yâ Resûlallâh⁹²

Abdullah Efendi'nin birçok şiir ve ilahisi bulunmaktadır. En meşhur olan şiiri Meslekü'l-Uşşâk isimli kasidesidir. Ayrıca Aziz Mahmûd Hüdâyî hazretlerinin bir gazeline tahmîsi vardır.

1.VARLIK MERTEBELERİ

1.1 VARLIĞIN YEDİLİ TASNİFİ

Her ne kadar rabbani tecellilerin bir sınırı ve ilâhî makamların sonu olmaz ise de Sarı Abdullah Efendi varlık mertebelerini hazerât-ı hams denilen beş gruba ayırır. İnsan-ı kâmilî ise beş mertebeyi kendisinde toplayan ayrı bir mertebe olarak zikreder. Dolayısıyla altılı bir tasnif meydana gelir. Ancak Abdullah Efendi eserlerinde yer yer misâl ve ruhlar âlemi mertebelerini ayrı ayrı zikrettiği için bu çalışmada ayrı birer mertebe olarak ele alınacaktır. Bu mertebelerin birincisi gayb-ı mutlaktır. Yani a'yân-ı sâbite ve ilmi hakikatler mertebesidir. Gayb-ı mutlakın mertebesinin mukabili his ve şehadet mertebesi denilen dünya, mülk, kevn ve fesaddir. Gayb ile şehadet mertebesi arasında misâl-i mutlak vardır. Misâl-i mutlak ile misâl-i gayb arasında ervah-ı ceberutiyye hazreti yani ukûl ve nüfus-ı mücerrede mertebesi bulunur. Misâl-i mutlak ile şehadet arasında mukayyet misâl mertebesi yani âlem-i menâm vardır. Bu altı mertebenin hepsini, insan-ı kâmil kendisinde toplar.

⁹² Sarı Abdullah, *Semerât*, s. 25-26.

Bütün hazretlerin neticesi olması bakımından, insan-ı kâmil, hazret-i sâdis diye isimlendirilir.⁹³ Bu mertebeler ve özellikleri kısaca şöyledir:

1.1.1. Zât-ı ilâhiye mertebesi

Bu mertebede zât vücûd-ı mutlak, zât-ı baht, ‘amâ, kenz-i mahfi, lâ taayyün, ğaybü’l-ğuyûb, ğayb-ı hüviyet, zât-ı ehadiyyet, fenâ-yı mutlak, fenâ-yı fenâ gibi isimlerle bilinir.

Vücûd-ı mutlak tabiri, Hakk’ın varlığından bütün kayıtları kaldırmak içindir. Yoksa Hakk’ın varlığının eşyanın varlığına nisbetle sınırsızlığını ifade etmek ve ifadelerle onu sınırlandırmak da mümkün değildir.

Abdullah Efendi zâtı zât olması bakımından zihnen, hâricen, aklen, vehmen, hakikaten, itibar ve nisbetlerden mukaddes olarak kabul eder. Buna binaen, zâtının künhüne kimse vakıf olamaz. “Onların bilgisi Rahmân’ı kuşatamaz”⁹⁴ sırrınca hiçbir şey O’nu ihata edemez.⁹⁵ Bu nedenle, zevk erbâbına göre Hakk’ın varlığı Hakk’ın Zât’ının aynıdır. Hakk’tan başka hakiki mevcûd yoktur.

Abdullah Efendi’ye göre varlık mertebelerinin ilki olan zât mertebesinde Hak bütün nisbet ve tecellilerden uzaktır. Hak bu mertebede hiçbir tecelli ile zuhûr etmemiştir. Sırf zattan ibarettir. Bundan dolayı bu mertebeye kimse vâkıf olamaz. Bu hazret Hak Teala’nın künhü olup, onun üstünde hiçbir mertebe yoktur. Hz. Peygamber’e “kainatı yaratmadan önce Rabbimiz nerede idi” sualine cevaben üstünde ve altında hava olmayan amâda idi” buyurarak bu mertebeye işaret etmiştir.⁹⁶

1.1.2. Taayyün-i evvel mertebesi

Bu meretebe; meretebe-i vâhidiyyet, meretebe-i ulûhiyyet, hakikat-ı muhammediye, taayyün-i evvel, tecelli-i ûlâ, kâlem-i ûlâ, dürretü’l-beyzâ, rûh-ı âzâm, mebdü’l-mebâdi,

⁹³ Sarı Abdullah, **Cevhere**, s. 75.

⁹⁴ Tâ-Hâ Sûresi, 20/110

⁹⁵ Sarı Abdullah, **Cevhere**, s.17

⁹⁶ Sarı Abdullah, **Cevhere**, s.19.

hakikatü'l-hakâyık, rabbu'l-erbâb, âlem-i ceberût, hazret-i ilmiye, berzahu'l-berzah, ehadiyyetü'l-cem', makâm-ı kâb-ı kavseyn, sıbğatullah isimleriyle isimlendirilir.⁹⁷

Abdulah Efendi İlk taayyün mertebesini Hakk'ın yine kendisinde tecellisi olduğunu söyler. Mutlak varlık olan Allah henüz eşyaya tecelli etmemiş dolayısıyla hiçbir varlık yaratılmamıştır. Zât'ının sınırsızlığı bakımından da zâtî olan tecellisini zâtından başkası göremez. Bütün eşya zâta ait birer şuûnât olup, sınırsızın sınırlıya, mümkünin vâcible olan ilişkisi gibi, Hakk'ın olan varlıklar mecâzidir. Hakikat itibariyle ise mevcûd değildirler. Hakiki olarak mevcûd bulunan Hakk'ın zâtına bakan vechidir. "O'nun zâtından başka her şey yok olacaktır"⁹⁸ âyetinde ifade buyrulduğu gibi bütün izâfetler kesildikten sonra "O'na döndürüleceksiniz"⁹⁹ ayeti tahakkuk edecek ve her şey O'na dönecektir.¹⁰⁰

Bu mertebede zât isim ve zâtî yedi sıfatı ile yine kendisinde taayyün eder. Bu mertebede zât vâhid, hak ve ilah olarak bilinir. Zâtın sıfatları hayat, ilim, kudret, irâde, sem', basar ve kelâmdır. Bu sıfatlar izâfidir. Zât'ta zâtın zâtındandır.¹⁰¹

Bu mertebenin ismi bütün isimleri, sıfatları, fitrî istidât ve kâbiliyetleri kendinde toplayan Allah'dır. Örneğin; istiğrak halinde bulunan bir insanda ilim, duymak, konuşmak vb. insanî özelliklerin hepsi vardır. Bu haldeyken kendisinde bulunan özelliklerin gereklilerini yerine getirmez. Ancak istiğrak halinden uyandıktan sonra bu sıfatlarla muttasıf olur.
102

1.1.3. Vâhidiyyet mertebesi

Taayyün-i sâni, mebd-e-i sâni, mecmû'l-ervâh, maâd-ı ervâh, mülk-i bâtın, felekü'l-hayât, berzah-ı sâni, kevn-i câmi, menie-i sâni, bed'-i sâni, hazret-i rubûbiyyet, muntehâ'l-ma'rife, zuhûr-ı sâni, âlem-i ilim, âlem-i ukûl-i mücerrede, âlem-i imkân ve hazret-i irtisâm diye isimlendirilir. Ehadiyyet mertebesi ile bu mertebede olan tağayyür itibârîdir, hakiki değildir.¹⁰³

⁹⁷ Sarı Abdullah, **Cevhere**, s.19.

⁹⁸ El-Kasas, 28/88

⁹⁹ El-Kasas, 28/88

¹⁰⁰ Sarı Abdullah, **Cevhere**, s.17.

¹⁰¹ Sarı Abdullah, **Cevhere**, s.19.

¹⁰² Konuk, **Füsûs**, s. 75.

¹⁰³ Sarı Abdullah, **Cevhere**, s.21.

Sarı Abdullah Efendi Hak cismâniyet âlemine tenezzülünün sıfatlarıyla ayrı ayrı birer tecelli olduğunu söyler. Bu mertebede isim ve sıfatlar artık birbirlerinden ayrılmışlardır. Mutlak varlığın isim ve sıfatlarının birbirlerinden ayrıldığı ikinci taayyün mertebesinde Hakk'ın isim ve sıfatları sırasıyla şu şekilde birbirinden ayrılır:

Hayy: Zâtın ilmine hayât hükmettiğinden dolayı öncelikle hayat gereklidir. Bu mer-tebe, hayattan gelen feyz ile boyanıp, mâhiyet-i vücûdî ve sırr-ı rûhânî diye isimlendirilir.

Hayat mertebesinden ilim mertebesine nüzûl edip, âlimiyyet sıfatı ile sıfatlanır. Bu mertebeye ma'lûm mertebesi denir.

İlim mertebesinden kudret mertebesine nüzûl edip, kudretten bir eser kazanır. Bu mertebeye maktûr denir.

İlim mertebesinden irâde mertebesine nüzûl edip mürîd rengiyle zâhir olur. Bazıla-rına göre ise irâde kudretten öncedir. Ancak öncelik ve sonralık mer-tebe ve itibar açısin-dandır, zamansal değildir. Mesela elin hareketinin, eldeki yüzüğün hareketine olan önceliği rütbe itibariyledir. Zaman açısından değildir. El ve eldeki yüzük aynı anda hareket eder.

İlim mertebesinden sem' mertebesinde nüzûl eder. Bu mertebeye mesmû' denilir. Mesmû' mertebesinin vasfı işitmektir.

Sem' mertebesinden basar mertebesine nüzûl eder. Bu mertebenin vasfı görmektir. Bu mertebeye melhûz denir.

Basar mertebesinden kelâm mertebesine nüzûl eder. Bu mertebeye Kelîm denilir. Rûhlardan her bir rûh ilâhî kelimelerden bir kelimedir. Nitekim Hak Teala İsa (as) hakkın-da "Meryem'e ilkâ ettiği kelimesi"¹⁰⁴ buyurur.

Sonra sekizinci mer-tebe olan âlem-i ervâh gelir. Bu mertebeye âlem-i melekût ve ğayb'da denir. Sem' sıfatının kemali ermesi bu âlemdir. Bundan sonra bedenlerin hâricî vücûd giyeceği mülk ve şehâdet mertebesi gelir. Nur-ı cemâl denilen varlık dairesinin yarısı tamam olup gamûr ve celâl ile isimlendirilen meâd dairesinin yarısı ile birleşir.¹⁰⁵

¹⁰⁴ En-Nisâ, 4/175

¹⁰⁵ Sarı Abdullah, **Cevhere**, s.21.

Şehadet âlemindeki her bir ferdin ruhlar âleminde bir hakikatı vardır ki bu hakikat o mevcûd'un ezeliidir. Sonra bu daire aksine işleyip başlangıç noktasına dönüp taayyün eseri ortadan kalkar.¹⁰⁶

Abdulah Efendi'ye göre yukarıda sayılan hayat, ilim, kudret, irade, sem', zâtî sıfatlardandır. Bazı muhakkiklerin nezdinde bu isimler imâmdırlar, ilim ise İmâmu'l-eimme'dir. Her ne kadar hayat sıfatı rütbe itibariyle âlimiyyet sıfatının önünen geçse de ilmin şerefteki önceliği itibariyle imâmü'l-eimmeti'l-esmâ, âlimiyyet sıfatı olmuştur. Ancak İbnü'l-Arabî'ye göre eimmetü'l-esmâ Hayy ismidir.¹⁰⁷

1.1.4. Âlem-i ervâh mertebesi

Vücûd, vâhidiyet mertebesinden sonra ilmî sûretleriyle bu mertebeye tenezzül eder. Bu mertebede ilmî sûretlerden her biri birer basit cevher olarak zuhûr eder. Zuhûr eden cevherlerin rengi, şekli olmadığı gibi zaman ve mekan ile de mukayyed değildirler. Çünkü zaman ve mekan cisim ile alakalıdır. Bu mertebede ise cisim henüz var olmamıştır. Her bir rûh burada kendisini ve Hak Teala'yı idrak eder. Kurân'da "Ben sizin Rabbiniz değil miyim? demişti. Onlar da, evet sen bizim Rabbimizsin, dediler"¹⁰⁸ ayeti varlığın ruhlar âlemi mertebesine işaret eder.¹⁰⁹ Rûh kendi zatı ile kâim olup, bekâ hususunda bedene muhtaç değildir. Ancak beden şehadet âleminde rûhun sûreti ve kemâlinin mazharıdır.¹¹⁰

Bu mertebede zât itibariyle vahdet, zâtın nisbetleri bakımından ise çokluk vardır.¹¹¹ Her rûh zâtın nisbetlerinden ve bağıntılarından bir nisbet ve bağıntıdır.

Ruhlar âlemi mertebesine, berzah mertebesi, hayâl âlemi, eşbâh âlemi, suver âlemi de denir. Bu mertebeye ile alakalı olan cevherlere ervâh-ı âmile, nüfûs-ı müntabia, müdebber-i semâviye denir. Bu mertebede nûrânî şekiller ile zuhûr eden aklî nisbetler ve ilmi sûretler, mesele-i nuriyye-i eflâtûniye, eşbâh-ı berzahiyeye, erbab-ı neviyye, suver-i

¹⁰⁶ Sarı Abdullah, **Cevhere**, s.21.

¹⁰⁷ Sarı Abdullah, **Cevhere**, s.21.

¹⁰⁸ El-aA'râf, 7/172

¹⁰⁹ Sarı Abdullah, **Cevhere**, s.22.

¹¹⁰ Konuk, **Füsûs**, s.88.

¹¹¹ Konuk, **Füsûs**, s.88.

misâliyye ve hayâliye diye isimlendirilir. Bu ilmî sûretler kudsi rûhların aynası ve akli sûretlerinin mazharlarıdır.¹¹²

Netice olarak kudsi cevherlerin makamı çok yüksek, kesif cisimlerin makamı ise çok alçak olduğu için kudsi cevherler ile cisimler arasında bir münasebet yoktur. Ancak nefisler ve kudsi ruhlar cisimlere taalluk etmeden evvel ilâhi hikmet, iki mertebe arasında bulunup kesafet ve letafet arasında bir münasebet meydana için her şeyin berzah mertebesinde latif sûretlerinin ve nurani şekillerinin zuhûr etmesini irade etti.

Hazerât-ı hams denilen varlığın beşli tasnifinde misâl âlemi mertebesi ile ervâh âlemi mertebesi birlikte kabul edilerek bu mertebeye melekût denmiştir.¹¹³

Melekût âleminin iki yönü vardır. Birisi tecerrüd, birisi taalluktur. Tecerrüd açısından; a'yân, cevâhire, ukûl-i mücerrede, envâr-ı kâhire, kelimât-ı tâmmе, cevâhir-i müteferrika, melâike-i müheyyme gibi isimler verilir. Zikredilen aynlar ve cevherler ceberutûdiler. Müheyymîn diye isimlendirilmelerinin sebebi, bu meleklerin hiçbir şekilde cisimler âleminin tedbir ve tasarruflarıyla alakaları olmayıp âlem ve âlemdeliklerden kesinlikle haberdar değildirler. Âlem ve içindekiler hakkında herhangi bir şey de bilmezler. Yalnızca Allah'ı bilir ve Allah ile ilgilidirler. Âdeme secde etmek ile memur olan melekler zümresine bunlar dahil değildir. Nitekim İbnü'l-Arabî Fütuhât-ı Mekkiyye isimli eserinde şöyle der:

“Allah seni kendinden bir rûh ile desteklesin bilmelisin ki, Allah Teala İblis'e şöyle der: “İki elimle yarattığıma secde etmekten seni alıkoyan nedir?”¹¹⁴ Allah'ın insanı iki elle yaratması, Adem'e yönelik bir tahsis ve teşrif amacı taşır. “kendi nazarında büyüklendin mi?” Vakıa, büyülenmişti, çünkü Allah onun büyüklük duygusuna kapıldığını bildirmiştir. Allah Teala yüce kitabında bize İblis'in şöyle dediğini bildirir: : “İblis dedi ki, ben ondan daha hayırlıyım, beni ateşten onu topraktan yarattın.¹¹⁵” “Secde et” denildiğinde, “topraktan yarattığın bir şeye mi secde edelim”¹¹⁶ demiştir. İşte “kendi nazarında” demenin

¹¹² Sarı Abdullah, **Cevhere**, s.77.

¹¹³ Konuk, **Füsûs**, s.44.

¹¹⁴ Sâd, 38/75

¹¹⁵ Sâd, 38/76

¹¹⁶ El-İsrâ, 17/61

anlamı budur. “Yoksa sen ulvilerden mi oldun.”¹¹⁷ Yani gerçekte onlardan mı oldun. Yani gerçekte ondan daha mı hayırlısın. Burada İblis’in bilgisizliği ortaya çıkar. “Ulviler” sözüyle Allah’ın heybetinde kendiliinden geçmiş yüce melekler kastedilmiş olabilir. Söz konusu melekler, secde emri altına girmeyenlerdir. Daha doğrusu onlar melek değil, ruhlardır. Çünkü melekler, Cebrâil vb. gibi, bu ruhlardan olan elçilerden ibarettir. Zaten (melek kelimesinin kökü olan) “e’leke” Arapçada risalet ve elçilik demektir. Melekler bilhassa bu ruhlardan olan elçilerdir. Oysa bütün melekler secde etmiştir, çünkü melekler haklarında Allah’ın “Adem’e secde edin”¹¹⁸ dediği kimselerdir. Halbuki Allah’ın celalinde ve heybetinde kendilerinden geçmiş olan ruhlardan arasında secde emri alan kimse yoktu. Allah Teala sadece melekeler hitap ettiğini zikrederek bu nedenle şöyle demiştir: “Bütün melekler secde etti, İblis etmedi.”¹¹⁹ Burada İblis’i –muttasıl değil- munkatı istisnayla zikretmiştir. Allah’ın celâlinde kendilerinden geçmiş melekler ise Allah’ın Adem’i yaratmış olmasından haberdar olmadıkları gibi başka bir şey hakkında bilgileri de yoktur. Onlar sadece Allah ile ilgilidir(Müheyymîndir)ler. Allah Teala İblis’e şöyle der: “Yoksa sen yücelerden mi oldun?”¹²⁰ Yani zikrettiğimiz ve kendilerine secde emredilmemiş bu ruhlardan mı oldun. Dilde secde yere kapanmak demektir. Çünkü Adem topraktan yaratılmıştır. Toprak ise unsurların en aşağısıdır ve ondan daha aşağı bir şey yoktur. Buradan dairenin merkez noktasının, çevresinden üstünlüğü ortaya çıkar. Çünkü nokta çevrenin varlık ilkesidir. Ulvi ruhlara secde emredilmemiştir, çünkü onları Allah bize bildirmemiştir. Allah Teala bize İblis’in secde emrine direndiğini söylememiş olsaydı, ona secde etmenin emredildiğini bilemezdik. Binaenaley insanın Allah’ın iki eliyle yaratılmış olmasının yegâne nedeni, onun diğer varlıklardan üstünlüğünü bildirmek ve Allah katındaki yerini göstermektir.”

Taallûk itibariyle melekûta gelince, zikredilen melekûtun aynları ve cevherleri nüfûs-ı zâhire, melâike-i müdebbire, ervâh-ı kudsiyye, hamele-i arş ve kerrubiyyûn diye isimlendirilir.

Kerrûbîler de Hakk’ın kayyûmiyetini müşâhede ederken hayretlerinden cisimler âlemine iltifat etmeseler de rubûbiyyet feyzinin vasıtaları müheyym mertebesinde bulun-

¹¹⁷ Sâd, 38/75

¹¹⁸ El-İsrâ, 17/61

¹¹⁹ Sâd, 38/73

¹²⁰ Sâd, 38/75

mamışlardır. Bu zümrenin reisi rûh-ı âzâm diye isimlendirilen rûh-ı kudsiyedir.. Bir kabule göre de rûh-ı âzâma kâlem, bir diğer itibarla da akl-ı evvel de denir ki akl-ı küllün sûreti olan Cebrâil(as) dır. “Allah’ın ilk yarattığı şey akıldır”¹²¹ hadisinin bildirdiğine göre rûh-ı azam(sav) kerrûbiyyûnun ilk safında olup rûhul-kuds yani Cebrail, kerrûbiyyûnun son safındadır. “Bizim her birimizin binen bir makamı vardır”¹²² ayetine göre her bir melek kendi istidadı olan malûm bir makamda bulunur.¹²³

Bu mertebede bulunan melek grupları şunlardır:¹²⁴

Hamele-i arş: Arş-ı âzâm su üzerinde, su rüzgar üzerindeyken Hak Teala dört büyük melek yaratmıştır; halen Arş’ı taşıyanlar onlardır. Kıyamet gününde dört büyük melek daha yaratacak, Arş’in taşıyıcıları o gün sekiz melek olacaktır. Hamele-i arşın dört yüzü vardır. Bir yüzü insan, bir yüzü aslan, bir yüzü öküz, bir yüzü de kartal suretinde tasvir edilir. Her bir yüz, yeryüzünde kendi benzerleri olan varlıklar için Allah’dan rızık ister. Arşin taşıyıcıları daima ayakta durup, Arş-ı âzâmı boyunları üzerinde taşırlar. Ayakları ise yedi kat yerin altındadır. Bu melekler Allah katında bütün meleklerden daha üstündür.¹²⁵

Mesela vahiy getiren melek Cebrail, rızıkla vazifeli melek Mikail, sûru üfleyecek olan melek İsrail, ruhları almakla vazifeli olan ölüm meleği Azrail’dir.¹²⁶Arş’in bir ayağı İsrail’in boynu üzerindedir. Hak Teala’nın katında en aziz ve kerim olan O’ dur. Kıyame- te kadar levh-i mahfûza bakar. Sûr’u üflemek için hazır bekler. Ayrıca levh-i mahfûza bakarak Cebrâil, Mikâil ve Azrâil’in vazife ve amellerini de onlara bildirir.¹²⁷

Arş’in taşıyıcılarından her birinin dört bir tarafa yayılan dört kanadı vardır. Bu meleklerin yarısı kar, yarısı ateştir. Ancak birbirlerini söndürmeyip, ateşböceği gibi birbirleriyle kaynaşmışlardır. Cüsseleri çok büyük olup, kulak memeleriyle boyunları arası, kuş uçuşuyla yedi yüz yıllık mesafedir. Hamele-i arşa, “Kerrûbiyyûn” da denir.¹²⁸

¹²¹ İsmail b. Muhammed Aclûnî, **Keşfü'l-Hafâ ve Müzîlü'l-İlbâs ammâ iştehera mine'l-Ehâdîs alâ Elsineti'n-Nâs**, Halep ts. s. 309.

¹²² Es-Sâffât, 37/164

¹²³ Sarı Abdullah, **Cevhere**, s.77.

¹²⁴ Sarı Abdullah, **Cevhere**, s.79.

¹²⁵ Erzurumlu İbrahim Hakkı, **Mârifetnâme**, Matbaa-i Ahmed Kâmil, İstanbul, 1914, s.23

¹²⁶ Sarı Abdullah, **Cevhere**, s.79.

¹²⁷ Erzurumlu İbrahim Hakkı, **Mârifetnâme**, s.23.

¹²⁸ Erzurumlu İbrahim Hakkı, **Mârifetnâme**, s.23.

Bu mertebede olan kudsi rûhlar başka bir tasnife göre ise ikiye ayrılır. Bir kısmı şehadet âleminin işleriyle ilgilenmezler. Bir kısmının ise bütün vazifesi tümüyle şehadet âleminin işleriyle meşgul olmaktır. Bu meleklerle “rûhâniyân” denir. Rûhâniyân melekleri de iki gruptur. Bir kısmı gökyüzü ile ilgili işlerde tasarruf eden rûhlar olup, onlara ehl-i melekût-ı a’lâ denir. Bir kısmı ise yeryüzü ile alakalı işlerde tasarruf eden rûhlardır. Onlara da ehl-i melekût-ı esfel denir. Yeryüzüne ait işlerde tasarruf yetkisi olan meleklerin binlercesi insana, milyonlarcası da hayvanlara, bitkilere ve madenlere müekkeldirler. Belki de yeryüzündeki bütün mevcudata müekkeldirler. “her bir yağmur damlası ile bir melek iner” hadisi¹²⁹ de bu manaya işarettir. Her bir ağacın yaprak ve meyvelerinin icadı için yedişer müekkel melek olduğunu yakın ve keşif erbabı ifade ediyorlar. Hadiste de melekü’l-cibâl, melekü’l-rîh, melekü’l-ra’d, melekü’l-berk rivayet edilmiştir.

Ebû Zerr (r.a.)’den rivâyete göre, Rasûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: “Ben sizin görmediklerinizi görüyor işitmediklerinizi işitiyorum. Gökyüzü çatırdadı ve çatırdamakta da haklı idi çünkü gökyüzünde dört parmaklık bir yer kalmamıştı ki secde eder vaziyette melekler orayı doldurmamış olsun.”¹³⁰

“Rivayet edildiğine göre insanlar cinlerin onda biri kadardır. İnsanlar ve cinler de karadaki hayvanların onda biri kadardır. Bunların hepsi de kuşların (kanatlı canlıların) onda biri kadardır. Bütün bunlar da deniz hayvanlarının onda biri kadardır. Bu saydıklarımızın hepsi yeryüzünde insanlar için görevlendirilmiş meleklerin onda biri kadardır. Bunların hepsi de dünya semasındaki meleklerin onda biri kadardır. Onların hepsi de ikinci kat semadaki meleklerin onda biri kadardır.

Bu şekilde yedinci kat semaya kadar devam eder. Sonra bütün bunlar kürsînin karşısında çok az bir sayıda kalır. Onlar da arşı saran meleklerin onda biri kadardır. Arşı saran yüz bin melek grubu vardır. Her bir grubun uzunluğu ve genişliği öyle büyüktür ki yerler, gökler ve içindekiler onun yanında çok küçük kalır. Gökte melek bulunmayan bir karış boş yer yoktur. Her yer meleklerle doludur. Bu meleklerin bir kısmı secde, bir kısmı rûkû, bir kısmı kıyam halinde sürekli yüce Allah’ı tesbih ederler. Bu yapılan tesbih ve tehlillerden dolayı sema ses verir (üzerindeki ibadet ve ağırlıktan dolayı titreyip gıcırdama gibi bir ses

¹²⁹ Suyûtî, **Kenzü’l-ummâl**, 4679

¹³⁰ İbn Mâce, **Sünen**, Zühd, 19; **Buhârî**, **Sahîh**, Rikak, 27

çıkartır). Sonra bütün bu bahsettiğimiz melekler, arşın etrafında tavaf edip duran meleklerin yanında denizde bir damla gibi az kalır. Onların sayısını da ancak Allah Teala bilir.¹³¹

Yukarıda zikredilen melek sınıfları dışındaki melekler ise, cennet kapılarından giren Cennet melekleri, on dokuz zebani, cehennem melekleri, insanın sağ ve solunda olan melekler, âlemin hallerine müekkel olan meleklerdir.

Zikredilen berzah mertebesi en geniş varlık mertebesidir. Çünkü ilim, ukûl ve rûhlar âlemlerinde olan cevherler ve bunların hallerinden ne varsa, berzah âleminde hepsinin sûretleri ve misâlleri bulunur. Peygamberler mucize, evliyalar da keramet olarak ne izhar ederlerse berzah mertebesinde vardır. Ahiret halleri, kabir azabı ve lezzeti, mizân, sırat ve bunun gibi ahirete ait nelerden haber verilerse berzah âleminde bir misali vardır. Hatta mükâşefe ehlinin halleri, makamları, müşâhedeleri ve rüya tabirlerinin doğruluğu berzah âleminin sırlarına vakıf olmalarıyla orantılıdır.

1.1.5. Âlem-i misâl mertebesi

Berzah mertebesi misâl âlemi, hayâl âlemi, eşbâh âlemi, suver âlemi denir. Bu mertebeye ile alakalı olan cevherlere ervah-ı âmîle, nüfûs-ı müntabia, müdebbire-i semâviye denir. Bu mertebede nûrânî şekiller ile zuhûr eden akli nisbetler ve ilmi sûretler, mesele-i nuriyye-i eflâtûniye, eşbâh-ı berzahîyye, erbab-ı neviyye, suver-i misâliyye ve hayâliye diye isimlendirilir. Bu ilmî sûretler kudsî rûhların aynası ve akli sûretlerinin mazharlarıdır. Geçen cevherlerde ilmi sûretlerin mazharları ve tafsilatlarıdır.¹³²

Zâtın hariçte bölünme, yanma, bozulma kabul etmeyen bazı sûretler ve şekillerle zuhûr ettiği mertebedir. Bu mertebeye âlem-i misâl denmesinin sebebi, rûhlar âleminde zuhûr eden her şeyin, şehadet âleminde bürüneceği sûrete benzer bir sûretin bu mertebede meydana gelmesidir. Bu sûretleri hayâl kuvvesi idrak ettiği için “hayâl” mertebesi de denir. Misâl âlemi, rûhlar âleminin feyzini şehadet âlemine ulaştırmak için bir vasıtaadır.¹³³ Cisimler ile rûhlar arasında bir berzahdır. Berzah olması hasebiyle her iki âlemin hükümlerini taşır.

¹³¹ Hadisin kaynağı tesbit edilemedi.

¹³² Sarı Abdullah, **Cevhere**, s.77.

¹³³ Konuk, **Fusûs**, s. 95.

Şehâdet âlemindekiler nasıl görülüp hissediliyorsa misâl âlemindeki sûretler de aynı şekilde hissedilir ve görülür. Rûhlar nasıl ki latîf iseler, misâl âlemi de öylece latîf ve nurânîdir.

Hızır ve enbiyâ(a.s) ile evliyânın müşâhedeleri bu mertebede gerçekleşir.¹³⁴ Rûhlar âlemine nisbetle kesîf, cisimler âlemine nisbeten ise latîftir.

1.1.6 Âlem-i şehâdet mertebesi

Zâtın hariçte cisimler sûretinde zuhûr ettiği mertebedir.¹³⁵ Bu sûretler, misâl âlemindeki sûretlerin aksine, parçalanıp, bölünebilir. Bu mertebeye “âlem-i şehâdet” denmesinin sebebi, sûretlerin beş duyu ile hissedilebilir olmasındandır.¹³⁶ Misâl âleminde zuhûr eden bir sûretin elle tutulup, başkalarına gösterilmesi mümkün olmadığı halde, şehadet âlemindeki bir cisim elle tutulup, gözle görülür ve başkalarına da gösterilebilir.

Bu duyular ve şehadet âleminin taayyününden olan insanların sûretlerinden her bir sûret bir ismin mededine muhtaç olup, insanın hakikatını küllî veya cüzî bir isim terbiye eder. İnsanın en sonunda dönüşü de mazhariyetiyle terbiye olduğu o ismedir.¹³⁷

Bu mertebede bir veya birkaç ismin tecellisiyle bir sûret vücûda gelmesine “kevn”, bir sûretin yok olmasına da “fesâd” denir. Bu sebeple şehâdet âlemine “âlem-i kevn ü fesâd” da denir.

2.1.7 İnsân-ı kâmil mertebesi

İnsan, varlık âleminin rûhu, hülasası, âlem aynasının cilası, âlemde tecelli eden bütün isimleri mazhar bir varlıktır.¹³⁸ Hak insanı bu toplayıcılığı nedeniyle, isim ve sıfatlatının tecellisini gösterecek bir ayna olarak yaratmıştır.

Hak sayısız güzel isimleri bakımından emrin tümünü içeren “kuşatıcı bir varlıkta” isimlerini tek tek göstermek ve o varlık vasıtasıyla kendi sırrının kendisine görünmesini diledi. Varlık ile nitelenmiş olması nedeniyle “kendisini görmek istedi” de denilebilir; çün-

¹³⁴ Konuk, **Füsûs**, s. 96.

¹³⁵ Sarı Abdullah, **Cevhere**, s.33.

¹³⁶ Konuk, **Füsûs**, s. 98.

¹³⁷ Sarı Abdullah, **Cevhere**, s.33.

¹³⁸ Sarı Abdullah, **Cevhere**, s.38.

kü bir şeyin kendisini kendisi vasıtasıyla görmesi, ay gibi başka bir şeyde görmesine benzemez. Aynada nefsinin, kendisine bakılan cismin yansıttığı biçimde görür. O yer olmadan ve kişi o yere bakmadan önce, böyle bir biçim ortaya çıkamazdı. Bunun için Hak – isimlerini veya kendisini görmek üzere- bütün âlemi rûhsuz bir beden gibi yarattı. Âlm tıpkı cilasız bir ayna gibi oldu.¹³⁹

Şehadet âlemi her ne kadar, ilâhî isimlerin hükümlerinin zuhûruna müsait ise de, ilâhî isimler onda tamamıyla zuhûr etmez. İlahi isimlerin bütününe mazhariyet ancak celâl ve cemâl tecellilerinin parlak bir aynası olan insanda mümkündür. Bu mazhariyetin sebebi ise insanın diğer varlıklardan farklı olarak zıtları kendisinde toplamasıdır.

Abdullah Efendi'ye insanın bu toplayıcılık özelliğinden dolayı kendisine insan-ı kâmil denmiştir.¹⁴⁰

Zikredilen (toplayıcı varlık), “insan” ve “halife” diye isimlendirildi. Onun insan olması yaratılışının genelliği ve bütün hakikatleri içermesinden kaynaklanır. Hak karşısında insan, göz için görmeyi sağlayan göz bebeği(insânü'l-'ayn) gibidir. Bu nedenle insan diye isimlendirilmiştir; çünkü Allah onun vasıtasıyla yarattıklarına bakar ve onlara merhamet eder. Bu nedenle “ezelî-sonradan olmuş insan, ebedî-sürekli yaratılmış, toplayıcı-ayırıcı kelimedir. Âlemin fiili varlığı onun varlığıyla tamamlanmıştır.¹⁴¹

1.2. VARLIĞIN YARATILIŞ SIRASI

Hak Teala ilk olarak gaybu'l-guyûb ve rûhu'l-ervâh olan Muhammedî rûha tecelli edip, Muhammedî rûhu bütün âlemlere varlık sebebi etti.

İkinci olarak ilmî tecellide bulundu. Bu tecelli dünya ve ahiretin zuhûrunun sebebi-
dir.

Üçüncü olarak heyûlâ-yı küll denen tümel kavramlar zuhûr etti.

¹³⁹ Demirli, **Füsûs**, s. 25.

¹⁴⁰ Sarı Abdullah, **Cevhere**, s.40.

¹⁴¹ Demirli, **Füsûs**, s. 25.

Dördüncü sırada zâhir ve bâtın gibi zıtların toplanma yeri ve sebebi olan tabiat-ı küll zuhûr etti. Muhtelif zıtlardan oluşan cismin, can ile ülfet etmesinin sebebi tabiat-ı külldür.

Beşinci olarak tabiat-ı küllün sûreti zuhûr edip, insanın cildi eti damarları, kemikleri yaratıldı.

Altıncı sırada âlemi kuşatan arş-ı âlâ vücuda geldi. Bütün yıldız ve gezegenlerin zuhurunun sebebi de arş-ı âlâdır. İnsanın kalbi arş ait bir kuvve olduğu için “İnsanın kalbi, Allah’ın arşıdır” denir.

Yedinci olarak kürsî zuhûr etmiştir. Kainatın varlık sebebi de kürsîdir. Hem sabit hem de hareketli yıldızlar kürsîde bulunur.¹⁴²

1.3. ON İKİ BURÇ VE İNSANLA İLİŞKİSİ

1.Haml: İnsanın başına benzer ve insanın başının içindeki her şeyle alakalıdır.

2.Sevr: İnsanın boyuna benzer.

3.Cevza: İnsanın iki eline benzer

4.Seretan: Bilgileri ezberlemek bakımından insanın sinesiyile alakalıdır.

5.Esed: Hakikat kendisinde zuhûr ettiği yer olan kalbe benzer.

6.Sünbüle: Ciğere benzer

7.Miran: Mide ve bağırsaklara benzer

8.Akreb: Neslin devamına sebep olan tenâsül uzvuna benzer

9.Kavs: Kalkma ve oturmayı sağlayan uyluklara benzer.

10.Cid: Hareket etmeyi sağlayan dizlere benzer.

11.Dilv: iki bacağına benzer.

12.Hût: Yürümeye sebep olan topuk ve ayaklara benzer.¹⁴³

¹⁴² Sarı Abdullah, **Cevhere**, s.50.

¹⁴³ Sarı Abdullah, **Cevhere**, s.51.

1.4. YEDİ FELEKTEN İNSANIN AZALARININ YARATILMASI

Yani Hak Teala kudretiyle ilk olarak yedinci felekten mağz-ı izâm denen ve insanın kemiklerini koruyan ilikleri vücuda getirdi.

İkinci olarak altıncı felekten kemikleri vücuda getirdi.

Üçüncü olarak beşinci felekten damarlar vücuda gelip, perde ve koruyucu olsun diye kemikler üzerine çekildi.

Dördüncü olarak dördüncü felekten damarları zarar görmekten koruyan insan eti yaratıldı.

Beşinci olarak üçüncü felekten ince ve kalın damarlar vücûda getirilip, insanın etini taze tutması için kan, damarlarda cereyân ettirildi.

Altıncı olarak ikinci felekten insanın cildi vücuda getirildi.

Yedinci olarak aydan da insanın saçları vücûda getirilmiştir.¹⁴⁴

1.4.1. Yedi gezegenin insanda bulunan kuvvelerle ilişkisi

Zuhal, insanda olan ilim, marifet, keşif, tutma kuvvesini hem zâhiren hem de bâtinen koruyup nutfeyi rahimde, gıdayı bedende tutmakla deposuna ulaştırdıktan sonra kalan posayı sindirim sistemine gönderir.

Müşteri'den İrâdî kuvvet ve manaları anlama zuhûr eder.

Merih'den, irâdî hareket, kudret ve şecâat vücuda gelir.

Şems duygusallık, tahakküm ve şevketin kaynağıdır.

Zühre'den tatma duyusu ve şehvânî lezzetler zuhûr eder.

Uttarid'den güzel sanatlara kabiliyet ve idrak etme yeteneği ortaya çıkar.

Ay konuşma ve harekette sürate kaynaklı eder.¹⁴⁵

¹⁴⁴ Sarı Abdullah, **Cevhere**, s.51.

¹⁴⁵ Sarı Abdullah, **Cevhere**, s.52.

1.5. DÖRT TABİATIN ZUHURU

Dört tabiat denen sıcaklık, soğukluk, kuruluk ve nem, gökyüzündeki yıldızlardan yaratılmıştır. Ateşin sıcaklığı canlıların hayatının devam etmesini sağlar. Havanın soğukluğu, vücut sıcaklığının dengelenmesine sebep olup vücudu aşırı sıcaktan koruyarak bedeni bozulup, çürümesini önler. Suyun rutubeti, gıdanın vücutta parçalanıp, çözülmesine sağlayarak bedenin canlılığının devam etmesine sebep oldu. Toprağın kuruluğu da ahlât-ı erbaa da denilen bu dört unsura itidal ve denge verip, nefes, safra, balgam, sevda dilde, ciğerde, dimağda ve zemrede vücuda getirdi.¹⁴⁶

1.6. ÜÇ MADDENİN ZUHURU

Mevâlîd-i selâse denilen maden, bitki ve hayvanı zuhûr ettirip, bu üç maddenin kuvveleriyle varlığın yaratılışını tamamladı. İnsan ise bu üç maddenin de özelliklerini kendisinde toplayan toplayıcı varlıktır. Mesela insandaki değişim ve terakki madenlerden, yemek, doğum ve beden sıhhati bitkilerden, his ve hareket hayvanlardan aldığı özelliklerdir. Bazı hayvanlar insanın gıdası olurken, bazıları da insanın bineği olacak vasıfta yaratıldı. Hayvanların vücudundaki her bir parça, insanın bedenindeki kısımlardan o parçalara münasip olan bir kısmın güçlendiricisi ve takviye edicisidir.¹⁴⁷

1.7. KIRK MERTEBENİN FARKLI YORUMLARI

1.7.1 Kırk Sabah

Yukarıda zikredilen mertebelere merâtib-i erbaîn-i sabâh denir. Yani gaybu'l-guyûb, mertebe-i ilmî, heyûlâ-yı küll, tabîat-ı küll, sûret-i küll, arş-ı a'lâ ve kürsî, bürûc-ı isnâ aşere, semâvat-ı seb', kevâkib-i seb', tabâi-i erbaa ve mevâlîd-i selâsenin tamamı kırk mertebedir. İnsanın hamuru Hakk'ın iki eli hükmünde olan celâl ve cemaliyle yoğrulmuştur. Celal ve cemâl elleri, insanın Allah'ın celâlî ve cemâlî bütün isim ve sıfatlarına olan küllî mazhariyetinin göstergesidir.¹⁴⁸

¹⁴⁶ Sarı Abdullah, **Cevhere**, s.52.

¹⁴⁷ Sarı Abdullah, **Cevhere**, s.52.

¹⁴⁸ Sarı Abdullah, **Cevhere**, s.53.

Bu makamda “yoğurdum” ifadesi, “yarattım” manasındadır. Yaratmak da takdir etmek manasında olduğu zaman, yaratmak fiili âlem-i bâtından olur. Âlem-i bâtının bâtını da bu kırk mertebenin ilki olan gaybu’l-guyûb’dur. Şehadet mertebesine geldikçe “yaratmak” “zuhûr ettirmek” ve “vücuda getirmek” manasını tazammun edip gayb aleminden şehadet alemine gelir, yani bâtından zâhire çıkar. Tînet ise insanın hakikati olan cibillettir. Cibillet ise rûhu’l-ervah denilen hakikat-i Muhammediyye’dur. “ona kendi ruhumdan üfledim”¹⁴⁹ ayetinde ifade edilen üflenmiş rûh da, Muhammed(sav)in rûhunun hakikatidir. İnsanda bu hakikat ile insan olur. Çünkü hakikat-i Muhammediyye olmazsa insan cansız, bitki veya hayvan mertebesinde kalır, insan sûretinde zuhûr etmezdi.

Hadiste zikredilen “kırk sabah” ifadesinin manası Hak Teala’nın, kırk mertebenin her birinde bir kuvvet, fiil, sıfat ve hassa emânet etmesidir. İnsanın hakikati, varlık mertebelerinden her bir mertebeye ulaştıkça o mertebenin sıfatlarından bir özellik kazanıp, meliklere hizmetkarları yoldaş olduğu gibi geçen sıfatlar da insanın hakikatine yoldaş olur. Yani bu sıfatlar ulvî ve süflî kuvvetlerdir ki, rûhul-ervah’ın askeri gibi olup, hakikat-ı Muhammediyye’nin kuvvelerinin sûretleri, ulvi ve süflî meliklerdir. Hakikat-ı Muhammediyye kırk mertebenin her birinde mertebeye mertebeye, peş peşe zuhûr edip kendinse layık olanı refakatine kabul ettikten sonra bu mertebeye tekrar nüzul edip, kırk mertebeyi tamamlar. Yani başladığı yere tekrar dönerek, varlığın oluşumu tamamlanır.

Celâlî ve cemâlî sıfatların kuvvelerinin nüzul ettiği her bir mertebenin kuvvelerini insanın hizmetine sunmakla bu mertebelerde o mertebenin sıfat ve hassalarıyla ortaya çıkar. Bulunduğu mertebeden başka bir mertebeye geçtikçe her birinde bir nevi doğuş ve batış olmakla zikredilen görünme ve gizlenme o cihanın sabahından bir sabah olur. Terakkî ve tekâmüle bir işaret olarak “kırk sabah” sözüyle işaret edilmiştir.¹⁵⁰

1.7.2 Adem(as) Kırk Açısından

Abdullah Efendi varlık mertebelerini Adem (as) açısından şu şekilde değerlendirir:

Birinci Mertebe

¹⁴⁹ El-Hicr, 15/29

¹⁵⁰ Sarı Abdullah, **Cevhere**, s.58.

Rûh-ı akdes-i Ahmedî ve hakikat-ı Muhammedî aynasıdır. Celâlî ve cemâlî sıfatların meyveleri olan şecaat, cömertlik, iffet ve şefkatle o hakikatte ve en kâmil varisinde zuhûr eder.

İkinci Mertebe

Beş Rûhun Zuhûrudur. Beş rûh ve özellikleri şunlardır:

1)Kuvve-i muğayyire-i ma'denî: Bedende bir halden başka bir hale olan değişiklikler tamamıyla bu ruhun özellikleridir.

2)Kuvve-i nâmiye-i nebâtiye: Ciğerde bulunur. Bedenin ihtiyacı olan gıdayı dağıtır. Özelliği üretilir.

3)Rûh-ı hayvânî: Merkezi kalptir. Kalpte bulunur.

4)Rûh-ı nefsanî: Beynin önünde bulunur. İnsanda var olan ortak duygunun adıdır. Özelliği sanat, eğitime, öğretmedir.

5)Rûh-ı melekî: Rûh-ı insanî ve akl-ı meâd ismiyle isimlendirilir. İnsandaki ulvî ve süflî mertebeler arasında vasıta olup, ulvî mertebelere sadece o yükselir.¹⁵¹

Üçüncü Mertebe

Nüfûs-ı Erbaadır.

1) Nefs-i gadabî: Kâmillerin vücûdunda gayrete inkılâb eder.

2) Nefs-i şehvânî: Kâmillerin vücûdunda ilâhî muhabbete dönüşür.

3)Nefs-i melekî: Kainatın hayır isteyicisi olup, ona nefs-i kudsî de denir.

4)Nefs-i kudsî; Hazret-i akdetsen feyzi kabul edip bu feyzi, âlemdekilere dağıtmakla cihandakilerin yaşam kaynağı ve sebebi olan ünsî bir hakikattir. Yerin cismi, arşın rûhu ile tavsif edilen rûh-ı kudsîdir.

Dördüncü Mertebe

¹⁵¹ Sarı Abdullah, **Cevhere**, s.58.

Kalbin Yedi Sıfatıdır. Hakikat yolunun yolcuları kendi varlıklarının başlangıçlarından sonlarına kalbin bu yedi sıfatıyla vasıl olurlar. Bu sıfatlar ise insanın bedeni, nefsi, kalbi, sırrı, rûhu, hafası ve gaybu'l-guyûbdur.

Beşinci Mertebe

Zâhirî Beş Histir. İnsanın beş duyusudur. Her biri vücûdun intizam hayatını devam ettirmesini sağlar. Bu duygular görmek, işitmek, dokunmak, koklamak ve tatmaktır.

Altıncı Mertebe

Bâtınî Beş Histir. İnsanın vücudunda insaniyete sebeptirler.

Yedinci Mertebe

Dört Tabii Kuvvedir. Bedenin var olması, varlığını devam ettirebilmesi, sıhhat ve hastalık bu kuvvelerin bozulmasına ve düzelmesine bağlıdır.

Sekizinci Mertebe

Zâtî Sıfatlardır. Zâtî sıfatların sayısı hakkında farklı görüşler vardır. Zâtî sıfatların sayısını yedi kabul edenlerin kabullerine göre hayat, ilim, kudret, irade, işitmek, görmek, konuşmaktır. Kul ile Mevlâ arasındaki vasıta bu sıfatlardır.¹⁵²

İnsanın insaniyetinin kemale ermesi, insanın hayvan ve diğer varlıklardan ayrılması geçen mertebe ve sıfatların müşâhedeyledir ki; bu mertebelerin toplamı kırk üçtür. Kırk mertebe şunlardır; beş rûh, dört nefis, yedi kalbî sıfat, beş zâhirî duyu, beş bâtınî duyu, yedi zâtî sıfat, dört tabii kuvve, üç madde. Üç mertebeden biri rûhun üflenmesi, ikisi de celal ve cemal elidir.

Zikredilen kırk mertebe insan-ı kâmilin varlığında akl-ı meâş ve akl-ı meâd ile kemâl bulur. Diğer varlıklar bu mertebelerde noksan olmakla meyvesiz ağaç, zevcesi varken evlattan mahrum olan kısır adam veya tenasül uzvu varken kısır olan bir insan gibi meyvesizdir. İnsanın dünyaya gönderilmesinin hikmet ve gayesi zikredilen kemalatın elde

¹⁵² Sarı Abdullah, **Cevhere**, s.58

edilmesiyle mebdee yani başlangıca ulaşmakken, noksan olarak dönüp, mebdee ulaşmaktan mahrum kalarak kalp ve rûhun sermayesini esfel-i safilinde hüsrân ile zayi eder¹⁵³.

2. SARI ABDULLAH EFENDİ'NİN TEMEL TASAVVUFÎ MESELELERE YAKLAŞIMI

2.1. TAM MARİFET

Abdullah Efendiye göre insanın kemale ermesi, ömrünün kıymetini bilip, bir senede dokuz erbaîn çıkarmanın sırrını bilmesine ve anlamasına bağlıdır. Dokuz erbain üç yüz altmış gün demektir. İnsanın kemâl yaşının kırk olmasının hikmeti de kırk senede üç yüz atmış erbain bulunmasındandır. Eğer insan kırk senede üç yüz altmış erbain çıkarabilirse kemale erer.

Abdullah Efendi insan ile yıldızlar arasında bir münasebetten dolayı, insanın kemale ermesinin bir yolunun da yıldızların bazı özelliklerini kendisine örnek almasıyla mümkün olabileceğini söyler. İnsana hitab ederek şöyle der:

Ey İnsan! Ay gibi vahdet güneşini talep edip, benliğini terk et ta ki vuslat güneşi ve muhabbet şemsi kalbine doğup, âlemine hayat versin.

Uttarid gibi hakikat güneşine yakın olup, muhabbet yolunun mürşidlerinin velayetini takip edip güzel teveccühlerle cihandakileri nefis belasından kurtar.

Zühre gibi insanların kalbine mutluluk ve saadet ulaştırarak onları iki cihanda mesud et.

Güneş gibi, dünyadakilere güzel yüzle parla ve kalp aynalarını nurlandırmak için onlara feyz ulaştır.

Merih gibi, Hakk'ın ve Mustafa(sav)'in yoluna muhalefet edenlerin ister afakî ister enfüsî olsun ıslahına himmetini harca ki, Mutlak Sultan olan Allah seni mülk ve melekûta mâlik etsin.

¹⁵³ Sarı Abdullah, **Cevhere**, s.59.

Müşterî gibi, afak ve enfüste iki cihanın saadetini iste ki, senin saadetin âlemdekilerin zâhirî ve bâtinî felaketlerini def edip onlara mutluluk versin.

Zuhal gibi riyazetle mücâhede edip, peygamber misâl sabitkadem ol ki, mülk ve melekûttakiler senin kalbinin iradesinin idaresi üzere karar kılsınlar.

Felek-i kürsî gibi vakur, Hakk'ı bilmekte sabit ve kalpleri tamir ve imar etmede gayretli olup iyi ve kötü hiçbir şeyi düşünme ve Hak yoldan ayrılma ki birbirine bağlı olan sâliklerin kalpleri senin eserlerinin bereketiyle cihanda payidar olsun.

Arz gibi, yüce ve gayriyyet renklerinden temiz, pak ol ki bütün eşyayı kuşatıp, mevhum taayyünden kurtul. Külli tecerrüd ile bütün sûretlerden kurtulup bilkuvve var ol ki, bütün isimlere külli mazhar olup ve zâtî yedi sıfatla sıfatlanıp yeryüzünde halife olasın.¹⁵⁴

Abdullah Efendi insanın, derûnunda Hakk'ın zât ve sıfatlarına ait bir takım özellikleri taşıdığını ifade sadedinde Feridüddin Attar'ın şu beyitlerini naklediyor:

Herkes böyle olursa ey dost

Özü taleb daha ne kadar bu post

Onlar gibi sen de kalırsan perde arkasında

Okuyamazsın sırlardan bir harf bile olsa

Önce şunu öğren terk et her şeyi

Neden sen de kaldın muattal onlar gibi

Derûnunda gizliyen sırr-ı cevher

Ancak kimse sana değildir rehber

¹⁵⁴ Sarı Abdullah, **Cevhere**, s.64.

Zât ve sıfat cevherine sahipken

Uzaksın lakin zâtını görmekten

Derûnunda taşırken nihayetsiz cevher

Ne mükün onu saymakla etmek izhâr ¹⁵⁵

2.2. KALBİN TAVIRLARI

Etvâr, sözlükte kere, defa, bazen sınıf, hiza anlamlarına gelen “tavr” kelimesinin çoğuludur. Kök itibariyle “etrafında dolaşmak, ortaya çıkmak, gelişmek ve bir halden başka hale çevirmek, inkişât etmek ve gelişmek” manalarını içermektedir.¹⁵⁶

Allah insanı, “halk alemi”ne ait olan beden ve “emir alemi”ne ait olan rûh denen iki ayrı varlık yönüyle yaratmıştır. İnsanın halk alemine bakan yönünü toprak, su, hava, ateş ve nefis oluştururken, Kalp, sır, rûh, hafî ve ahfâ da emir alemine ait yönünü teşkil etmektedir.¹⁵⁷ İnsanın bedenine ait özellikleri kesif, sınırlı, geçici, yok olmaya ve parçalanmaya müsait, maneviyatıyla ilgili özellikleri ise daimi, sınırsız ve latiftir.

İnsanın sahibi olduğu kemâl ve güzelliklerin kaynağı ruhî yönü, çirkinlik ve noksanlıklarının kaynağı ise cismani tarafıdır. İnsanın noksanlıklarının ortadan kaldırılarak yerine kemâl ve güzelliklerin ikame edilmesi başlı başına ciddi bir eğitimle mümkündür. Bu eğitim sürecinin rehber ve mimarları da hiç şüphesiz mutasavvıflardır.

İyi ahlakın esasları olan ruhun mertebelerine beş latife anlamına gelen “letâif-i hamse” denilir. Bu beş latife kalb, rûh, sır, hafî ve ahfâdır. Beş latifeye “sadr” ve “sırr-ı sır” da eklenerek yediye tamamlanmıştır. Lâpten başlayarak ahfaya gidildikçe şeref ve letafet artar; bu latifeler iç içe sayılır.¹⁵⁸

¹⁵⁵ Feridüddin Attar, **Cevherü’z-Zât**, Ferheng-i Dâneşcû, Tahran, 1389, s.4

¹⁵⁶ İbn Manzur, **Lisânu’l-Arab**, Beyrut, 1985, IV, s.507-508; el-Firûzâbâdî, **el-Kâmûsu’l-Muhît**, çev. Asım Efendi, İstanbul, II/501-502

¹⁵⁷ İrfân, Gündüz, **Gümüshânevî Ahmed Ziyâüddin**, Seha Yayınları, İstanbul, 1984, s. 170

¹⁵⁸ Süleyman Uludağ, **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, Kabcacı Yayınları, İstanbul, 2012, s.229

Emir alemine ait olan ruhun yedi mertebesi olduğu gibi, halk aleminden olan nefsin de yedi mertebesi bulunmaktadır. Bunlar sırasıyla nefis-i emmâre, levvâme, mülhime, mutmaine, râzıyye, marziyye ve kâmilelerdir.

Nefsânî tarikatlarda nefsin kötülüklerden arındırılarak terbiye ve ıslahı esas olup nefsin yedi mertebesi için etvâr-ı seb'a terimi kullanılmıştır. Sonuç olarak etvar-ı seb'a terimi nefsin mertebelerini ifade etmek için kullanılmıştır. Ancak ister ruhun ister nefsin mertebeleri için kullanılmış olsun her halükarda bu terim insanın manevi olarak yükseliş seyrini ifade etmektedir. Her iki sistemde de belli bir noktadan sonra kavramlar birleşmekte ve aynı manaya işaret etmektedir. Etvar-ı seb'a hakkında yazılan birçok risâlede de konu hem nefis hem de rûh açısından ele alınarak bir bütünlük oluşturulmuştur.

Kur'ân 'daki “sizi tavırdan tavıra geçirmek suretiyle yarattı”¹⁵⁹ ayetinde geçen “etvâr” kelimesi insanın yaratılışındaki merhaleler anlamında kullanılmıştır.

Tasavvufî bir terim olarak “Etvâr-ı Seb'a” tasavvuf yoluna sülûk edenlerin nefis terbiyesi, kalp tasfiyesi ve rûh terbiyesinde geçirmiş oldukları safhaları ifade eder.

Buna binaen bir bütünlük oluşturması açısından etvar-ı seb'a kavramının incelenmesine geçilmeden önce letâif-i hamse ve nefsin yedi mertebesi ayrı ayrı alınacak, daha sonra kalbin yedi tavrı incelenecektir.

2.2.1. Letâif-İ Hamse

Latife kelimesi sözlükte şaka, ince ve güzel söz, yumuşak anlamlara gelmektedir. Bir tasavvuf terimi olarak ise ibarenin taşımaktan aciz olduğu, son derece ince bir mana ifade eden, ancak işaret yoluyla ehline anlatılabilen, tadılarak ve yaşanarak anlaşılıp, öğrenilen bilgi demektir.¹⁶⁰ Şah Veliyyullah Dehvlevî ise latife hakkında şöyle der; “Latifenin iki anlamı vardır, birisi Rabbânî latife olarak adlandırılan insanın hakikatidir. İkincisi ise

¹⁵⁹ En-Nûh, 71, 14

¹⁶⁰ Seyyid Cafer Seccadî, **Ferheng-i Istilâhât ve Tabîrât-ı İrfânî**, çev. Hakkı Uygur, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2007, s. 293; Abdürrezzak Kâşânî, **Letâifü'l-a'lâm fî İşârât-ı Ehli'l-İlhâm**, çev. Ekrem Demirli, İz Yayıncılık, İstanbul 2004, s. 475.

zihne gelen, anlaşılması kolay ve açık olan ancak ifade edilmesi zor olan ince iştir. Zira bu iş ve hal bâtın ilmindendir.¹⁶¹

Mutasavvıflara göre nefiste olduğu gibi ruhn da mertebeleri vardır. Bu mertebeler birbirinden ayrı olmayıp iç içedirler. Ruhun bâtını yani hakikat ve özü sır, sırrın bâtını sırr-ı sır, sırr-ı sırrın bâtını hafî, hafînin bâtını ahfâdır. Bu mertebelerin hepsine akıcı ve latif olmalarından dolayı letâif denir.

Ruhun mertebeleri emir alemine aittir. Bu mertebeler kalb, rûh, sır, hafî ve ahfâ olmak üzere beşe ayrılır. Ayrı ayrı isimlendirilen beş mertebenin hepsine birden “letâif-i hamse” denir. Birinci mertebe olan kalpten son mertebe ahfâya gidildikçe şeffaflık ve letâfet artar. Şeffaflığın artmasıyla ruhnun derecesi de yükselir. Dolayısıyla ahfâ mertebesi hafîden, hafî sır-ı sırdan, sırr-ı sır sırdan, sır ruhtan, rûh da kalp mertebesinden daha yüce ve şerefli dir.

Emir alemine ait olan latifelerin makâmı arşın üzerinde olduğundan bunlara “âlî latîfeler”, halk alemine ait olan nefis-i hayvânî ile dört unsurun makâmı arşın altında olduğu için bunlara da “süflî latîfeler” denmektedir.

Âlî latîfelerin ilki “insânî kalp”tir. Ancak bu kalpten kastedilen insanın sol göğsünün altında bulunan ve vücuduna kan pompalayan organı değildir. Mutasavvıflarca yürek içerisinde varlığı tasavvur ve kabul edilen, göz bebeği mesabesinde “süveydâ” denilen nokta gibi bir şeydir. İşte feyz ve marifete mazhar olan bütün tecelli ve sırların kaynağı bu kalptir. Allah’ın muhabbeti bütünüyle süveydâyı doldurur ve oraya başka bir muhabbetin girmesine izin vermez.

İkincisi “insânî rûh”dur. Rabbânî rûh olarak da bilinen bu latife hiçbir mekan ve mahalle hulûl etmez. Yalnızca insan bedeninde “süveyda” ya iner ve yalnızca onunla ilişki kurar. Birinci latife muhabbetullahın zuhûr yeri olduğu gibi, ikincisi de marifetullahın mahallidir.

Üçüncüsü “sır”dır. İnsânî kalpte yer alan sır müşahedenin mahallidir.

Dördüncüsü “hafâ”dır. Hafâ’da insânî ruhda gizlenmiş olan ilahî bir sırdır.

¹⁶¹ Seyyid Cafer Seccadî, **Ferheng-i Istilâhât ve Tabîrât-ı İrfânî**, s. 48.

Beşincisi, “ahfâ” dır. Mahiyetini yalnızca allah’ın bildiği bir latifedir. Çünkü ahfâ bütün insanların Allah’ın ezeli ilmindeki hakikatleri olan âyâ-ı sâbitelerine, Allah’ın ezeli bilgisinin taallukundan ibarettir.

Genel kabule göre her bir latifenin bir yeri vardır. Ahfâ göğsün ortasında, hafâ göğsün sağ yanında, sır göğsün sol yanında, rûh ise sağ memenin altındadır. Emir alemine ait olan nefs-i natika ise beyindedir. Ancak bu latifelerin ilişi ierisinde olduğu yerlerde bulunması hulûl ve seyerân ile değil, tedbir ve tasarruf iledir.

İnsandaki latifeler insanı insan yapan, onun eşref-i mahlukat olmasını sağlayan ve onun hakikatini oluşturan bir cevherdir.¹⁶² Bundan dolayıdır ki göklerin, yerin ve dağların yüklenmekten çekindiği emaneti insan yüklenmiş ve yeryüzünde Allah’ın halifesi olmaya liyakat kazanmıştır.

Hucvirî ve Kuşeyri “latife” kavramına özel bir başlık ayırmamışlardır. Kuşeyri “latife” kavramını hiç kullanmamıştır diyebiliriz. Anca tefsirinin adı “Letâifü’l-İşârât”tır.¹⁶³ Hucvirî ise latife kavramını “Hâlin inceliklerinden olmak üzere kalbe gelen işaret” şeklinde açıklar¹⁶⁴

Kelabâzi Kuşeyri ve Hucvirî’den farklı olarak latife terimini “ hatif” kavramı ile birlikte başlık yapmıştır. Ancak latife ne demek olduğu açıklamamış, letâif-i hamse kavramına da atıfta bulunmamıştır.

Kelabâzî’nin latife kavramını “akla gelen ve zihne doğan hoş fikir, çok ince olduğu için kelimelerle açıkça anlatılamayan, fakat işaret yolu ile ve rumuzlu(simgeli) olarak ehline anlatılan ince mana, kalb hallerine ait dakîk ve rakîk manaları”¹⁶⁵ anlamında kullanmıştır.

¹⁶² Osman Türer, **Tasavvuf Tarihi**, Ataç Yayınları, İstanbul 1995.

¹⁶³ Kuşeyri, **Tasavvufa Dair Risale**, çev. Süleyman Uludağ, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1978, s. 80-84.

¹⁶⁴ Hucvirî, **Hakikat Bilgisi**, çev. Süleyman Uludağ, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1996, s. 536.

¹⁶⁵ Ebû Bekir Muhammed b. İshak el-Kelabâzî, **Doğuş Devrinde Tasavvuf**, Dergâh Yayınları, çev. Süleyman Uludağ, İstanbul 1981, s.

2.2.2. Nefs Ve Nefsin Mertebeleri

Arapça bir kelime olan nefis, akıl, varlığın kendisi, beden, izzet, bir şeyin cevheri, murad ve arzu gibi anlamlara gelmektedir. Bir tasavvuf terimi olarak ise, kendisinde irâdî hareket, his ve hayat kuvveti bulunan latîf buharlı bir cevherdir. Nefs, insandaki bütün kötü huyların ve çirkin vasıfların kaynağı olan bir latifedir. Nefsin mukabilinde kullanılan rûh ise, bir sureti olmayan, belirli bir zamanla sınırlanmayan latif, rabbânî bir cevherdir. Allah'ın isim ve sıfatlarının bilinmesi için bir ayna olup, bütün güzel huy ve vasıflarında mahalli yine bu cevherdir.

Nefs, kötülüğü emreden manasında kullanıldığı gibi, Allah tarafından insana üflen ve rûh-ı rahmânî, ilâhî ben manasında da kullanılmıştır.¹⁶⁶ Nefs kelimesi melekler hakkında kullanılmadığı için insana has bir terim olarak kabul edilir.¹⁶⁷

Nefs ve rûh aynı cevher olup, farklılık onun zâtında, mahiyetinde ve hakikatinde değil, yalnızca sıfat ve özelliklerindedir. Nefs terbiye edilmemiş rûh, rûh ise terbiye edilmiş nefistir denilebilir.¹⁶⁸ Nefsin mahiyetinde var olan bu ilişkiden dolayıdır ki seyr u sülûkü bazı mutasavvıflar dört mertebe halinde sınıflandırmışlardır:

1.Seyr ilallâh: İnsanın kendi mevhum varlığından hakiki varlık olan uluhiyet makamına seyr etmektir. İsim tecellileri makamının başlangıcıdır.

2.Seyr fillâh: V vahidiyet makamının sonu olan seyr fillâh, Hakk'ın sıfatlarıyla sıfatlanarak, vahidiyet makamının son noktasına ulaşmaktır. Bu hazrete “bekâ billâh” da denir.

3.Seyr maallâh: salikin ulaştığı her mertebede Allah ile seyridir. Bu mertebe de kul ile Hak arasındaki ikilik kalkar. Velayetin sona erdiği noktadır.

4.Seyr anillâh: Seyr u sülûk esnasında masiva mahv olduktan sonra tekrar seyr anillâh makamında eşya idrak edilir. Temkînden sonra telvîn de denilen bu makam, tebliğ ve irşat etmek için kâmillere, peygamber ve resullere mahsustur.

¹⁶⁶ Ethem Cebecioğlu, **Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü**, Rehber Yayınları, Ankara 1997, s. 545.

¹⁶⁷ H.Mahmut Çamdibi, **Şahsiyet Terbiyesi ve Gazali**, İFAV Yayınları, İstanbul 1994, s. 147.

¹⁶⁸ Ahmet Ögke, **Ahmed Şemseddîn-i Marmaravî, Hayatı, Eserleri**, İnsan Yayınları, Görüşleri, İstanbul 2001, s. 177.

Özetle seyr u sülûk, “kâmil bir mürşidinidâresi altında yola çıkıp mâsivâdan yüz çevirerek Hakk’a yönelmek” şeklinde tanımlanabilir.¹⁶⁹

Seyr u sülûk esnasında salikin katetmesi gereken yedi nefis mertebesi vardır. Kur’ân nefse ait olan bu yedi sıfata ayrı ayrı ya lafız olarak ya da işaretle zikredimiştir. Her zaman kötülüğü emreden nefs-i emmâre, kötülüğü kınayan nefs-i levvâme, ilhama açık olan nefs-i mülhime, itminâna ermiş nefs-i mutmaine, razı olan nefs-i râziye, kendisinden râzı olunan nefs-i mraziyye ve son olarak kemâle ermiş nefs-i kâmile Kur’ân ’da nefse yüklenen yedi sıfatı ifade eder. İsmi geçen özellikler yedi farklı nefsin tek bir nefsin yedi ayrı niteliğidir. Yani tek bir nefis yedi farklı renge sahiptir.

Nefs-i emmâre, kâfir, şeytan, münfik ve fasıkların, ikinci mertebeye olan nefs-i levvâme, günahkar müminlerin, nefs-i mülhime, alimlerin, nefs-i mutmaine ilmiyle amel olmaların, nefs-i râziyye, evliyâ-yı kirâmın, nefs-i marziyye, âriflerin, nefs-i kâmile de nebi-lerin ve ve resullerin makamıdır.¹⁷⁰

Her nefis mertebesi bir alt ve bir üst mertebeye ilişki içindedir. Örneğin nefs-i levvâmenin iki yönü vardır; bir yönü nefs-i emmâreye diğeri ise nefs-i mülhimeye bakar. Nefs-i mülhimenin de iki yüzü vardır; bir yüzü levvâmeye diğeri de mutmainneye bakar. Nefs-i mutmainnenin de iki ciheti vardır; biri râziye, diğeri ise marziyyeye yöneliktir.¹⁷¹

Sufilere göre en güzel kıvamda yaratılan insan, ulvî alemde süflî alem olan dünyaya atılmıştır. Bunun sebebi ise nefsinde var olan ve terbiye edilmesi gereken duygu ve hislerdir. İnsanın tekrar ilk yaratılışında olduğu gibi tekrar yüce mertebesine kavuşması ancak kâmil bir mürşidin gözetiminde eğitilmesiyle mümkündür. Tasavvufun gayesi de insanı Hakk’ın tecellileriyle derece derece yükselterek Kur’ân ’ın gösterdiği yücelerin yücesi olan mertebeye ulaştırmaktır.

Gaybî tabir edilen tecelliler insanı hem sıfat hem de hem de davranış açısından değiştirirler. Nefis emmâre olarak girdiği bu yolculuğun sonunda kâmile sıfatına ulaşır. Böylece insanın tabiatı değil, fikri, ahlakı ve davranışı değişir.¹⁷²

¹⁶⁹ Mahir İz, **Tasavvuf**, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 1990, s. 182.

¹⁷⁰ Hâfız Hulûsi Efendi, **Mizânü’n-nüfûs**, Sebil Yayınevi, (sd. Abdurrahman Acer), İstanbul 2006, s. 35.

¹⁷¹ Eşrefoğlu Rumi, **Müzekki’n-nüfûs**, Arslan Yayınları, İstanbul 1971, s. 19.

¹⁷² Hayrani Altıntaş, **Tasavvuf Tarihi**, Akçağ Yayınları, Ankara 1986, s. 45.

Nefis mertebelerinin terbiyesi de birbirinden farklılık arzeder. Yani her nefis mertebesi aynı ilâhî isimle terbiye edilmez. Her mertebe farklı bir isimle terbiye edilir. Seyr u sülûk esnasında hangi mertebede hangi ismin okunacağı mürşit tarafından telkin edilir. mürşidin telkin etmediği esmayı salik okumamalıdır. Mürid, mürşidinin kendisine telkin ettiği evrâd ve ezkâra devam etmeli ve seyr u sülûk tahsilinde de acele etmemelidir. Çünkü her ismin kendine has bir alâmeti vardır. Bu alâmet zuhûr etmedikçe isim değiştirilmez. İsmi gerektirdiği alâmetin zuhûr etmesiyle de diğer isme geçilmesi şarttır. Aksi halde salik seyrini tamamlayamaz veya bir takım zorluklarla karşılaşır.

Nefis ve mertebeleri hakkında genel olarak verilen bu bilgilerden sonra her nefis mertebesi ayrı ayrı kendisine ait özellikleri ile ele alınacaktır.

I.Nefs-i Emmâre

Nefs mertebelerinin ilki olan nefis-i emmâre bedeninin süflî isteklerine meyleden, kötülükü ısrarla isteyen, dünyevî istekleri ve şehvetleri emrederek kalbi layık olduğu ulvi makamdan aşağılara doğru sürükleyen nefistir. Nefsin bu özelliği Kur’ân ’da “Ben nefsimi temize çıkarmıyorum, şüphesiz ki nefis, daima kötülüğü emredicidir”¹⁷³ şeklinde anlatılmaktadır. İnsanın yaptığı fenalık ve kötülüklerin kaynağı nefis-i emmâredir. Kötülüklerle karşı direnmeyip, bedenî isteklere itaat edip, şeytanın emirlerine kulak verir.

Allah Teâlâ bu nefisten bahsederken, kötülüğe çokça çağırdığından “âmire” demiş, “emmâre” demiştir. Allah ona acır ve onu kötülüğünden arındırırsa, sahibini iyiliklere yönlendirir. Bu davet ve yönlendirme Allah’ın rahmetindedir.¹⁷⁴

Kötü huylar güzel ahlaka çevrilmeden bür üst mertbeye geçilmemelidir. Çünkü sonraki mertebelerde salikin değiştirmedeği bu kötü huylar sâlike engel olur. örneğin nefis-i mutmaine güzel bir amel işlese nefis-i levvâme o ameli bozacak bir kötülük yapmak ister. Nefis-i mutmainede iman yer edince nefis-i emmâre imana şüphe ve nifak bulaştırmaya çalışır. Böylece nefis mücadelesi sürekli devam eder. Salik bir sonraki mertebelere ulaşsa bile hayatı boyunca nefis- emmârenin etkisi devam eder. Çünkü nefsin mahiyetinde fenalık

¹⁷³ Yusuf, 12/53.

¹⁷⁴ İbn Kayyim el-Cevziyye, **Tıbbü'l-Kulûb**, Polen Yayınları, (çev. Osman Arpaçukuru, Mehmet Ali Kara, Alim Yücer), İstanbul 2007, s. 98.

ve kötülük mevcuttur. Dolayısıyla kötü huyların bütünüyle ortadan kaldırılması mümkün değildir. Ancak nefis-i emmâre terbiye edilerek zararları en aza indirilebilir.

II. Nefs-i Levvâme

Nefs-i levvâme, nefsin kendini beğenme, ucb, kin, hased, öfke, fesâd ve hile gibi kötü huylarını kınayan nefistir. Nefis yaptığı davranışın veya işlediği amelin yanlış olduğunu bilir, bu ameli terk ederek doğru davranışı sergilemek için kendisinde bir azim görür. Bazen Hakk'a isyan eder, sonra isyanından pişman olur "niçin yaptım?, keşke yapmasaydım" der ve tövbe ederek Allah'a isyanı bırakıp itaat eder.

Nefis, bir parça kalbin nuru ile nurlanmış, o nur ölçüsünde uyanıklık kazanmıştır. Yaptığı kötü işlerin farkında olduğu için gafletten bir parça sıyrılmıştır. Bu yüzden kendini kınar, onları yapmak istemez. Ancak yeterince olgunlaşmadığı için aynı davranışları yapmaya devam eder. Hz. Peygamber'in bazı davranışlarını örnek alır. Levvâme'de nefsin bazı sıfatları aynen bulunur, iyileşme ise nefsin kötü olan taraflarını eleştirmesidir. Bu durumda, Kur'ân î emirlere saygı ve bağlılık artmıştır. Namaz kılmak, oruç tutmak, sadaka vermek gibi Salih amellerde fazlaşma görülür. Amellerini Allah için yapar, ancak bunun böyle olduğunu, halkın da bilmesini ister.¹⁷⁵

Levvâme mertebesinde salik ibadet ve ameline güvenmemelidir. Çünkü nefsindeki olan itimadı onu emmâre mertebesine de düşürebilir. Hakikat yolcusu bir üst mertebeye çıkmak için her zaman nefsin hile ve oyunlarına karşı dikkatli olmalı ve gafletten kaçınmalıdır. Birinci mertebeye düşen yolcunun tekrar ikince, üçüncü mertebelere yükselmesi ve eski hallerini kazanması ilk yükselişinden daha zordur.

Nefs-i levvâmenin sıfatları; fisk, cehil, ucb, çok uyumak, yemek yemeye düşkünlük, hırs, yaptıklarına hemen pişmanlık duyma, giyim kuşama, saltanata düşkünlük, geçimsiz olmak¹⁷⁶.

¹⁷⁵ Cebecioğlu, **Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü**, s. 547.

¹⁷⁶ Sıddık Naci Eren, **Cennet Yolu**, Şelale Yayıncılık, İstanbul 1997, s.239; Eren, **Tarikatların İç Yüzü**, Şelale Yayıncılık, İstanbul 2005, s. 101; Mehmed Zahid Kotku, **Nefsin Terbiyesi**, Seha Neşriyat, İstanbul 1984, s.209.

III. Nefs-i Mülheme

İlham ve keşfe nail olan nefis, iyiyi kötüden ayıran irâdeye, nefis-i mülhime denir. Artık nefis, sevabını ve günahını Allah'ın yardımı ile bilmektedir; bu sebeple Allah'dan gayrı her şeyden uzaklaşır.¹⁷⁷ Nefis dünyanın ve dünya zevklerinin fani olduğunu bilip, şehvet ve meşru olmayan zevklere aykırı hareket ederek Hak'dan kendisine gelecek ilhamlara kabiliyetli hale gelir. Hak Teala bu mertebede salike ilim ihsan ederek onu alim sıfatıyla donatır. Alim sıfasıfatını kazanan salik, şeytan ve hizmetkarlarından kendisine gelen hileleri fark edip, onların tuzaklarından kurtulur. Böylece iyi ahlakla ahlaklanır, basiret ve feraseti açılır. Bu basiretle Hakk'a müteveccih olup bâtinî kulağı açılır. Bu bâtinî kulakla Hakk'ın ilhamına mazhar olur.

Bu nefse “mülhime” denilmesinin sebebi; insanın kalbine melek veya şeytan aracılığı olmadan, güzel ilhamların doğrudan Allah tarafından gönderilmesidir. Hemen hemen bütün fena sıfatlardan temizlemiş olan nefiste, insanın fena şeyleri yapması değil, düşünmesi bile hatırına gelmez.¹⁷⁸

Salik, kalbine gelen rabbânî ilham ile, kalbinden Hakk'ın gayrı olan her şeyi çıkarır. Yemek içmek ile safa sürmez. Halk ile ülfet etmekten, alış veriş ve diğer dünyevi işlerden hoşlanmaz. Nefsânî ilhamlar ve şeytânî hileler o nefse çirkin görünür. Çünkü karanlık ve aydınlığın aynı anda aynı yerde bulunması imkansız olduğu gibi, bir kalpte de hem rabbânî hem de nefsânî ilhamlar bir arada bulunmaz.

Şecaat, yumuşak huyluluk, ilim merakı, hikmetli konuşmak, sabır, şükür, kanaat ve hayâ nefis-i mülhimenin sıfatlardır.

IV-Nefs-i Mutmainne

Doyuma, huzura, rahata kavuşmuş nefis anlamındadır. Bu nefis, kötü huy ve sıfatlardan sıyrılarak güzel ahlak ile ahlaklanmış, ilahi emirleri yerine getirerek itminana kavuşmuştur. Kur'ân 'da “ Ey itminana ermiş nefis”¹⁷⁹ hitabına mazhar olan nefis bu mertebedeki nefistir. Nefis, şehvetlerin hükmünden kurtularak kuluk makamına ermiş ve

¹⁷⁷ Cebecioğlu, a.g.e., s. 548.

¹⁷⁸ Osman Çataklı-Ahmet Şahin, **Kademeleri, Vasıfları ve Tedavisi ile Nefs**, Gonca Yayınevi, İstanbul ts., s.93.

¹⁷⁹ Fecr, 89/27.

Hakk'ın zikriyle itminan bulmuştur. Rabbine kulluk ederek O'nun zikriyle huzur bulmuştur. Bu mertebeye ulaşan nefsin sıfatları; iyi amel işlemekte devamlılık, tefekkür, cömertlik, sadakat, tatlı dillilik, teslim, tevekkül, şükür, senâ, rıza ve kusurları örtmektir ve hataları bağışlamaktır.

Mutmaine nefsin en önemli özelliklerinden birisi, davranışlarından dolayı Rabb'in huzurunda hesap vereceğine kesinlikle inanmasıdır. Bu sebeple amellerinin ilâhî kabul ve rızâyâ uygun olup olmadığına azamî hassasiyet gösterir. İyilikleri işlemeye karşı aşk halinde iştiyâk sâlik, şeytan ve nefsin sultasından kurtularak, güzel hareketleriyle muhlisler sınıfına girmiş demektir. Gönülden gelen ilâhî nurlar nefsi ıslah etmiş, yaratılışındaki isyan duygusunu kırarak, ahlâk-ı hamîde ile süslenmiş ve onu Hakk'a râm etmiştir. Mutmaine nefis sahipleri, kaplarını bayağı şeylerle meşgul etmezler. Çünkü gönül, Hakk'ın nazar ve tecellisi için îmarî gerekli olan bir yerdir.¹⁸⁰

V-Nefs-i Râziye

Kelime anlamı itibariyle râzı ve hoşnud olan nefis demektir. Nefis Allah'ın hüküm ve hikmetine tabi olarak hayırda da şerde de her zaman O'ndan razı olmuştur. Şu şöyle olsaydı bu da böyle olsaydı diye itirazda bulunmaz. Kendi iradesini Hakk'ın irâdesine râm ederek Hak'dan gelen her şeyi bir celâl cemal tecellisi bilip gönül hoşluğu ile tam bir tevekküle kavuşmuştur.

Nefsi râziyeye eren ve bu mertebenin rengiyle boyanan salik bütün hallerinde rızânın kemâl derecesini kazanmıştır. Çünkü salik beşerî vasıflarından kurtulmuş dünyaya aiy her türlü zevk ve lezzetlerinden, emellerinden, hırslarından tamamen uzaklaşarak fenâyâ ermiştir. nefis-i râziyede sahibi saliklerin sıfatları; zühd, zikirde devamlılık, aşk, ibadette ihlâs, verâ ve lüzumsuz sözleri terk etmektir.

VI-Nefs-i Marziyye

Hoşnud ve razı olunan nefis anlamına gelir. Marziyye olan nefis bütün isteklerinden vazgeçerek bütünüyle Hakk'ın muradında fani olmuştur. Bu mertebeye hakka'l-yakîn, ehadiyyet, cem'ul-cem ve amâ mertebesi de denir. Bu mertebede salikin bütün filleri ve

¹⁸⁰ Şahver Çelikoğlu, **Nefs Tezkiyesi**, Marifet Yayınları, İstanbul 2001, s. 83.

sözleri Allah'ın rızasına muvafıktır. Bu nedenle salike marifet kapıları açıktır. Eşyanın hakikatlerine vakıf olarak, ilahi ilmin sırlarına vukûfiyet kazanır.

Sâlik, nefsin altıncı mertebesine kadar sürekli bir mücâhede ve mücâdele ile yükselmeye devam eder. Salikin buraya kadar olan yükselişinde gayreti, ihlâsı, samimiyeti ve ferâgatı esastır. Altıncı makamdan sonra ise, son mertebe olan yedinci makama geçmek için, mutlaka Cenâb-ı Hakk tarafından bir cezbe lazımdır. Bu cezbe meydana getirecek vesile de Allah aşkıdır.¹⁸¹

VII-Nefs-i Kâmile

Bütün kemâl sıfatlarla sıfatlanmış olan nefistir. Nefs-i kâmileye nefs-i kudsiye, nefs-i sâfiye, nefs-i zekiye, nefs-i sâliha da denir. Bu makamda vücûd, akıl, nefis ve kalp tamamıyla nur olmuştur.

Bütün güzel sıfatlar ve iyi huyları kendisinde toplayan salik adeta cisimleşmiş bir melek haline gelmiştir. Rûh ve kalbine ait haller nefisî istek ve arzularına tamamen hakim olmuş ve mürşid-i kâmil sıfatıyla insanları irşad etmeye yönelmiştir. Kâmil mürşidin her söylediği söz hikmet, her hareketi ibadet ve hasenat olmuştur.

Nefsin yedinci mertebesine ulaşmak yalnızca salikin çalışmasıyla elde edilemez. Ancak ilahî bir ihsan ve Hak vergisiyle mümkündür. İnasanda bir tane olan nefis, birinci mertebeden yedinci mertebeye doğru yükseldikçe cismâniyet karanlığından derece derece kurtularak nuraniyyet kazanır. Her nefsin kendine has bir seyr ü sülûkü, seyr esnasında müşâhede ve mücadeleleri, kazandığı vasıfları, engel ve kolaylıkları bulunmaktadır. Bununla birlikte insanların çoğunda nefs-i emâre görülmekte, nefis mertebelerinde yukarı çıkıldıkça da bu mertebelere sahip insanların sayısı azalmaktadır.

2.2.3. Etvâr-ı Seb'a

İnsanın kalbi zâtî yedi sıfatın mazharıdır. Her bir sıfat kalpte bir durum iktiza eder. Bu durum da kalpte yedi çeşit tavır ve hal zuhûr eder. Bu yedi çeşit zuhurlara kalbin yedi tavrı denir. Zikredilen yedi tavır şunlardır:

¹⁸¹ Rahmi Serin, **İslam Tasavvufunda Halvetîlik ve Halvetîler**, Petek Yayınları, İstanbul 1984 s. 55.

2.2.3.1. Tavr-ı kâlibî

Sadr makâmı da denen bu tavr, kötü ahlak ve huyların sebebi ve kaynağıdır. Bu makamda bulunan salikin nefsi, nefs-i emmâredir. Nefs-i emmâre ise kalbi hırs, hased, riyâ, tûl-i emel ve makam sevgisi gibi mala'yâni ve zararlı şeylere sevkeder. Salikin kendisine musallat olan kötü huylardan kurtulabilmesi için kâmil bir mürşide ihtiyacı vardır. Tıpkı bir bahçıvanın toprağa ekilen bitkileri etrafındaki zararlı dikenlerden kökünden söke rek kurtarması gibi salık de kalbine ekilen zararlı huylardan ancak o mürşit sayesinde kurtulabilir. İnsanın kalbinde var olan heva ağacının budakları göze, dile, kalbe, nefse, halka, dünyaya ve ahirete uzanır. Her budağın da birer yemişi vardır. Örneğin göze hitap eden meyvesi şehveti uyandıracak şeylere bakmak, dille ilgili meyvesi gıybet ve fuzûli konuşmak, kalbe yönelik neticesi nefret ve düşmanlık, nefse yönelik sonucu haram ve şüpheli yiyecekleri yemek, dünya ve halk ile ilgili yemişi süs, şöhret ve gösteriş, ahirete müteveccih sonucu ise pişmanlıktır. Bahsedilen bu neticelerin kalpten sökülerek kalbin temizlenmesi ancak kalbi ve kalbin hastalıklarını bilen bir rehber ile mümkündür.¹⁸²

Sadr makamındaki kimse” Kur’ân ve Hadis bizlere hakkı da batılı da gösterdi. öyleyse nefsimiz onlarla cehaletten ve kötü fiillerden tasfiye ederek temizleriz” deyip zahiren ibadete devam ederek Hakk’ın emirlerine itaat etseler de nefsin tuzağına düşmüş ve aldanmışlardır. Çünkü heva, insanın kalbinde kök salmıştır. Heva ağacının kökünden sökülmesi de bir “âlim-i rabbânî” ile olabilir. Bundan dolayı bir insân-ı kâmile tabi olmak gerekir. Rehberin kılavuzluğuna başvurmadan Kur’ân ve Hadis’e muvafak amellerle maksuda ulaşmak hem çok güç hem de nadirdir. Sâlik muradına nail olsa bile başka insanlara bir faydası olmaz.

Salikin kalbî seyrinin başlangıcıdır. Bedenin parçalarının birleştiği noktalarda olan maden ve nebat âleminde bulunur. Tavr-ı kâlibînin zuhûr etmesinin sebebi, tam bir eser ve tesiri olan her bir söz, fiil ve hatıra kendisiyle amel edildiğinde o ameller ve fiiller ve hatıraların nezdinde emanet bırakılan eserler zuhûr eder. Mesela bir kimse yemek yese, uykusunu terk etse, halktan uzaklaşıp uzlete çekilse, malayani şeylerden zihnini korusa, o insana bir takım sûretleri inkişaf eder. Böylebir inkişafa mazhar olan kimse insanların hallerine

¹⁸² Sarı Abdullah, **Cevhere**, s.86

vakıf olmakla, insanların kalbindeki şeylere nüfuz eder. Kendisine nasip olan bu inkişafı yetinerek aya yükselip, cinlerle ülfet edip yıldızlara yükselmekten mahrum kalır. Bu halde iken ölse haşırde cinler ile aynı seviyede olur.

Bu şahıstan keşfe ait bazı acayip haller zuhûr etmekle insanların avam tabakası o kişiye adeta büyük bir veli gibi meftun olurlar. Bu ilgi ve teveccüh o insanın nefsinin hoşuna gidip, onu manevi mertebeleri kat etmekten alıkoyar. Böylece Hak'dan uzak kalır. Bunun için tarîkat yolunun mürşitleri, saliki bu mertebeye duraklamadan alıkoymalıdır. Bu mertebeye ulaşmak, tarîkat pirinin terbiyesine, iman ve İslam'a bağlı olmayıp, sadece uzletin ve riyazetin neticesidir. Bazı rahipler de bu mertebeye nail olur, bu tavra “gayb-ı cin mertebesi” de denir.¹⁸³

2.2.3.2. Tavr-ı nefsî

Bu mertebenin erbabı şeriatın gereklerine, emir ve yasaklarına uyararak nefis tezkiye-si için birçok mücahede de bulunur. Bu mücahede neticesinde kalp tasfiyesini gerçekleştirerek melekût alemine ait feyizlerden istifade edip, rûhanî nurlara sahip olur. Arzdan arşa kadar pek çok melekût harikalarının inkişafıyla salikte birçok keramet zuhûr eder. Namazı huşu ile, korku ve ümit arasında kılar. Bazen de renkli tecellilerden kurtulamaz. Bu mertebeye de mürşide müracaat etmeden ulaşılır. Çünkü tavr-ı nefsî mertebesinde nefsi terbiye edip kalbi temizleyen, şeriattır. Bu grup, nefis ve tabiatın aldatmasından, nefis ve tabiatı muhalefet etmek bereketiyle kurtulur. Bu yolun yolcuları “ahyar” zümresindedir.¹⁸⁴

2.2.3.3. Tavr-ı kalbî

İlmî bir yakîndir. Nazarî akıl ve nurani hakikatlerin inkişaf etmesiyle yakîn sırrını elde eden insan, kemâl sıfatlarıyla sıfatlanıp, namazlarını mürâkabe ve huzur ile kılar. Bu mertebeye ulaşmak, ancak tarîkat pirinin terbiyesi ile mümkündür. Çünkü saliklerin nefsi, pirin terbiyesiyle mutmain olur ve tabii kuvveleri kalbî kuvvelerine itaat eder. Bu itaatın neticesinde salikin kalbi arşla münasebete nail olur. Kalbine gayba ait ilhamlar gelir. Eserlere tecelli mertebesinde “temkin” ile, ilmi feyizlerden zevkedip, gaybî keşiflerden kaynak-

¹⁸³ Sarı Abdullah, **Cevhere**, s.86.

¹⁸⁴ Sarı Abdullah, **Cevhere**, s.87.

lanan eşyanın hakikatlerine ait müşahedeleri ekseriyetle doğru olup, “ebrâr” zümresine girer.¹⁸⁵

2.2.3.4. Tavr-ı sırrî

Bir hakikat ilmidir. Zevke ait müşahedeleri ifade eder. Kainatta var olan eserlerde tecelli eden hakikatlerin görülmesiyle elde edilir. Bu tavrı, ilmelyakin mertebesinin sonu ve aynelyakin mertebesinin başıdır. Çünkü mürid olan salık, mürşidin belirlediği mücahede ve riyazetlerle, kalbî ve cehrî zikre devam eder. Bunun neticesinde kalbî kuvveleri letafet kazanarak sırrî olur. Melekût alemiyle münasebet kazanmakla melekût ehli ile beraber olur. İsmî ve fiilî sıfatların tecelli ettiği aynaları müşâhede eder. Gaybet halinde kendisini nurani olarak görür ve Rabbine münacât eder. Daima uzlette bulunarak mâsivânın sûretlerinden yüz çevirir. Böylece salikten birçok keramet zuhûr edip “evtâd” zümresinden olur. Ancak bu mertebede bazen bir cezbe hali yaşayıp, rubûbiyyet dava etmekle, salikin vahdet yolunda ilerlemesine engel olduğu için, bu mertebeyi de geçmedikçe salık, diğer bir mertebeye ayak basamaz.¹⁸⁶

2.2.3.5. Tavr-ı latîfe-i rûhiye

Bu tavrı da zevke ve lezzete bakan bir ilimdir. “ebrârın hasenâtı mukarrebînin sey-yiâtıdır” kavlince, Hakk’a yakın olan mukarrebîn, hafâ latifesi inkişaf ederek, kalbî sıfatların zuhûru sebebiyle isyan ve tuğyandan kaçır. Böylece ilahi tecellileri müşâhede ederek, Allah’ın isim ve sıfat sırlarına vâkıf olur. Bu mertebede bulunan salık tam teveccüh sahibi olup, mürşidine tam teslimiyet ile rahmanın cezbese, kalbinden masivayı silip ruhunu aydınlatır.¹⁸⁷

Böyle bir mazhariyetin neticesinde salık, cennet arzusu ve cehennem korkusu kaydırdan kurtulup, kalbinde Hakk’ın zâtının muhabbettinden başka bir şey kalmaz. Bu mertebeye ulaşam olan salık, melekût aleminin nihayetine, ceberût alemini başına yükselir.

¹⁸⁵ Sarı Abdullah, **Cevhere**, s.88

¹⁸⁶ Sarı Abdullah, **Cevhere**, s. 88.

¹⁸⁷ Sarı Abdullah, **Cevhere**, s.89

Bazen vahdetin cemali gayriyyet perdesini kaldırmakla salık mest olup, kendinden geçer. Bazen de sekr anlarında mele-i a'lâ sakinleri, peygamber ve evliyanın rûhlarıyla hemsohbet olur. Bu mertebe sırrî mertebeden daha yüce ve daha tamdır. Ve bu mertebe sahibinin namazı “Namaz müminin mirâcıdır” kavlince kab-ı kavseyn’e yükselir. Bu mertebede rûha tecelli edenler, cemâlî sıfatların tecellileri olmakla salikin hâtırından ne geçerse sûret kazanıp, kerametler vuku bulur. Kiminle sohbet etse, onun kemâlâtından istifade eder. Bu mertebenin erbabına “efrâd” denir. Bu taifeye muhabbet eden herkes havâs ehlinin makbulü olup, bulunduğu beldeler zarar görmez.¹⁸⁸

2.2.3.6. Tavr-ı latîfe-i hafîye

İcmâli bir ilimdir. Müşâhede ettiği celâlî ve cemâlî tecelliler ile Hakk’ın muhabbet sırlarına vakıf olur. Bu vukûfiyetle fikrî sûretler, ilmî nakışlar ve aklî nisbetlerden sıyrılır. Bu makamda bulunan sâlikin kıldığı namaz, benlik hükmünün gizlenmesi ve ikilik kaydının yok olmasıyla adeta manevi ve gizli bir münacattır. Bu mertebe “sâirân”ın yolculuğunun sonu, “vâsılân”ın mertebelerinin ise başlangıcıdır. Her ne kadar geçen mertebelerde de bir nevi vuslat olmuş ise de, hepsi sıfat tecellileri ve zât mertebesine vuslatın başlangıcıdır. Zâtta olan bu gizli tecelli mertebesinde, gören ve görülenin kaydıyla bir görüş olmayıp, zâtî tecelli mertebesinde olan faniye “her şey olur ve hiçbir şey olmaz” denir. Bu mertebeye, ceberut mertebesidir. Çünkü vâhidiyyet mertebesidir. Burada ikilik bulunmaz. Bu mertebeye “aktâb mertebesi” de denir.

2.2.3.7. Tavr-ı latîfe-i ahfâ

Gaybu’l-guyûb mertebesidir. Fenâfillah ve bekâbillah mertebesi de denir. Meczup salık bir noktaya varır ki, fena kaydından dahi kurtulup, kendi aslî yokluğuna dönmekle, mutlak fena ve mahva erer. Fena denizinden bekâbillah ile çıkıp daimi olarak vahidiyyet tecellilerine mazhar olur. Bu müşâhedeye nail olan salık bütün kemalat ve ilahî toplayıcılık sıfatı ile sıfatlanır. Yani aslî yokluğa dönüş halinde Hak Teala zâtî muhabbetiyle, “bilinmeyi istedim” sırrınca kendisini salike bildirir.¹⁸⁹

¹⁸⁸ Sarı Abdullah, **Cevhere**, s.89.

¹⁸⁹ Sarı Abdullah, **Cevhere**, s.90.

2.3. SARI ABDULLAH EFENDİ'YE GÖRE BAZI TASAVVUFÎ ISTİLÂHLARIN İZÂHI

2.3.1. Veli

Veli, Allâh'ın kendisine dost edinmesi sebebiyle kemâl mertebelerin en yüksek derecesine ulaştırdığı ve onu her türlü isyandan koruduğu kişidir. Bötlice veli peygamberler gibi masum değil mahfuz olur. Veli'nin mahfuz olma özelliğine şu hadis-i şerif işaret etmektedir:¹⁹⁰ "Kulum kendisine farz kıldığım şeyleri yerine getirmekten daha sevimli bir şeyle bana yaklaşmamıştır. O bana nafilerle yaklaşmaya devam eder. Böylece ben onu severim. Onu sevdiğim zaman onun işiten kulağı, gören gözü, tutan eli ve yürüyen ayağı olurum. Benden bir şey istediğinde onu veririm, bana sığındı da da onu korurum."

Muhakkiklere göre fırka-i nâciye, evliyâullah olan ârifân-ı billâh'tır. Hakikat ehli velayet ashabını şöyle tarif ediyorlar; Hakk'ın onun işini üzerine aldığı zâhirî ve bâtinî olarak isyandan koruduğu, bu korumadan dolayı da kişinin kendisine ve nefesine asla hâlel vermediği böylece de o kimseyi kemalde olan rical mertebelerine yükselttiği kimsedir. Nitekim A'raf sûresinde "Şüphesiz ki benim velim, bu kitabı indiren Allah'dır. O Allah sâlihler'e yardım eder"¹⁹¹ buyruluyor. Mutlak manada veli kelimesi meczûb-ı sâlik ve sâlik-i meczûbu içine alır. Yani veli bazen talip ve muhib, bazen de matlûb ve meczûb olur.¹⁹²

Veli mahbûbiyyet makamındaysa onun velayeti bir şeye bağlı ve kesbi olmayıp, tamamen ilahi bir lütuftur. Veli muhibbiyyet makamındaysa birçok riyazet ve mücâhede lazımdır ki Hakk'ın sıfatıyla muttasıf olup ilahi ahlak ile ahlaklanabilsin. Ancak ilahi ahlakla ahlaklanan kişiye veli denilebilir.

¹⁹⁰ Buhârî, Rikâk, 38.

¹⁹¹ El-A'râf, 7/196.

¹⁹² Sarı Abdullah, **Cevhere**, s.197.

2.3.2. Nebi

Nebi, halkı Hakk'a davet etmek, onları küfür ve cehâlet karanlığından kurtarmak için Allah tarafından gönderilen kâmil insandır.¹⁹³ “Andolsun ki Allah, müminlere, içlerinde kendilerinden onlara bir peygamber göndermekle lütufta bulunmuştur. O peygamber onlara ayetlerini okuyor, onları arındırıyor, onlara Kitâbı ve hikmeti öğretiyor. Ondan önce ise onlar apaçık sapıklık içindeydiler.”¹⁹⁴ ayetinde nebinin vazifesi müminleri arındırmak ve temizlemek olarak zikredilmiştir.

2.3.3. Resûl

Resul, nübüvvet ve velayetten kaynaklanan mertebelerin tamamını, nübüvvet ve velayetle alakalı olan ilim ve marifetin hepsini kuşatan ve toplayan kâmil insandır

2.3.4. Nübüvvet

Zât ve sıfat itibariyle, ismen ve fiilen ilahi hakikatleri ve nihayetsiz rabbani marifetleri haber vermektir. Nübüvvet-i tarîf ve nübüvvet-i teşrî olmak üzere ikiye ayrılır.¹⁹⁵

2.3.4.1. Nübüvvet-i tarîf

Zât, zatın sıfat, isim ve fiillerinden haber vermektir. Bir şeriat getirmeyen, genel olan, belirli bir zamanla sınırlı kalmayan ve peygamberin veraset ve velâyet yönünü ifade eden nübüvettir. Buna binaen peygamberlere verilen velâyet O'nun varisleri olan kâmil müminlere deverilmiştir.

2.3.4.2. Nübüvvet-i teşrî

Allah'ın hükümlerini tebliğ edip, ahlak ile terbiye edip, hikmet ve talim ile beraber nebide olan vasıfların bütünüyle vasıflanmaktır. Bu mertebe sadece resûle aittir. dolayısıyla bir şeriat getiren nübüvvet Hz. Peygamber'in vefâtıyla da son bulmuştur.

¹⁹³ Sarı Abdullah, **Cevhere**, s.198.

¹⁹⁴ Âl-i İmrân, 3/164

¹⁹⁵ Sarı Abdullah, **Cevhere**, s.198.

“Ben onun gözü ve kulağı olurum”¹⁹⁶ hadisine göre velinin ilmi Hakk’ın ilmi, kudreti Hakk’ın kudreti, fiil ve konuşması da Hakk’ın fiil ve konuşmasıdır. Bu durum velilere nispetlidir. Nebilere nisbetle ise “kim resûle itaat ederse gerçekte Allah’a itaat etmiş olur”¹⁹⁷ ayetinde resûle itaat etme mecburiyet vardır.¹⁹⁸

Keşf ve vicdan ehlinden bazı muhakkikler ise nebi, resul ve veliyi şöyle tarif ederler: Nübüvvet; nefis-i kudsiyyenin küllî akıl cevherinden akledilen ve bilinen hakikatleri kabul etmektir¹⁹⁹.

2.3.5 Risâlet

Nübüvvette akledilen ve bilinen hakikatleri müminlere tebliğ ve ifade etmektir. Bazen kudsî nefislerden birine kabul vaki olur, Ancak bazı sebeplerden dolayı tebliğ etmekle görevlendirilmez.²⁰⁰ Yani sadece nübüvvet vazifesi ile kalır. İsrailoğulları’na gönderilen peygamberlerde çok defa bu şekilde olmuştur. Bundan dolayı nebilerin sayısı çok resûllerin sayısı ise azdır. Ulü’l-azm olanların sayısı ise daha azdır.

2.3.6. Velâyet

Halkta vahiy olmaksızın, hâtır ve ilham yoluyla Hak ile tasarruf etmeye memur kimselerdir. Halkta Hak ile mutasarrıf olup, nefis ve varlıklarında fani, zât ve hakikat itibarıyla Hak’ın varlığıyla baki olmuşlardır.²⁰¹ Burada fenadan kasıt aynlarda fani olmak değildir. İrfanda fani olmaktır. Çünkü aynlarda fani olmak mümkün değildir. Mesela evliya ve enbiyanın Allah’da fani ve Allah ile baki olmaları, sûretlerinin tezahürü ve hissî taayyündür.

Evliya ve resullerde olan nübüvvet, gerçekte nübüvvetin batınıdır. Çünkü nübüvvetin zahiri, halka şerî hükümleri uygulamak ve onları tevhid yoluna irşad etmek için

¹⁹⁶ Buhârî, Rikâk, 38.

¹⁹⁷ En-Nisâ, 4/80.

¹⁹⁸ Sarı Abdullah, **Cevhere**, s.199.

¹⁹⁹ Ayrıca bkz. İbnü’l-Arabî, Muhyiddin, **el-Fütûhâtü’l-Mekkiyye**, Dâru Sadr, Beyrut ts II/3, 90.; İbnü’l-Arabî, **Fusûs**, s.135.; Abdürrezzak Kâşânî, **Letâifu’l-a’lâm fî işârâti ehli’l-ilhâm**, (tah. Mecîd Hâdîzâde), Tahran 1421/2000;(Tasavvuf Sözlüğü, çev. Ekrem Demirli, İstanbul 2004)., s. 564; Seyyid Mustafa Râsim Efendi, **İstîlâhât-ı İnsân-ı Kâmil**, Tasavvu Sözlüğü, (haz. İhsan Kara), İstanbul 2008; Suâd el- Hakîm, **el-Mu’cemu’s-sûfi**, s. 1038.

²⁰⁰ Sarı Abdullah, **Cevhere**, s.199.

²⁰¹ Sarı Abdullah, **Cevhere**, s.199.

Hakk'ın kelamını tebliğ ederek keşfen ve şühûden ilahi hakikatlerle halkta tasarruf etmektedir.²⁰²

Netice itibariyle resul, nebi ve veli arasındaki fark şudur: resul ve nebi, halkta şeriata zahiri yönüyle tasarruf ederler. Velinin tasarrufu ise zahir değil bâtın cihetiyledir. Velî, nebîden üstün olmasa da velâyet nübüvvetten üstündür. Çünkü velâyet bâtında, nübüvvet ise zahirde tasarruf etmektir.

Ancak velayet nübüvvetten, nübüvvet ise risaletten üstündür diyenlerin maksadı; mutlak manada veli nebiden, nebi de resulden üstündür demek değildir. Muhakkiklerin muradı velayet, nübüvvet ve risaletin üçünün birlikte tek bir kudsî nefiste toplanması itibariyledir. Yani velâyet, nübüvvet, risalet makamlarını kendisinde toplayan şahsın kendi velayeti nübüvvetinden, nübüvveti de risaletinden üstündür demektir.²⁰³ Mesela resullerden İbrahim, Musa, Davud ve İsa(as)'ın özellikle de nebi ve velilerin sultanı olan Muhammed Mustafa (sav)'ın kendi velayetleri nübüvvetlerinden, nübüvvetleri risaletlerinden üstündür demektir. Yani veli olmadıkça nübüvvet, nebi olmadıkça da risalete istidadı olamaz. Her bir nebi veli olur. Ancak her veli nebi olamaz. Her resul nebi olur. Ancak her nebi resul olamaz. Nübüvvette olan velayetin, nübüvvetten üstünlüğünün delili, nebînin velayetinin nübüvvetinden önce, hatta nübüvvetine illet olmasıdır. Aynı şekilde resulde olan nübüvvet dahi risaletine illet olması bakımından da risaletine üstündür.

Başka bir açıdan bakılacak olursa, resul ve risaletin toplayıcılığı ve kuşatıcılığı olması yönüyle, resul nebiden, risalet de nübüvvetten üstündür. Nebi ve nübüvvetin de toplayıcılığı olması hasebiyle, nebi veliden, nübüvvet de velayetten üstündür.²⁰⁴ Mesela müfessir bir şahısta tefsir, tıp ve fıkıh ilimleri bir arada bulunsa, her ne kadar bu müfessir, üç ilme vakıf ise de, tefsir yönü fıkıhından, fıkıhı da tıbbından üstündür. Aynı şekilde veli olan kişi, nebi ve resule tabidir. Nebi de her zaman resule tabidir.

Bundan dolayı kim velayetin mutlak olarak nübüvvet ve risaletten üstün olduğuna inanırsa itikadından dönmedikçe o kimsenin küfrüne hükmedilir.²⁰⁵ Ayrıca nübüvvet ma-

²⁰² Sarı Abdullah, **Cevhere**, s.199.

²⁰³ Sarı Abdullah, **Cevhere**, s.200.

²⁰⁴ Sarı Abdullah, **Cevhere**, s.200.

²⁰⁵ Sarı Abdullah, **Cevhere**, s.201.

kamında halka gösterilmesi vacib olan harikalar, mucizeler velayet devrinde gizlenmelidir.²⁰⁶

Velayet ehli kemâlât ve makamları itibariyle her bir makamın mukimine bir isim tayin olunur. Muhakkikler arasında tayin edilen o isimle tarif edilir. O isimler şunlardır:

2.3.7. Abdâl

Ümmetin salihlerinden olup melek huylu bir kavimdir. Dünya onlardan bir an bile hali olmaz. İçlerinden biri ahirete intikal etse boş kalan makamına başka birisi gelip, ona bedel olur.

2.3.8. Kutub

Veliler zümresinin başı ve kainatın manevi idarecisi olduğu kabul edilen kişidir. Maddi ve manevi, zahiri ve batınî bütün varlıkların merkezidir, bundan dolayı her şey onun çevresinde döner ve ona muhtaçdır. Bütün zamanlarda Hakk'ın nazarına mazhar olup, İsrâfil(as)'ın kalbi üzeredir. Yani İsrâfil mahlukata zahiri bir hayat sebebi olduğu gibi, zamanın kutbu olan şahıs da âlemin manevi hayatının sebebidir. Çünkü sûreten ve manen âlemin bekasının sebebi dört şeydir:

- 1) Mutlak ilim. Cebrail' e mahsustur.
- 2) Mutlak hayat. Has mazharı İsrâfil'dir.
- 3) Mutlak rızık: müvekkili Mikail'dir.
- 4) Mutlak ölüm: müvekkili Azrail'dir²⁰⁷

İlim, hayat, rızık ve ölümün mana ve sûret olmak üzere iki yönü vardır. Yani sûret bakımından rızık yenilen, içilen şeylerdir. Manevi rızık ise ilim ve irfandır. Sûretlerdeki ilim, kesbî marifetlerdir. Çalışmakla elde edilir. Manevi ilim ise vehbî ve ilahi marifettir.

²⁰⁶ Ayrıca bkz., Ebû Bekir Muhammed b. İshak Kelabâzî, **et-Ta'arruf li-mezhebi ehli't-tasavvuf**, Beyrut 1422/2001, s. 82-84; Abdülkerim Kuşeyrî, **er-Risâle**, (tah. Abdülhalim Mahmud-Mahmud b. eş-Şerif), Kahire 1972, II/519-525; Hücvirî, **Keşfü'l-mahcûb**, s. 326-335; İbnü'l-Arabî, **el-Fütûhât**, II/246-248; Kâşânî, **Letâifu'l-a'lâm**, s.596; Cürcânî, Ali b. Muhammed eş-Şerîf, **Kitâbu't-ta'rîfât**, (tah. Muhammed Abdurrahman el-Mer'aşlî), Dâru'n-nefâis, Beyrut, 1424/2003, s.350; Acem, Refik, **Mevsûatü mustalâhati't-tasavvufi'l-İslâmiyye**, Beyrut 1999, s. 1051-1055.; Mustafa Râsim Efendi, **Istılâhât-ı İnsân-ı Kâmil**, s.1222-1225; Uludağ, **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, s.378.

²⁰⁷ Sarı Abdullah, **Cevhere**, s.203.

Aynı şekilde manevi hayat da rabbani ve ledünni ilimlerdir. Surf hayat ise hayvanidir. Suri ölüm ise rûhun bedenden ayrılmasıdır.

Zamanın kutbu da âlem ve içindekiler için hakiki hayat kaynağı olup, gayb ve şehadet âlemindeki mevcudatın müşahedesi için cüzî ve küllî isimlerin mazharıdır. Bu merteye sadece kutbu'l-aktab denilen makamın sahibine aittir.²⁰⁸ En büyük kutbiyet makamı Muhammed Mustafa'nın makamıdır. Âlemin kutbu da hakikat-i Muhammediyye'nin mazharı olmakla bu merteye hakikat-ı Ahmediyye'nin varisi olan sâhibzamâna mahsustur. Kutubların kutbu hakikat-ı Muhammediyyen'nin bătınıdır. Bu makam Hz.peygamber'iin kademi üzere kemâle eren veliler için mümkündür. En büyük kutbun adı mana aleminde Abdullah'dır. sağında ismi Abdülmelik olan ve melekût alemini idare eden, solunda ise Abdürrab denen mülk alemini yöneten iki imâm vardır. Kutbu'l-aktâbın vefat etmesiyle yerine mertebeye diğerinden daha üstün olan Abdülmelik onun yerine geçer ve Abdullah ismini alır.²⁰⁹

En büyük kutba kendisinden istenilen şey hasıl olduğu zamana gavs denir.²¹⁰ Yani gavs isimlendirmesi sadece belirli bir zaman içindir.

Falan falanın kalbi üzerinedir demekten murad, Hak ikisine de aynı şekilde tecelli etti demektir.

2.3.9 İmâmân

Alemde tasarruf eden velilerin başında kutbu'l-aktab bulunur. Kutbu'l-aktâbın vezirleri hükmünde olan iki veli vardır. Bunlardan biri gavsın sağında diğeri ise solunda bulunur. Gavsın sağında olanın nazarı melekût âlemine yönelip, melekût alemini idare eder. Bu zâta “Abdurrab” denir. Diğeri ise gavsın solundadır. Gavsın solundan maksat mülk âlemidir. Mülkten kinaye olmakla nazarı da mülk aleminedir. Bu zata da “Abdül-mülk” denir. Abdül-mülk, Abdurrabdan efdaldır. Gavs yerine Abdül-mülk'ü halife kılar. Gavs

²⁰⁸ Sarı Abdullah, **Cevhere**, s.204.

²⁰⁹ Bkz. Hücvirî, **Keşfü'l-mahcûb**, s.330,346; İbnü'l-Arabî, Muhyiddin, **Mu'cemu ıstılâhâti's-sûfiyye**, (tah. Bessâm Abdülvehhâb el-Câbî), Dârü'l-imâmi'l-müslim,1411-1990, s.56; **el-Fütûhât**, II/5, 555, 573; Abdürrezzak Kâşânî, **Reşhü'z-zülâl fi şerhi'l-elfâzi'l-mütedâvileti beyne erbâbi'l-ezvâk ve'l-ahvâl**, (tah. Saîd Abdülfettah), el-Mektebetü'l-ezheriyye, 1415/1995, s. 61; **Letâifu'l-a'lâm**, s. 471.

²¹⁰ Sarı Abdullah, **Cevhere**, s.204.

vefat edince yerine halifesi olan Abdülmülk geçer ve Abdullah ismini alır. İbnu'l Arabî Tefsîr-i Kebîr isimli eserinin “Felak Süresi” tefsirinde bu manaya işaret eder.²¹¹

2.3.10 Evtâd

Kuzey, güney, doğu ve batıda görevlendirilmek üzere kainatın dört tarafında bulunan ricâlden dört kişidirler. Hakk'ın dört zâtî isminin mazharıdır. Doğudakine “Abdullahay”, batıdakine “Abdulâlîm”, kuzeydekine “Abdalmürîd”, güneydekine “Abdulkadîr” denir.²¹²

Her biri bir peygamberin kalbi üzere olup, dört büyük melekten istimdat ederler. Birincisi Hz. Muhammed'in, ikincisi Hz. Şuayb'ın, üçüncüsü Hz. Salih'in, dördüncüsü ise Hz. Hûd'un kalbi üzeredir. Evtâdın sayıları hiçbir zaman azalmaz. Onları hükmü, dağların yeryüzündeki hükmü gibidir. Allah dağlar vasıtasıyla yeryüzünü sabitleyip dengede tuttuğu gibi, Evtâd aracılığı ile de alem dengede tutularak korunmuştur.

Kutub ile imamın evtâd zümresine dahil olup olmadığı ihtilâflıdır. Hayat makamında sabittirler.²¹³

2.3.11 Nücebâ

Ricâlü'l-gaybdan olan sekiz asfiyâdır. Bazı keşif ehline göre ise sayıları kırktır. İnsanları ıslah etmekle meşguldürler. Şefkat ve merhamet yüklü olduklarından kahr tecellilerine maruz kalan insanlara manen yardım ederek onları yüklerini hafifletirler. Sekiz çeşit amelleri vardır. Bunların dördü zahirî dördü de bâtîndir. Zahiri amelleri fütüvvet, tevâzu, edeb ve çokça ibadet etmektir. Batîni ameller ise, sabır, şükür, hayâ ve rızâdır.²¹⁴

²¹¹ Bkz. Kâşânî, **Letâifu'l-a'lâm**, s. 116; **Reşhü'z-zülâl**, s. 67; Tebrîzî, Abdurrahim el-Halvetî b. Şemseddin, Hâşiyetü'l-mustalahât, Süleymaniye Ktp., Hâlet Efendi, nr. 316, s. vr. 18^b- 19^a; Cürçânî, **et-Ta'rîfât**, s. 92.

²¹² Sarı Abdullah, **Cevhere**, s.204.

²¹³ Bkz. Gümüşhânevî, Ziyâüddin Ahmed b. Mustafa b. Abdurrahman, **Câmiu'l-usûl fi evliyâ**, (tah. Ahmed Ferid el-Mezîdî), Beyrut 1423/2002, s. 117; ; Kâşânî, **Letâifu'l-a'lâm**, s. 127; **Reşhü'z-zülâl**, s. 63; İbnu'l-Arabî, **el-Fütûhât**, II, s. 7,12.

²¹⁴ İbnu'l-Arabî, **el-Fütûhât**, II/ 3,90, 254; Mustafa Râsim Efendi, **İstılâhât-ı İnsân-ı Kâmil**, s. 1109-1110; Suâd el-Hakîm, **el-Mu'cemu's-sûfî**, s. 1038; Kâşânî, **Letâifu'l-a'lâm**, s. 564.

2.3.12 Nükebâ

On iki müttaki ricaldır. Onlara “müşrif-i zamâir” da denir. Bazı keşif ehline göre nükeba sayıları üç yüz olan ricaller zümresine dahil olup, Bâtın isminin mazharıdır. Bâtın isiminin hükmü ile tasarruf ederek insanların kalplerinden geçeni bilir ve eşyanın iç yüzüne muttali olurlar. İbnü'l-Arabî “ Biz onlara on iki nakîb gönderdik. ”²¹⁵ ayetine istinaden sayılarının on iki olduğunu söyler.²¹⁶

2.3.13 Zehâirullâh

Hak Teala'nın yoksulluk belâsını zahîreyle def ettiği gibi insanların üzerindeki her türlü musibeti de onlarla def ettiği büyük bir gruptur.²¹⁷

2.3.14 Danâinullâh (Zanâinullâh)

Evliyanın haslarından himmet sahibi bir gruptur. Zâhir ve bâtınları tam bir nuraniyete sahip ve Hakk'a kullukta da kendilerine has bir zümre oldukları için onlara “danâinullah” denir. Çünkü danâin kelimesi hasâis manasındadır.²¹⁸ Allah'ın koruduğu bazı kullar vardır, Allah Onlara nurdan parlak bir elbise giydirmiştir. Onları âfiyetle yaşatır ve âfiyetle öldürür²¹⁹ hadisinde işaret edilen zümre danâinullah'dır.²²⁰

2.3.15 Recebiyyûn

Nurani çehreli kırk kişidir. Receb ayının başında bu zümrede garip bir ağırlık hâsıl olup hareket etmeye mecalleri kalmaz. Bu ağırlık yavaş yavaş kalkar. Şaban ayında ise hiçbir şeyleri kalmaz.²²¹

²¹⁵ El-Mâide, 5/12.

²¹⁶ İbnü'l-Arabî, *el-Fütûhât*, II/ 7; *Istîlâhât*, s. 57; Kâşânî, *Letâifu'l-a'lâm*, s. 569

²¹⁷ Sarı Abdullah, *Cevhere*, s.205.

²¹⁸ Sarı Abdullah, *Cevhere*, s.205.

²¹⁹ İbn Esîr, *Câmiu'l-usûl*, III/104.

²²⁰ İbnü'l-Arabî, *el-Fütûhât*, II/ 131, 591; Kâşânî, *Letâifu'l-a'lâm*, s. 367; Âmulî, Haydar b. Ali b. Haydar el-Alevî el-Hüseynî, *Lübbü'l-istîlâhât fî cüllî'l-ibârât*, Beyazıt Devlet Ktp. Beyazıt nr. 3429, vr. 18^a.

²²¹ Sarı Abdullah, *Cevhere*, s.205.

2.3.16 Umerâullah

Melâmiyye diye bilinen, Hakk'ın dergâhına yakın, yüce bir zümredir. İnsanların zâhir ve bâtın hallerinden haberdar olmalarını istemezler. Sûretlerine bakanlar onlara eziyet ederler. Velayet erbabının en efdali bu zümredir. Şeyh Alâüddevle Urve isimli eserinde şöyle buyurur: Bilal Habeşi yedi abdalıydı. Ancak yedi kişilik abdallar zümresini bütün zamanlarda bir kişiden başkası bilemez. O bilen şahıs vefat etse başka biriyle musâhib olurlar. Huzeyfetu'l-yemânî(ra) yedi abdal ile hazret-i Peygamber arasında vasıta olup, iki tarafın selamlarını birbirlerine ulaştırırdı. Büdelâ da kitab ve sünnet ilmini Huzeyfe(ra)'dan öğrenirdi. Namaz kılariken Huzeyfe'ye iktida ederlerdi. Huzeyfe'den başkası onların büdelâdan olduklarını bilmezdi.²²²

Hak dostlarının tamamına abdal denmesi de uygundur. Çünkü hangi salık-i meczûb kötü ahlak ve beşeri sıfatlarını muhabbet ateşiyle yakıp, kötülükleri iyiliklere değiştirirse ona da büdelâdan denir. Şeyh muhyiddin Arabi(ra), Hilyetu'l-abdal isimli risâlesinde abdalla ilgili şöyle der: Endülüs'de Mürşânetu'z-zeytûne isimli yerde muallim, hafız, fakîh, fazilet sahibi, vera ehli Abdullah bin Seleme isimli bir zât vardı. Bana şöyle anlattı: bir gece uzlet hücremde namaz üzerinde Allah'a ibadet edip virdimi tamamladıktan sonra zikrullahı devam halinde gördüm ki bir şahıs evin içine girip seccademi altımdan çekti. Onun yerine hurma lifinden dokunmuş bir hasır parçası koyup “namazı bunun üzerinde kıl” dedi. Bununla beraber hücremin kapısı kapalı olmakla, bu halden bana bir korku geldi. O şahıs dedi ki Hak ile ünsiyeti olan kimse korkmaz. Sonra bana hitap edip her halinde müttaki ol dedi. Ondan sonra da bana ilham olup, “Efendim! Hangi amel ile abdal olunur” diye suale ettim. Şöyle cevap verdi: Ebu Talib el-Mekkî'nin Kûtu'l-Kulûb'da beyan ettiği dört şeyle abdalıdır. O dört şey de samt, uzlet, cû' ve seherdir. Bunu dedikten sonra gitti. Ancak evime nasıl girip nasıl çıktığını bilemedim. Altıma döşediği hasır hala mevcut dam da kapalıydı.

Bu şahıs abdalıdır olup ismi Muaz bin Eşras idi. Zikredilen dört vasıf Hak yolunun sütunlarıdır. Bu dört esasta sabitkadem olamayan abdal zümresine giremez.

²²² Sarı Abdullah, **Cevhere**, s.206.

1.Esas Samt: Samt-ı lisan ve samt-ı kalp olmak üzere ikiye ayrılır. Samt-ı lisan Allah'dan başkasıyla konuşmamak yani masiva hakkında dili tutmak ve konuşmamaktır. Samt-ı kalp ise hangi varlık hakkında nefiste bir hatıra kalpte meydana gelse, ondan kalbi uzak tutmaktır. Dilini masivadan uzak tutup, kalbiyle onunla meşgul olan yükü hafif olup, sorumluluğu azalır. Ancak dili ve kalbi sükût eden salikin sırrı zâhir olup ona rabbi tecelli eder. Kalbi sükût edip lisanı konuşan kimsenin konuşması hikmet olur. Kalp ve lisanını masivadan uzak tutamayan bir şahsın varlığı şeytanın mülkü, kendisi de şeytanın oyuncağı olur. Dilin tutulması bütün saliklerin menzillerinden bir menzildir. Kalbin suskunluğu, müşâhede erbabının ve mukarreblerin sıfatlarındandır.²²³

Sâliklerin suskunluk hali afetlerden selamet, mukarreblerin suskunluk hali ünsiyete sebeptir. Bir kimse külliyet ile sükûta muvaffak olursa onunla Rabbi konuşur. Çünkü insanın gerçekten susması imkânsızdır. Buna göre salik ne zaman ağyarla konuşmaktan kendisini alıkoyup rabbiyle konuşmaya yönelse, söylediği Hak'dan söyler. Çünkü nutku Hak'dandır. Zira doğru söylemek hatadan uzak kalmanın neticesidir. Allah'tan başkasıyla konuşmak ise her halükarda hatadır. Kainatın efendisi vahiy esnasında konuşmazdı. Susmak, sahibine marifetullahı miras bırakır.²²⁴

2.Esas Uzlet: İnsanlarla konuşmamayı sağlar. Çünkü bir kişi insanlardan uzaklaşsa, konuşmak için kimseyi bulamadığından dolayı susmaya mecbur kalır. Uzlet, müridlerin uzleti ve muhakkiklerin uzleti olmak üzere ikiye ayrılır. Müridlerin uzleti, fiziki olarak bir köşeye çekilip insanlardan ve Allah'dan başka her şeyden uzak durmaktır. Muhakkiklerin uzleti ise, varlıktan, her şeyden, masivadan kalp ile uzlet etmek, ayrılmaktır. Çünkü muhakkiklerin kalpleri, Allah'ı bilmekten başka hiçbir şeyin mahalli değildir. Öyle bir bilmek ki, müşâhededeki kaynaklanan bir şühûd ile ariflerin kalplerinde Hakk'ı görmektir.

Uzlet erbabının niyetleri üç mertebedir. Bu üç mertebe şunlardır:

1.Niyet; insanların şerrinden sakınmaktır.

2.Niyet; senin şerrinin başkasına sirayet etmesinden sakınmaktır. İkinci niyet birincisinden daha üstündür. Çünkü evvelki niyet, içinde, diğer insanların nefisine su-i zan et-

²²³ Sarı Abdullah, **Cevhere**, s.207.

²²⁴ Sarı Abdullah, **Cevhere**, s.208.

meği barındırırken, ikinci niyet kişinin kendi nefisine su-i zan etmeği barındırır. kendi nefisine su-i zan etmek, başkasında su-i zan etmekten evladır. Çünkü herkes kendi nefisini daha iyi bilir.

3.Niyet; Mevla ile sohbet etmeyi melekût alemindekilerle dahi sohbet etmeye tercih etmektir. Binaenaleyh insanların en üstünü, kendi nefisinden uzlet edip, rabbiyle sohbet etmeyi tercih eden kimsedir. Uzleti toplum içerisinde bulunmaya tercih eden kimse, Rabini insanlara tercih etmiş demektir.²²⁵

Uzlet, kalpte sürekli bulunmaz. Ancak bir yalnızlıktan kaynaklanır. Yalnızlık ise insanı sükûnet sahibi eder. Bundan dolayı uzlet sessizliğin bir şartı haline gelir.

Uzlet ile samtın arasındaki münasebet çift yönlüdür. Uzlet konuşmamaya, konuşmamak da uzlete gereklidir. Ancak uzletin bir gereği olan susmak, dilin susması, konuşmamasıdır. Kalbin konuşmaması ise uzleti gerektirmez. Çünkü bazen bir kişi kendi nefsiyle de konuşur. Bundan dolayı Hak yolun yolcusu olan salik için konuşmamak bir esastır.

Uzlete devam eden kimse ister salik, ister muhakkik olsun, uzlet o kimseyi beşerî sıfatlardan temizleyerek vahdaniyet sınırlarına vakıf eder.

Uzletin en yüksek derecesi ise halvettir. Çünkü uzlet, halvette halvettir. Halvetten elde edilen netice, uzletten elde edilen neticeden daha mühimdir.

3.Esas Cû: Uzlet konuşmamayı iktiza ettiği gibi, açlık da seheri gerektirir. Muhakkiklerin açlığı ıztırâdır Çünkü muhakkik nefisini isteğiyle aç bırakmaz. Muhakkik üns makamında olduğu zaman yemesini azaltır. Heybet makamında ise yemesi çok olur. Muhakkiklerin çok yemek yemesi Allah'ın azametini müşâhede ettikleri zaman, kalplerinin, hakikat nurlarının tecellilerine mazhariyetinin sıhhatini gösterir. Az yemeleri de müşâhede ettikleri şeylerle ünsiyet halinde cezvelerinin sıhhatine işarettir.

Sülûk ehlinin yemeğe düşkünlüğü Hak'dan uzak olduklarına ve Hakk'ın kapısından kovulduklarına, nefislerinin rûhlarına galebesiyle, cismani lezzetler ve hayvani şehvetlerin, kalplerini istila ettiğine delildir.²²⁶

²²⁵ Sarı Abdullah, **Cevhere**, s.208.

²²⁶ Sarı Abdullah, **Cevhere**, s.209.

Salıkların az yemeleri kalplerine ilahî muhabbet nefhalarının ihsan edildiğine işarettir. Çünkü ilahi ikramların nefhalarının gereği, salıkların nefislerini idare ederek, cismani hükümlerle meşgul etmektir.²²⁷

Sonuç olarak açlık, her halükarda daha iyidir. Açlık, salıkları yüce hallere, muhakkikleri de ilahi sırlara nail eder. Ancak, ifrat etmemek şartıyla. Çünkü aşırı derecede açlık bedenın kurumasına, aklın gitmesine ve mizacın bozulmasına sebep olur. Şeyhin izni olmadıkça, mürid matlubuna nail olmak amacıyla, kendisini açlığa mahkum etmesi uygun değildir.

Açlığın hal ve makamları vardır. Salıkların açlığının neticesi olan haller huzû, huşû, meskenet, zillet, iftikar, fuzûlî şeylerin olmaması, vücuttaki cevherlerin sükûnete ermesi ve lüzumsuz şeylerin hatıra gelmemesidir.²²⁸

Muhakkiklerin açlığının halleri, vakt, safa, müvâsenet, zihab-ı kevn, uzlet-i ilahi, sultan-ı rabbânî ile beşeri sıfatlardan sıyrılmaktır.²²⁹

Açlığın makamı ise samediyet makamıdır. Bu makama varan kimse şeytanın hilelerinden emin olur.

4.Esas Seher: Açlığın neticesidir. Çünkü mide yiyeceklerle dolu olmasa, bedenın uykusu gelmez. Seher yani uyanmak, göz seheri ve kalp seheri olmak üzere ikiye ayrılır.

Seher-i kalb; müşâhede arzusıyla, kalbin gafletten uyanmasıdır. Gözün uyanık olması kalpte, uyanışın gerçekleşmesi arzusudur. Aynın himmet makamına rağbet etmesidir.²³⁰ Çünkü, göz uyusa, kalp uyumasa da, gözün uyuması ile işlenen ameller batıl olur. Gözün uyanmasının neticesi ve amacı, gelecek seherin müşâhede etmektir. Seherin faydası, kalbin maneviyatta işleminin devamlılığını sağlayarak, Allah indinde saklı olan yüce menzillere yükselmektir.

Seherin hali, salik ve muhakkikin vaktini imar etmek içindir. Ancak şu kadarı var ki, muhakkikin seher halinde ilahi ahlakla ahlaklanmak vardır. Bu terbiyeyi salik bilemez.

²²⁷ Sarı Abdullah, **Cevhere**, s.209.

²²⁸ Sarı Abdullah, **Cevhere**, s.209.

²²⁹ Sarı Abdullah, **Cevhere**, s.209.

²³⁰ Sarı Abdullah, **Cevhere**, s.210.

Çünkü muhakkikin makamı, kayyûmiyet makamıdır. Aynı zamanda seher, nefsi tanımayı miras bırakır.²³¹

Hak yolunun yolcuları yukarıda zikredilen dört vasfın elde edilmesiyle tam marifeti elde edebilir. Ayrıca marifetler de 4 çeşittir.

- a)Marifet-i Hak
- b)marifet-i nefis
- c)marifet-i dünya
- d)marifet-i şeytan.

Bu dört marifeti elde eden kimse abdal zümresinden olur.

Tahkik ehline göre, gerçek manada susmak ve sessizlik, cezbe makamında gerçekleşir. Çünkü Hakk'ın cezbesi, aşıkların kalbinde tecelli ettiği zaman, taayyünleri kaldırıp, tecelli deryasına dalmakla, konuşmaya takati kalmaz. Gaybet halinde konuşma sudur etse de, konuştuğu şeylerden kendisinin haberi olmaz.²³² Bu halin cezbesi, aşıklar zümresinin bütün hallerine perde olup, saliki vahdetin dosdoğru yoluna hidayet eder.

Muhakkiklere göre cezbe, şeriatın olduğu yerde gerçekleşir. Çünkü şeriatın ıstılah manası, kulluğa sınıksız sarılarak emirleri yerine getirmek ve İslam dinini seçmektir. Din ise ilahi bir vaz'dır. Akıl sahiplerini resulün getirdiği şeylere davet eder. Hakikat bakımından, resûlün getirdiği şeyler ise Rahman'ın cezbeleri ve tecelli nurları olup, Hazret-i Muhammed'in şeriatı da o cezbe ve tecellilerin eseridir.²³³

Bütün nebiler, resuller ve onların en kâmil varisleri olan evliyalar, tarîkat yolunun saliklerini, Hakk'ın birliğine, Hakk'ın cezbesiyle davet ederler. Hakikat talibi de cezbeyle istidadlı ise, Rahmanın cilvesi tecelli edip, o salik vahdet yolunda sabitkadem olur.²³⁴

İslam ise, Hakk'a boyun eğmek, işini O'na teslim etmek, halis olmak demektir. Buna göre rahmani cezbe zâtî tecellilerin nurudur ki, Hakikat-ı Muhammediye'nin kandili olan kâmil mürşidin nazarından, talibin kalp aynasına feyz akınca, dosdoğru yol aşikar

²³¹ Sarı Abdullah, **Cevhere**, s.210.

²³² Sarı Abdullah, **Cevhere**, s.211.

²³³ Sarı Abdullah, **Cevhere**, s.211.

²³⁴ Sarı Abdullah, **Cevhere**, s.211.

olur. Salikin gideceği yolun aşikar olmasıyla cezbe kapılan salık, cezbe ve aşk zinciriyle iradesini bağlayıp Hakk'ın emrine teslim olur. Hakk'ın vecdi, salikin mevhum varlığını aradan kaldırıp saliki beşerî ve nefsanî kirlere temizler. Dünya ve içindekilerin helak ve fenasının her an apaçık gözükmesiyle, halktan ve nefsinden uzlet ederek zâtî muhabbet ile basiret kazanıp, maksudunu bizzat müşâhede etmekle, samt yani konuşmama hali salike hakim olur.²³⁵

Bir bakıma uzlet, konuşmamamın önüne geçerek, susmaya sebep ve illet olmuştur. Çünkü talib, kalbini dünyevi kirlere ve masivadan temizlemedikçe, rahmani cezbe kabiliyeti olmaz. Ancak şu kadarı var ki cezbeden önce olan uzlet iradi, cezbe halinde olan uzlet ve samt, mecburidir, salikin iradesine bağlı değildir. Çünkü cezbeden evvel dünyanın fena ve zevali ilmelyakin ile bilinir. Cezbeden sonra ise aynelyakin ile görülür. Bu cezbe, vahdet makamına yakın olduğu için meczub olan salikte manevi bir açlık ve ateş meydana gelir. Hiçbir makamda meczubun sırrı doymak ve kanaat etmek bilmez, istidat dili her zaman “Rabbim ilmimi arttır²³⁶” niyazını eder. Çünkü aşıkların sırrını ancak Hakk'ın cemalini müşâhede etmek doyurur. Hakk'ın cemalini müşâhede etmek ise, varlıktan hiçbir eser bırakmaz. Aşıklara Hakk'a yaklaştıkça yakınlığının artmasını temenni eder. Mertebelerin nihayeti olmadığını bilip, gafletten uyanmakla, göz ve kalb ile daimi bir uyanıklık, bir seher halinde kayyûmiyyet sıfatı ile muttasıf olup, “abdal” ismine layık olur. Böylece helak olan fırkalardan kurtulup, nâciye zümresine dahil olur.²³⁷

3. SARI ABDULLAH EFENDİ'YE GÖRE ÇEŞİTLİ İNANÇ GRUPLARI VE TEMEL ÖZELLİKLERİ

3.1 KİTAP EHLİ OLANLAR

Adem'e tabi olan insanlar fırka fırka olup bir kısmı Adem'e olan hürmet ve saygılarını hislerini korumak için, Adem'in şekil ve sûretini bir taşa nakşedip, o taşın karşısında eğildiler. Çünkü onlar Adem hayattayken yaptıkları hizmet ve muhabbet, onları Allah'a

²³⁵ Sarı Abdullah, **Cevhere**, s.212.

²³⁶ Tâ-Hâ, 20/114.

²³⁷ Sarı Abdullah, **Cevhere**, s.213.

yaklaştırmıştı. Adem'in nakşedilmiş suretine muhabbet etmenin de tıpkı Adem hayattayken olduğu gibi onları Allah'a yaklaştırmaya sebep olacağını zannettiler. Bu zan ile Adem'in evlatları, Adem'in peygamberlik ve velayetinin varisi olan hayattaki canlı mürşitten, Adem'e emaneten verilen sırdan gaflet edip, sûret mertebesinde kaldılar. Kendi zanları üzere, Adem olmasa da O'nun zatına ibadet ederiz diye dalalete düşüp, Mudill isminin mazharı oldular. Hakk'a Mudil isminin iktizasıyla ibadet ettiler.²³⁸ Bu gruplar şunlardır:

3.1.1 Putperestler

Bir kısmı da “Şüphesiz ki, biz babalarımızı tek bir din üzerinde bulduk. Biz de onların izinden gitmekteyiz”²³⁹ deyip düşüncesiz bir şekilde hizmette aşırıya giderek nakşedilmiş sûretin bizzat kendisine ibadet edip, “putperest” oldular.²⁴⁰

3.1.2 Tabiatçılar (Naturalistler)

Başka bir grup da, kendi akıllarına rehber ve mürşit kabul ederek, kendilerinden önceki ibadet edenleri küçümseyip dediler ki, putlar, put yapanların işidir. Aslın fer'e ibadet etmesi uygun değildir. En doğrusu, biz yalnızca tabiata ibadet edelim. Çünkü her şey, sıcaklık, soğukluk, rutubet ve kuruluğun bir araya gelmesinden oluşur. Bu dört tabiat varlığın aslı, esası olduğu için “asla ibadet edelim” deyip “tabiiyyûn” olarak isimlendirildiler.²⁴¹

Tabiatperestler Hakk'a Hakk'ın sıfatları cihetiyle ibadet ederler. Çünkü ilahi sıfatlardan olan hayat, ilim, irade ve kudret varlık binasının aslı olup dört tabiat da bu sıfatların mazharlarıdır. Dört tabiatın varlığı, ancak Hakk'ın zikredilen dört sıfatıyla devam eder.

Çünkü rutubet hayat sıfatının, soğukluk ilim sıfatının, sıcaklık irade sıfatının, kuruluk da kudret sıfatının mazharıdır. Bu mazharların hakikatleri ise, Hakk'ın zatına ait olan zâtî sıfatlardır. Hakikat itibariyle onlar bilmeseler de Hakk'a ibadet etmişlerdir.

²³⁸ Sarı Abdullah, **Cevhere**, s.132.

²³⁹ Ez-Zuhrûf, 43/23

²⁴⁰ Sarı Abdullah, **Cevhere**, s.132.

²⁴¹ Sarı Abdullah, **Cevhere**, s.132.

3.1.3 Filozoflar

Yıldızlara ibadet eden bu gruba “felâsife” denir. Felâsife de akıllarınca şöyle düşünmüşlerdir:

Dört tabiattan hiç birisi kendi kendine hareket edemez. Bu nedenle dört tabiata ibadet etmek anlamsızdır. Çünkü onlar da kendilerini hareket ettirecek başka bir varlığa muhtaçtırlar. Dört tabiata ibadet etmektense “akan yedi yıldız” denilen yıldızlara ibadet etmek daha uygundur. Çünkü bu yıldızlardan her biri müstakil olarak, kendi iradeleriyle hareket ederler. Hareket etmek için başka bir varlığa muhtaç değildirler. Aynı zamanda varlıklar üzerinde de bazen olumlu bazen de olumsuz etkileri vardır. En doğru olan da kim varlıklar üzerinde tasarruf edebiliyorsa ona ibadet etmektir. Hakk’ın isimleri bakımından da Hakk’a ibadet ederiz.

Çünkü Allah isminden, bütün isimlerin hakikatleri medet aldığı gibi Güneş de Allah ismine mazhar olmuştur. Bu mazhariyetten dolayı Güneş, yüzüyle bütün yıldızlara medet verir. Yıldızlar da güneşin nurundan istimdat ederler.

Ay da Rahman isminin mazharıdır. İlahi isimlerden olan rahman ismi mertebe bakımından bütün isimlerden yüce olduğu gibi ay da bütün yıldızlardan daha fazla güneşin nurunu taşıyan ve yansıtan yıldızdır.

Müşteri rab ismine mazhardır. Rab ismi de Kibriya ve azameti temsil ettiği için Müşteri’de azamet sahibidir.

Zuhal vâhid ismine mazhardır. İsimler ve sıfatlar vâhid isminin gölgesinde ve tasarrufunda olduğu gibi bütün yıldızlar da Zuhal’ in tasarrufu altındadır.

Merih, kudret ismine mazhardır. Çünkü Merih kahhariyete sahiptir.

Zühre iradeye mazhar olup, başka bir şeye ihtiyaç duymaksızın hareket eder.

Uttarid ilme mazhardır. Uttarid gökyüzünde kâtiptir. Bilinen diğer yıldızlarda esma-i hüсна’nın diğerlerine mazhardırlar. Bilinmeyen yıldızlar ise sayısız olan ilahi isimlerin mazharlarıdır.²⁴²

²⁴² Sarı Abdullah, **Cevhere**, s.134.

Felasife tayfasının rûhları, yaratılışlarının gereği olarak yıldızlarda olan hakiki müessirden hiç bir şey zevk etmemişlerdir²⁴³. Bundan dolayı yıldızlarda bulunan ilahi latife için Hakk'ın Latîf, Nûr gibi isimleri itibariyle yıldızlara ibadet edip, Mudil isminin mazharı olmuşlardır.

Bu itibarla hiçbir varlık yoktur ki, Allah'a ibadet etmesin. İster müşrik, ister muvahhid olsun, hepsi Hakk'ın kulu, Hak Teala da hepsinin yaratıcısıdır. Ancak gerçekte Hakk'a ibadet edenler yalnızca ümmet-i Muhammed'dir.

3.1.4 Dualistler

Başka bir grup da felâsifeye muhalefet edip yıldızlara ibadet etmektense nur ve zulmete, yani karanlık ve aydınlığa ibadet etmek daha doğrudur. Allah'ın bir tecellisi olan zulmete ibadet edip, nura “Yezdan” zulmete ise “Ehrimen” ismini verdiler. Bu tayfa “seneviye” namıyla şöhret bulmuştur.²⁴⁴

Seneviyenin ibadetlerinin sırrı şudur: Hak zâtı bakımından mukaddestir. Ancak isim ve sıfatları bakımından zıtları kendisinde toplayıp hem Hakk'a hem de halka ait mertebeleri ihata etmiştir. İki vasıfta iki hükümlerle, iki yerde iki sıfat ile zuhûr etmiştir. Böylece ilahi hakikate mensub olan nurlarda zâhir, halkın hakikatine mensub olan zulmette ise bâtın olmuştur. Böylece seneviye “iki hükmü, iki itibarı, iki zıddı, iki vasfı toplayan ilahi sırrı müşâhede edip bu ilahi latifede Hakk'a ibadet ederiz” zannıyla nur ve zulmetin kulu olmuşlardır.

3.1.5 Ateşe Tapanlar

Bir grup da seneviyeye muhalefet dip ateşe ibadet etmişlerdir. Bunlar “hayatın aslı, temeli sıcaklık üzerine kaimdir. Sıcaklığın mana ve varlık alemindeki sûreti ateştir. Öyleyse varlığın aslı ateştir “deyip ateşe kul olmuşlardır. Zamanla bu tayfa Mecûsî ismiyle şöhret buldu.²⁴⁵

Mecûsîlerin ateşe ibadet etmelerindeki sır şudur: Zât-ı ehadiyyet isim ve sıfatların mertebe ve mazharlarını kendisinde bütünüyle yok ettiği gibi ateş de karşısına çıkan bütün

²⁴³ Sarı Abdullah, **Cevhere**, s.134.

²⁴⁴ Sarı Abdullah, **Cevhere**, s.135.

²⁴⁵ Sarı Abdullah, **Cevhere**, s.135.

unsurları kendisinde yok ettiği için en kuvvetli ve en yüksek unsurdur.²⁴⁶ Çünkü ateşe üç tabiat denen su, hava ve topraktan birisi yaklaşırsa ateşin kuvveti galip gelip bütün unsurları ateşe dönüştürür. Ateş toprak, su, hava, soğukluk, rutubet ve kuruluğa ait olan isim ve sıfatların hiç birini kabul etmez. Bilakis bu unsurların hepsi ateşin zâtında yok olurlar. Bundan dolayı Mecusiler ateşe ibadet etmişlerdir.

3.1.6 Dehriyye

İnsanların bir kısmı da mecûsî, felâsife, seneviyye ve veseniyyeye muhalefet edip “ibadetin asla faydası yoktur” düşüncesi ile hiçbir şeye ibadet etmemişlerdir.²⁴⁷

Bu gruba “dehri” denir. Dehriyye’ye göre her şey doğar, büyür ve ölür. Hiçbir şey ve hiçbir kimse baki değildir. Dolayısıyla ibadet etmeye layık bir varlık da yoktur. İbadeti terk etmeyi hüviyet itibariyle ibadettir zannettiler. Böylece dalalete düştüler.

Zikredilen altı grup insan ehl-i kitaptan olmayıp, yalnızca kendi kısa akıllarına, tabi oldular.

3.2 KİTAP EHLİ OLANLAR

3.2.1 Brahmanlar

İbrahim peygamberin zürriyet ve dininden olduklarını iddia ederek kendilerine bir nevi ibadet seçip, nebisiz ve resûlsüz olarak, mutlak manada Hakk’a ibadet ettiklerini zannettiler.²⁴⁸

Berâhime’ye göre varlık olarak Hakk’dan başka hiçbir şey yoktur. Gördüğümüz varlıkların ise ancak Hakk’ın gölgeleridir. Her şeyin O’nun yaratmasıyla var olduğuna inanırlar. “Biz varlıkta Hakk’ın vahdaniyetine iman ederiz” derler. Böyle demekle enbiya ve resûlleri inkar edip, şöyle iddia ederler: İbrahim (as) kendi nezdinden bizim için bir kitap yazıp o kitapta bazı hakikatler derc etmiştir. Yani bu kitap “kelamullah”tır demezler. Böylece Hakk’ın mütekellim vasfını inkar etmişlerdir. Bu kitap beş bölümden oluşur. Dört bölümünün okunmaları için içlerinden herkese izin verirler. Ancak beşinci bölümün oku-

²⁴⁶ Sarı Abdullah, **Cevhere**, s.136.

²⁴⁷ Sarı Abdullah, **Cevhere**, s.136.

²⁴⁸ Sarı Abdullah, **Cevhere**, s.136.

yabilmeleri için sadece bazılarına müsaade ederler. Çünkü beşinci bölümde derin anlamlı kelimeler ve gizli sırlar olduğu için “herkes onu anlamaz” derler. Aralarında şöyle bir şey de yaygındır: Beşinci bölümü kim okursa o bölüm kendisini okuyan kimseyi İslam’a ısındırır ve Muhammed’in dinine girmesine sebep olur. Zikredilen bu tayfanın çoğu Hindistan’dadır. Bu insanlar zikredilen ibadetlerin tamamını kendileri ortaya çıkarıp nebi ve resullerin yolundan ayrılmakla dalalete düşmüşlerdir.

3.2.2 Yahûdîler

Kur’ân ’da nesh olan dinleri üzere günde iki defa namaz kılarlar. Kunura denen aşure gününde oruç tutarlar. Cumartesi günü de itikâf ile ibadet ederler.²⁴⁹

Yahudilerin itikâfî şöyledir: Cuma gün batımından önce yeme, içme ve diğer ihtiyaçları tedarik edip, cumartesi gün batımına kadar ne dışarıdan eve bir şey getirilir ne de evlerinden dışarı bir şey çıkarılır. Bu gün anlaşma yapmak, kurban kesmek, evlenmek yasaktır. Yahudilerin cumartesi günü bu şekilde bir itikâf yapmaları Tevrat’taki on emirden dördüncüsü olan şu ifadeden kaynaklanır “sen, oğlun, kızın, kölen ve câriyen, hayvanların ve kapılarında olan garibin, cumartesi günü hiçbir iş yapmayacaksınız”²⁵⁰Yahudiler cumartesi günü dış dünyaya işlerle meşgul olmaz ve o işlerden bahsetmezler.

Yahudilerin cumartesi günü dünyevi işlerle meşgul olmayı kendilerine haram kılmalarının sebebi ise yine Tevrat’taki “Çünkü Rab gökleri, yeri, denizi ve onlarda olan bütün şeyleri altı günde yarattı ve yedinci günde istirahat etti”²⁵¹ bilgisidir. Buna göre Allah alemi yaratmaya Pazar günü başlayıp Cuma günü de bitirmiştir. Cumartesi günü ise yevmu’l-kat denen yaratmanın olmadığı gündür. “Şüphesiz ki Rabbiniz, gökleri ve yeri altı günde yaratan sonra arşa istivâ eden...Allah’ dır”²⁵² ayeti de bu güne işaret eder. Yahudiler de Tevrat’ın hükmüyle cumartesi gününe tazim ederek bu günü Hakk’a ibadet etmekle geçirirler.

²⁴⁹ Sarı Abdullah, **Cevhere**, s.137.

²⁵⁰

²⁵¹

²⁵² El-A’râf, 7/54

3.2.3 Hıristiyanlar

Ümmet-i Muhammed'e geçmiş ümmetlerden en yakın zamanda bulunan din Hıristiyanlık dinidir. Ayrıca hazret-i Peygamber(sav)'in peygamber olarak gönderilmesinden önce, Muhammediler yani Müslümanlar dışında Allah'a en yakın olanlardır. Kur'ân 'daki "(Ey Muhammed!) İman edenlere düşmanlık etmede insanların en şiddetlisinin kesinlikle Yahûdilerin ve Allah'a ortak koşanların olduklarını görürsün. Yine onların iman edenlere sevgi bakımından en yakınının da "Biz Hıristiyanlarız" diyenler olduğunu görürsün. Çünkü onların içinde keşişler ve rahipler vardır. Onlar büyüklük de taslamazlar."²⁵³ Ayeti Hıristiyanların Müslümanlara olan yakınlığının bir delilidir.

Hıristiyanların Müslümanlardan sonra Allah'a en yakın olmalarının sebebi şudur: Nasara Hak arzusuyla İsa, Meryem ve Rûhu'l-kudsü mülâhaza ederek Hakk'a ibadet ettiler. Daha sonra kulların amellerinin karşılığını görüp görmemesi, âhiretin varlığı hakkında kıl u kal edip, İsa'da Hakk'ın varlığının kıdemini kabul ettiler. Bu şekilde inanmakla teşbihte tenzihi murad etmişlerdir. Ancak teşbihte tenzih manasını İsa, Meryem ve Rûhu'l-kuds ile sınırlandırdıkları için muvahhidler derecesinden düşüp, müşrikler zümresine dahil oldular.²⁵⁴

Hıristiyanlar kırk sekiz sabah oruç tutarlar. Oruçlarının başlangıcı da sonu da pazartesi günüdür. Hıristiyanlar aralarında pazartesi günü oruç tutmayı mübah kılıp sekiz günü çıkarıp kırk bir gün oruçları kalmıştır. Oruçlarının süresi asır vaktinden başlayıp bir sonraki asır vaktine bir saat kalaya kadardır. Toplam yirmi üç saat oruç tutmuş olurlar. Bedene kuvvet verecek yiyecekleri yemezler, sadece şarap ve su içerek meyve türlerini yerler. Dokuz bayram ve pazartesi günü itikaf ederler.

Sarı Abdullaf Efendi'nin bu dinlerden bahsetmesinin sebebi İslam'ın şeref ve üstünlüğünü açıklamak ve diğer dinleri farklı harfler gibi bir yönden müttehit ve birçok yönden de farklı olduğunu göstermektir.²⁵⁵

²⁵³ El-Mâide, 5/82

²⁵⁴ Sarı Abdullah, **Cevhere**, s.138.

²⁵⁵ Sarı Abdullah, **Cevhere**, s.139.

Müslüman, Nasara, Yehûd, Berâhime, Dehriyye, Mecûsî, Seneviyye, Felâsife, Tabîiyye, Abede-i evsân küllî bakımından farklı dinlerin asıllarına vakıf on din olup her birinden birçok din ortaya çıkmıştır. “Siz insanlar için çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz. İyili emreder, kötülü men eder ve Allah’a iman edersiniz.”²⁵⁶ fehvasınca ümmet-i Muhammed ümmetlerin en hayırlısı ve Hak din de İslam dinidir. Kur’ân nazil olup Hatem-i enbiya gönderildikten sonra diğer dinlerin hükmü nesh olunmuştur. İslam dışındaki din mensupları da Mudill ismine mazhar olmuşlardır. Artık İslam dinine tabi olmayanlar er ya da geç azaba dûçar olacaklardır. Çünkü, “Kim İslâm’dan başka bir din ararsa (bilsin ki o din) ondan kabul edilmeyecek ve ahrette de hüsrana uğrayacaktır.”²⁵⁷ ayeti Allah katında makbul olan dinin yalnızca İslam olduğunu söylüyor. Müellif, kitap ehli olan ve olmayan yaygın bütün dinleri sıraladıktan sonra içlerinden yalnızca Müslümların kurtulula ereceklerini söyleyerek Abdülkerîm Cîlî’nin İnsân-ı Kâmil isimli eserinden şu nakli yapıyor;

“Müslümanlara gelince; bunların kâffesi bahtiyardılar. Çünkü Hz. Muhammed’e tâbi olmuşlardır. Bu babda delil, Muhyiddin Arabî ile Hz. Peygamber arasında geçen muhâveredir. Arabî Hz. Peygamber’e “Ben helâli helâl, harâmı harâm bilip üzerime farz olan evâmîr-i ilâhiyyeyi edâ ederek bunun üzerine hiçbir şey ziyade etmem. Hiçbir şey de noksan yapmam.” diyerek “bu ifâdeme nazaran ben Cennet’e dahil olur muyum?” diye sormuştu. Hz. Peygamber O’na “Evet! Dahil olursun” dedi. Ve bu “evet dahil olursun” ifadesiyle hiç birşartla kayıtlamadı. Arabî’nin amel-i mezkûr ile Cennet’e duhûlünü utlakolarak tasrih etti.”²⁵⁸

Şunda da şüphe yoktur ki, Cennet’e dahil olan kimse Allah’a yakınlık derecesinden en yüce derece ile kurtuluşa nail olmuştur. Çünkü Cenab’ı Hak Kur’ân ’da “Kim Cehennem’den uzaklaştırılıp Cennet’e konursa gerçekten kurtuluşa ermiştir.”²⁵⁹ Buyuruyor. Bununabinaen Müslümanlar sırat-ı müstakim üzeredir. Sırat-ı müstaki ise saadete meşakkatsiz ulaştırılan yoldan ibarettir. Müslümanlardan muvahhid olanlar, yani tevhidin hakikatini bilenler sırâtullah üzeredir. Bu sırat, sırât-ı müstakimden daha hususi ve daha faziletlidir. Çünkü bu sırat Cenab’ı Hakk’ın kendisiyle kendisinde olan tecellilerin çeşitliliğinden iba-

²⁵⁶ Âl-i İmran, 3/110

²⁵⁷ Âl-i İmran, 3/84

²⁵⁸ Abdülkerîm Cîlî, **el-İnsânü'l-Kâmil**, çev. Abdülaziz Mecdi Tolun, İz Yayıncılık, İstanbul, 2002, s.456

²⁵⁹ Âl-i İmran, 3/185

rettir. Sırat-ı müstakim ise o tecellilere sebep olan yoldur. Müslümanlar ise tevhid ehlidir. Ârif-i billah olanlar hakikat ve tevhid ehlidir. Bunlardan başkası umumen müşriktir. Müşrik olmak hususunda yukarıda zikredilen dinlerin hepsi eşittir. Binaenaleyh Müslümanlardan başka tevhid ehli yoktur.²⁶⁰

Ayrıca Müslümanların Cenab-ı Hakk'a ibadeti Hakk'ın "Rab" ismine nazardır. Müslümanlar Allah'ın emir ve yasaklarına boyun eğmişlerdir. Çünkü Allah'ın Peygamber'ine indirdiği ilk ayet "Yaratan Rabb'inin adıyla oku"²⁶¹dur. Bu ayette emirler rubûbiyet dairesindedir. Çünkü rubûbiyyet dairesi emrin mahallidir. Bundan dolayı Müslümanlar üzerine ibadet farz olmuştur. Çünkü kulluk Rabb'e has olan bir keyfiyettir. Müslümanların avamı Allah'a "Rab" ismi itibariyle ibadet ederler. Başka bir isim itibariyle ibadet edemezler. Ârifler ise böyle değildir. onlar Hakk'a "Rahmân" ismi itibariyle ibadet ederler. Sebebi ise bütün kainata sirayet eden ilâhî varlığın onların üzerinde tecellisi olmasıdır. Onlar rahmeti mülâhaza ve mütalaa ederek rahmâniyyet mertebesi itibariyle Hakk'a ibadet ederler. Evliyânın muhakkik olanları böyle değildir. Evliyanın ibadeti ne "Rab" ne de "Rahmân" itibariyledir. Bilakis onların Hakk'a ibadeti "Allah" ismi haysiyetiyledir. Allah'ın veli kulları muttasıf oldukları ilâhî isim ve sıfatların gereklerine göre Cenab-ı Hakk'a hamd ve senâ ederler. Zira hamd ve senânın hakikati, hamd ve senâyâ vesile olan isim ve sıfat ne ise onunla kişinin muttasıf olması demektir. Böylece muhakkikler "Allah"'ın kullarıdır. Ârifler" Rahman"'ın kulları, Müslümanların avam olanları ise "Rabb" in kullarıdır.²⁶²

Güneşin şualarından gelen bir tek şuanın güneşe olan nisbet ve bağılılığı mazharların çeşitliliği ile çokluk ve çeşitlilikten uzak olan güneşin zatı, farklı ve çeşitli parlak cisimlerde tecelli eden vahdaniyet sıfatlı nur gibi rûhlar da ehadiyyet tecellilerinin nuruyla oldukları nisbetle müttehî, mazharlar açısından ise muhtelifdir. Ancak "İnsan için ancak çalıştığı vardır"²⁶³ ve "Bugün herkese kazandığının karşılığı verilir. Bugün asla zulüm yoktur."²⁶⁴ayetlerinin işaret ettiği gibi insanların haşir ve berzahtaki halleri, amelleri ve sözleri

²⁶⁰ Abdülkerîm Cîlî, **el-İnsânü'l-Kâmil**, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût, 1997, s. 261.

²⁶¹ El-Alak, 96/1

²⁶² Cîlî, **el-İnsânü'l-Kâmil**, s. 263.

²⁶³ En-Necm, 53/39

²⁶⁴ El-Mü'min, 40/17

bakımından farklı farklı olup, Hak Teala kullarının bazısına hikmetiyle, bazısına da kudretiyle muamele eder.²⁶⁵

Hikmetiyle muamele ettiği kulların amelinin hakikati, berzahta kendisine münasip sûretlere inkılap eder. Yani insanlar iyilik ve kötülüklerinin manalarını müşâhede etsinler diye hazırlanan kendi sûretlerine intikal ederler. Mesela oruç, namaz, hac, zekat ve bunun gibi ibadetlerin kendilerine münasip olan suretlerini karşılarında hazır bulurlar. İhlas ve samimiyete göre bütün güzel amellerin suretlerini karşılarında görürler. Aynı şekilde çirkin sûretler de kötü amellerdeki ısrar ve devamına göre karşısına çıkar. Mesela zina eden bir kişi için pis kokan bir ferc sureti zuhûr eder. Zina aleti, ateşten olan ferce yaklaştıkça azap görür. İçki içen kimse içinde ateşten kadeh verilerek azap edilir. İtaat ile isyan arasındaki günahkar insan için de bazen nurani bazen zulmani sûretler gösterilir.

4. ÜMMETİN FIRKALARA AYRILMASI

Peygamberimiz icâbe ümmetinin geçmiş ümmetler gibi birçok fırkalara ayrılacağını bildirip şöyle buyurdu: Yahûdîler yetmi bir fırkaya ayrıldılar, biri hariç diğerleri cehenneme girer. Hıristiyanlar yetmiş iki fırkaya ayrıldılar, biri hariç hepsi Cehenneme girer. Bu ümmet de yetmiş üç fırkaya ayrılacak, biri hariç hepsi Cehenneme girer.²⁶⁶

Bu hadise göre tevhid ehlerinden olan ümmetler yetmiş üç fırkaya ayrılıp, dinin esaslarından uzaklaşarak birçok bidat meydana gelir. Ma'bed Cüheni, 'Aylan Dımeşki, Yunus Esveri kaza ve kader konusunda ihtilaf edip Hasan Basri(ra)'ın öğrencilerinden olan Vasıl bin Ata büyük günahları işleyenleri küfür ve iman arasında bir mertebede kabul ettiği için Hasan Basri "Vasıl itizâl etti" buyurdu. Böylece onun arkasından gidip, görüşlerini kabul edenlere Mutezile dendi. Mutezile mezhebine mensup olanlar dünyanın birçok yerine dağılıp, Kaderiyye mezhebinin yayılmasına sebep oldular.

Hasan Basri'ye göre kader, hayır ve şerrin Hakk'dan olduğunu kabul etmeyen kafir, günahı Hakk'a havale eden de fâcirdir. Yani takdiri inkar eden kaderiye mezhebidir. Günahları da Hakk'a havale eden "Cebriyye" mezhebidir. Kainatın efendisi doğru yoldan sapan, ümmetin dalalet fırkasını geçmiş ümmetlerin dalalet ehline benzetip şöyle buyurur-

²⁶⁵ Sarı Abdullah, **Cevhere**, s.140.

²⁶⁶ Ebu Dâvûd, Sünnet, 1; Tirmizî, İmân, 18; İbn Mâce, Fiten, 17.

lar:”Her ümmetin mecûsîsi vardır. Benim ümmetimin mecûsîleri de Kaderiyye’dir. Onlardan biri ölürse cenazesine katılmayın, hasta olursa ziyaretine gitmeyin. Onlar Deccal taifesidir. Allah’ın, onları deccale katılmış bir grup olarak değerlendirmesi hakkıdır.²⁶⁷

İslam dininde insan hür bırakılıp kader ile cebr arasında bir yerdedir. Ehl-i sünnet ve’l-cemaat nezdinde insandaki büyük günahlar, imanı bütün bütün ortadan kaldırmaz. Ancak günahlarda ifrat ve ısrar etmek, akidenin bozulmasına sebep olur. Ölürken de ahireti inkar eden kafirler zümresine girmekten kurtulamaz.

Yetmiş üç fırkanın tamamı şunlardır:

Nâciye, mu’tezile, şîa, havâric, cehriye, neccâriye, müşebbihe, cebriye, müsebbite, kerrâmiye, imâmiyye, vâsiliye, hüzeyliye, nazzâmiye, Hayriye, beşeriye, muammeriye, mudâriye, semâviye, hizâmiye, câhiziye, hayatiye, cubbâiye, cüheyymiye, dırrâniye, erâzika, yehûşiye, ucâra, taltiyeye, meymûniye, hemziye, halefiye, etrâfiye, safâiye, ebvâbiye, hâzimiye, seâlibiye, mâbediye, reşîdiye, sinâniye, mükerremiye, malûmiye, ibâdiye, hâlisiyye, hafsiye, yezîdiye, asfeniye, yunûsiye, ubeydiye, gassâniye, sevbâniye, yumeniye, sâlihiye, keysâniye, zeydiye, numâniye, gâliye, ismâliye, muhtâriye, hâşimiye, râzimiye, benâniye, cârûdiye, süleymâniye, hassâniye, bâkiriye, nâvesiye, eftâhiye, şemtiye, kayâliye, meseviye, sebâiye, kâmiye, gayyâniye, mugîriye, behzad, muhakkimiyye.²⁶⁸

Bu fırkalardan yalnızca birisi nâciye olup, kurtulacak diğerleri ise dalalete düşüp helak olacaklardır. Nâciyeden murad, ehl-i sünnet ve’l-cemaattir. İtikatta şeyhleri Ebu Mansur Mâtûridî ve Ebu’l-Hasen Eşarî’dir. En eski imamları İmam Azam Ebu Hanife olup, hicrî 80’de dünyaya gelmiştir. Kadılık teklif edildiğinde kabul etmemiştir. Abbasi halifelerinden olan ikinci halife Devâniki’nin hapsinde Bağdatta hicretin 150. senesinde bu fani dünyadan ahirete göç etmiştir. Hazret-i Ali(ra) Ebu Hanife’nin babası Sâbite ve zürriyetine hayır duada bulunmuştur.²⁶⁹

²⁶⁷ Ebu Dâvûd, Sünnet, 17.

²⁶⁸ Sarı Abdullah, **Cevhere**, s.185.

²⁶⁹ Sarı Abdullah, **Cevhere**, s.185.

İkinci İmam Malik'tir. Hicrî 95'de doğup 175 yılında Medine'de vefat etmiştir. İmam Şafii ise İmam Malik'in öğrencilerinden olup üçüncü imamdır. Muhyiddin 204 yılının Receb ayında Mısır'da vefat etmiştir.²⁷⁰

Dördüncü imam, Ahmed bin Hanbel'dir. 164 yılında Bağdat şehrinde dünyaya gelip, İmam Şafii'den ders almıştır. Hicrî 241 tarihinde Bağdat'ta vefat etmiştir. Süfyan Sevrî'de mezhep sahibi olup Cüneyd-i Bağdâdî de Sevrî'nin mezhebine tâbi idi. Dâvud Isfahânî-i Zâhirî'de mezhep sahibidir. Böylece hak mezheplerin sayısı 6'dır.²⁷¹ Ancak Sevrî ile Dâvud Isfahânî'niye tâbi olanlar kendilerinden sonra devam etmemiştir. Bundan dolayı günümüzde hak mezheplerin sayısı 4 olarak bilinir.

Bu dört mezhebin dışında İslam diyarlarında yaygın olan diğer bir mezhep ise İmâmîyye Şia'sıdır. Şia mezhepleri içerisinde de en mutedili ve ehl-i sünnete en yakın olanı Zeyd b. Ali b. Hüseyin'in mezhebi olan Zeydiyye'dir. Zeydiyye mezhebi içerisinde, diğer şia mezheplerinde olduğu gibi Ashab'a sövülmez, onlara lanet edilmez. Ancak şu kadar var ki İmam Ali'nin sahabelerin en efdali, diğer sahabe ve halifelerin ise Hz. Ali'ye nispetle mefdul olduğu görüşündedirler. "Ebu Bekir(ra)'in hilâfeti ise yalnızca maslahat için olup esâsen hilâfet Ali'nin hakkıydı" derler. Usûlde de Vasil bin Ata'ya mensup olarak Mutezile mezhebine girerek ehl-i sünnet caddesinden ayrılmışlardır.

Ehl-i sünnet akaidi şuna bina edilmiştir. Hak Teala vâcibu'l-vücûd, kadîm, ehad, vâhid, hakîm, kadîr, alîm, mâcid, mürîd, semî', basîr, mütekellim, hayy, kayyum, bâkî, samed, ezeli, ebedî ve sermedî'dir. İlmiyle âlim, kudretiyle kâdir, irâdesiyle mürîddir. İşitmesiyle semî', görmesi ile basîr, kelâmı ile mütekellim, hayatı ile hayy, bekâsıyla da bâkîdir.

İki eli vardır, ancak bu iki eli celâlî ve cemâlî iki sıfatıdır. Dilediğini o iki eliyle yaratır. Vechi vardır, ancak vechinin keyfiyetini kendisinden başkası bilemez. Zâtî sıfatları zatına hasdır. Zâtî gibi sıfatları da kadîmdir. Sıfatları zâtının ne ayrı ne de gayrıdır. Ancak sıfatları ezeli ve sermedîdir. Zâtî itibariyle ehadiyyet sahibidir. Yarattığı hiç bir şeye benzemediği gibi, hiç bir şey de ona benzemez. Cisim değildir, cevher değildir, sıfatı araz de-

²⁷⁰ Sarı Abdullah, **Cevhere**, s.186.

²⁷¹ Sarı Abdullah, **Cevhere**, s.187

ğildir. Aklın vehimleriyle zatı tasavvur edilemez. Yön ve mekandan münezzehtir. Üzerine vakit ve zaman cari olmaz. Yaptığı fiilin illeti yoktur. Üzerine bir şey vacip değildir. Fazlıyla mağfiret ettiği gibi adaletiyle de cezada bulunur. Asla zulüm etmez. Kabir azabı da rahatı haktır. Semâvi kitaplar ve sahifelerdeki bütün nebi ve resûller haktır. Melekler Allah'ın kullarıdır. Kıyamet günü sual, hesap, sırat ve mîzân, cesetlerin haşri, şefaât, cennet ve cehennem haktır. Mirâc Peygamberimizin mübarek bedeniyledir. Rıdvan biatı ehli ve Bedir ashabı cennet ehliendir. Cinlerin müminleri de cennete gideceklerdir. İnsanların en efdali Resulullah(sav) sonra sırasıyla Ebu Bekir Sıddık, Ömer İbnü'l-Hattab, Osman zi'n-nûreyn ve Haydâr-ı Kerrâr Ali'dir.²⁷²

Hadiste geçen “nâciye”den murad sorgusuz sualsiz cennete girecek olanlardır. Yoksa nâciye fırkası dışındaki mezhep mensuplarından, imanında şüphe olmayanların kimisi günahlarına göre cezasını çektikten sonra kimisi de cezadan önce şefaât ile mağfiret olunacaklardır.²⁷³

“Bütün gruplar kendilerinde olanla ferahlanırlar”²⁷⁴ ayetine göre bu grupların itikatları tevhide mebnidir. Kainatın hocası “ümmetim.” sözüyle de kendi nefesine atfedip, İslami fırkaların hepsine “ümmetim” kaydıyla ifade buyurmuştur. Ümmet ise şüphesiz ki temelleri İslam olan tevhid üzerine bina edilmiştir.

Kurtuluşa erecek nâciye fırkasından murad hakiki tevhid ehli olan evliyaullahdır. Ehl-i sünnet ve'l-cemaatte ancak Allah'ın veli kullarıdır.²⁷⁵

Bazı tasavvuf erbabına göre ise insanlar üç gruba ayrılır. Birinci grup melikler ve halifeler, ikinci grup âlimler ve ârifler, üçüncü grup ise avamdır. Bunların her birisi de riyaset, övgü, lezzet almak, şöhret ve servet elde etmek gibi dört şeyle alakalıdır. Zikredilen üç merteye ilgili olduğu dört şeyle çarpılırsa on iki grup olur. On iki grubun her birinin istekleri de gelenek ve adet, kahr ve galebe, mekir ve aldanma gibi üç özellikle hasıl olur. On iki grup ile bu üç özellik çarpılırsa otuz altı grup olur. Bu otuz altı grup kendisine tabi olan ve olmayan şeklinde iki ile çarpılırsa toplam yetmiş iik fırka meydana çıkar. Bun-

²⁷² Sarı Abdullah, **Cevhere**, s.189.

²⁷³ Sarı Abdullah, **Cevhere**, s.190.

²⁷⁴ Er-Rûm, 30/32

²⁷⁵ Sarı Abdullah, **Cevhere**, s.191.

ların hepsi helak olacaktır. Ancak tek kurtuluş fırkası ibâdullah'ın hasları olan ulemâ-i bilâh ve evliyâ-i âgâhtır.²⁷⁶

Başka bir açıdan fırkalara şöyle de bakılabilir:

Akl-ı evvel, nefs-i külliye, heyûla-yı küll, tabiat-ı külliye, yedi semâ, dört unsur, üç madde gibi küllî âlemlerin tamamı on sekizdir. Emr ve yaratılış itibariyle on sekiz mülk ve şehadet âlemi, on sekiz de melekut ve gayb âlemi vardır. Şehadet ve gayb âlemlerinin toplamı otuz altı olup, bu sayı yalnızca büyük alem olan kainattaki fırkaların sayısıdır. “Hem âfâkta hem enfüste âyetlerimizi onlara göstereceğiz”²⁷⁷ ayetine göre aynı şekilde otuz altı fırka da küçük alem olan insan da vardır. Böylece büyük ve küçük âlemdeki fırkaların toplamı yetmiş iki olur.

Bu âlemlerle suret ve mana bakımından ilişkisi bulunan herkes alakası nispetinde Hak'dan gafil olurlar. Çünkü âlem denen her şey Hakk'ın masivasıdır. Masivaya ilgilenmek ise Hakk'a perde olur. Her perde ise tahkik ehline göre helak olmaya mahkumdur. “Allah'ın nur ve zulmetten yetmiş bin hicâbı vardır. Eğer açılmış olsa yüzünün nurları her şeyi yakar”²⁷⁸ hadisi de bu manaya işaret ediyor. Bu takdirde nâciye fırkası; Peygamberin fiil ve hallerine varis olup, bütün mevcudatın varlığında gizlenen varlığı, tek olarak müşâhede etmekle ehadiyyetin, varlığı yakan cezbesiyle çokluktan kurtulup, ihlaslı kılınan kullar zümresine dahil olan kimselerdir. İster sûret itibariyle ister mana bakımından olsun, zikredilen yetmiş iki alem bu küsmeleri asla Hak'dan uzaklaştıramaz.²⁷⁹

Zâhir itibariyle İslam tevhid üzerine bina edilmiştir. Tevhid ise mevhum ilahları nefiy edip ve tek ilahı ispat etmekle mümkündür. “Lâ ilâhe illallâh” kelimesi gibi. “Lâ ilâhe” ile bütün ilahlar nefyedilip, “İllallâh” ile de Allâh'ın birliği ispat edilir. Bâtın ve mana itibariyle ise hakiki tevhid, varlıktaki çokluğu nefyedip, varlığın tekliğini ispat etmektir.

Sufiler çokluktaki birliği anlatmak için deniz ve dalga benzetmesini yapmışlardır. Çünkü deniz dalgalar suretinde çok ise de hakikatte birdir. Dalgalarda deniz sûretinde bir,

²⁷⁶ Sarı Abdullah, **Cevhere**, s.192.

²⁷⁷ Fussilet, 41/53

²⁷⁸ Zebîdî, II, 72

²⁷⁹ Sarı Abdullah, **Cevhere**, s.193.

ancak taayyünat sûretinde çoktur. Yani hakikatte dalgalar mevcut olmayıp, varlığı taayyün itibariyledir zâhir olur.

Çünkü hakikatte dalgalar denizde kaybolmuşlardır. Belki her saat ve her an dalgalar yok olup aynısı veya benzeri icad edilir. Belki dalgalarda birbirinin aynısı yaratılmayıp, ancak birbirinin benzeri yaratılır. Aynı şekilde mevcudatta ariflerin müşahedeleri de dalgalar gibidir. Çünkü “Allah’dan başka her şey yok olacaktır.”²⁸⁰ sırrınca bütün mevcudat “mevcudun bi’l-hak”tır. Yani varlıkları ancak Allah’ın var etmesiyledir. onların varlığı zâti değil, ârizîdir. Buna binaen deniz dalgaları farklı farklı sûretleriyle yeniden zuhûr ederler. Ancak dalgaların bu zuhurları kendilerinden değil, denizdendir. Aynı şekilde kainatı yaratıcısı da “ O, her gün yeni bir şe’ndedir”²⁸¹ ayeti mucibince her anda hadsiz bir şekilde tecelli etmektedir.

Hakiki muvahhid âlemdeki sûretlerden her bir sûrette Hakk’ın tecellilerini müşâhede eder. Çünkü halk diye tabir edilen sûretlerden her bir sûret, ilahi isimlerinin tecellilerinin mazharıdır. Deniz, dalga, hudûs, kıdem, imkan, kesret, vahdet gibi kavramların hepsi itibari ve nisbidiler.²⁸²

Öyleyse mevcudat neden vardır denilirse; zâti tenzih, mutlak varlığı da tevhid etmek için vardır. Mesela sayılarda bir, hiçbir zaman iki olamaz. Ancak iki sayısı iki defa bir’dir. Yani iki sayısı, bir’in ikinci mertebesidir. Üç de aynı şekilde bir olamaz. Ancak bir, üç mertebesinde bulunuyor. Yani üç aslında bir sayısının üçüncü mertebesidir. .

Bütün sayılar birbirlerine nispetle bu şekildedir. Harflerde de durum farklı değildir.. elif ismi, lafız ve akıl bakımından eliften farklı ise de hakikat itibariyle aynısıdır. Bunun binaen vâhid olan zâti, binlerce isimle isimlendirmek mümkündür. Ancak bir olan zatta çokluk tasavvur etmek imkansızdır. Çünkü kesret-i ahbâb, kesret-i mahbûba dalalet etmez. Yani sevenlerin çok olması, sevilenin de çok olmasını gerektirmez. İsimlerin çoklu-

²⁸⁰ El-Kasas, 28/88.

²⁸¹ Er-Rahmân, 55/29.

²⁸² Sarı Abdullah, **Cevhere**, s.195.

đu da isimlendirilen Şeyin çokluğunu göstermez. ²⁸³. İbârelerimiz farklı farklı da olsa senin güzelliğin birdir, bütün ibareler o güzelliğe işaret eder.²⁸⁴

Basiret ehline göre mevcudattaki tecellilerde tekrar tevehhüm edilemez. Çünkü isimlerin çokluğunda tekrar olmayıp, yalnızca farklı isimlendirmeler ve isimlendirilen zatın farklı farklı yönlerine iŐaretler vardır.

²⁸³ Sarı Abdullah, **Cevhere**, s.196.

²⁸⁴ İbnü'l-Arabî, Fusûs, s. 120.

SONUÇ

992/1584 senesinde İstanbul'da dünyaya gelen Abdullah Efendi Anadolu'nun birçok yerinde bulunmuş, 1071/1661'de yine İstanbul'da vefat etmiştir. Abdullah Efendi'nin yaşadığı XVI. yüzyılın ikinci yarısı ve XVII. asrın birinci yarısının incelenmesi, kendisinin ve döneminin tasavvuf anlayışının tanınması bakımından oldukça önemlidir. Sarı Abdullah Efendi kaleme aldığı eserleriyle yaşadığı dönemin özellikle tasavvufî hayatına ışık tutmuştur.

İyi bir hattat ve çiçek yetiştiricisi olan Abdullah Efendi mühim iki eseri olan *Se-merâtu'l-Fuâd* ve *Cevahir-i Bevâhir-i Mesnevî*'sini ilk resmî vazifesi olan dividdarlık döneminde telif etmeye başlamış, sonraki yıllarda ise *Cevheretü'l-Bidâye Ve Dürretü'n-Nihâye*, *Düstûrü'l-İnşâ*, *Nasihatü'l-Mülûk Terğîben Li-Hüsni's-Sülûk*, *Mir'âtü'l-Asfiyâ Fi Sıfâti'l-Melâmiyyeti'l-Ahfiyâ* ve *Ulüvvi Şâni'l-Evliyâ*, *Vâridât-ı Sarı Abdullah Efendi* isimli eserlerini kaleme almıştır. Eserlerinde ağırlıklı olarak vahdet-i vücûd düşüncesi nefis mertebeleri, kalbin tavırları, Melâmîlik anlayışı, çeşitli inanç grupları ve özellikleri, on iki imâm ve birçok sûfînin menkıbevî hayatlarını işlemiştir.

İslam düşünce tarihinde varlığı ve yaratılışı açıklamak ve varlığın hakikatini nazârî olarak ortaya koymak için büyük gayretler gösterilmiştir. Bu çabaların neticesinde varlık ve yaratılış üç grup halinde tasnif edilmiştir. Kelâmcıların kadîm hâdis, hükemânın vâcib mümkün ayırımlarıyla açıkladıkları varlığı tasavvuf ehli yukarıdan aşağıya, zuhûr eden bir silsile (merâtib-i vücûd) şeklinde izah ederler. Böylece varlık, zatıyla kesinlikle bilinemeyenden başlayıp, insân-ı kâmilde tamamlanır.

Yaratılmışların en şerefli ve yeryüzünde Allah'ın halîfesi olan insan nefsinin heva ve isteklerinin esiri olduğu müddetçe bulunduğu o yüce makamdan mahlukatın en aşağı mertebesine düşmektedir. Bütün kötülüklerin kaynağı olan nefis terbiye edildiği takdirde yeniden yaratılmışlar içerisindeki en yüksek mertebeye ulaşacaktır. Nefsin terbiye edilmesi ise ancak nefis ve nefsin özelliklerinin bilinmesiyle mümkündür.

Kalp ve rûh, bir cevherin sıfat ve özellikleri itibarıyla farklılık gösteren iki ayrı yönünü ifade etmektedir. Bir bütünün her yönüyle tanınabilmesi ancak o bütüne ait her bir parçanın bilinmesiyle mümkün olabilir. Mutasavvıflar insanın kendisini tanıyarak yüksel-

mesini sağlamak adına nefsi farklı mertebeler, kalbi de tavırlar halinde kategorize etmişlerdir. Tezimizde insanın tekâmülünde kat etmek zorunda olduğu bu manevi mertebeleri Sarı Abdullah Efendi'nin *Cevheretü'l-Bidâye Ve Dürretü'n-Nihâye* isimli eserinde işlediği “varlık mertebeleri”, “etvâr-ı seb'a”, “nefis mertebeleri” ve çeşitli tasavvuf kavramlarına yüklediği anlamlarla incelemeye çalıştık.

BİBLİYOGRAFYA

Abdullah Efendi, **Cevahir-i Bevâhir-i Mesnevî**, Köprülü Kütüphanesi, no:740

Abdullah Efendi, **Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî**, Matbaa-i Âmire V, İstanbul, 1287

Abdullah Efendi, **Cevheretü'l-Bidâye ve Dürretü'n-Nihâye**, Süleymaniye, Hâlet Efendi Kütüphanesi, no:214

Abdullah Efendi, **Dîvân**, Süleymâniye, Hacı Mahmud Efendi Kütüphanesi, no: 3637

Abdullah Efendi, **Gönül Meyveleri**, haz. Kenan Necefzâde, Yeni Şark Yayınları, İstanbul 1967

Abdullah Efendi, **Mir'âtü'l-Asfiyâ Fî Sıfâtî'l-Melâmiyyeti'l-Ahfiyâ ve Ulüvvi Şâni'l-Evliyâ**, Süleymâniye, Şehid Ali Paşa Kütüphanesi, no:1401

Abdullah Efendi, **Nasîhatü'l-Mülûk Tergîben Li-Hüsni's-Sülûk**, Süleymaniye, Hekimoğlu Kütüphanesi, no:679

Abdullah Efendi, **Semerâtu'l-Fuâd Fî'l-Mebdei ve'l-Meâd**, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1288

Abdullah Efendi, **Vâridât-ı Sarı Abdullah Efendi**, Süleymâniye, Hacı Mahmud Efendi Kütüphanesi, no:3637

Abdürrezzak Kâşânî, **Letâifu'l-a'lâm fî işârâti ehli'l-ilhâm**, (tah. Mecîd Hâdîzâde), Tahran 1421/2000;(Tasavvuf Sözlüğü, çev. Ekrem Demirli, İstanbul 2004

Acem, Refîk, **Mevsûatü mustalâhati't-tasavvufi'l-İslâmiyye**, Beyrut 1999.

Ali b. Muhammed eş-Şerîf, **Kitâbu't-ta'rîfât**, , (tah. Muhammed Abdurrahman el-Mer'âşlî), Dâru'n-nefâis, Beyrut, 1424/2003

Altıntaş, Hayrani, **Tasavvuf Tarihi**, Akçağ Yayınları, Ankara 1986

Âmülî, Haydar b. Ali b. Haydar el-Alevî el-Hüseyînî, **Lübbü'l-İstılâhât fî cüllî'l-ibârât**, Beyazıt Devlet Ktp. Beyazıt nr. 3429

Ayan, Hüseyin, **Cevrî, Hayatı, Edebî Kişiliği**, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum 1981

Ayvansarâyî, Hüseyin, **Hadîkatü'l-Cevâmi'**, Matbaa-i âmire, İstanbul 1281

Banarlı, Nihad Sami, **Resimli Türk Edebiyatı Târîhi**, MEB Yayınları, İstanbul 1976

Cebecioğlu, Ethem, **Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü**, Rehber Yayınları, Ankara 1997

Cîlî, Abdülkerîm, **el-İnsânü'l-Kâmil**, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût, 1997

Cîlî, Abdülkerim, **el-İnsânü'l-Kâmil**, çev. Abdülaziz Mecdi Tolun, İz Yayıncılık, İstanbul, 2002

Çamdibi, H.Mahmut, **Şahsiyet Terbiyesi ve Gazali**, İFAV Yayınları, İstanbul 1994

Çataklı, Osman, Kademeleri, **Vasıfları ve Tedavisi ile Nefs**, Gonca Yayınevi, İstanbul ts.

Çelikoğlu, Şahver, **Nefs Tezkiyesi**, Marifet Yayınları, İstanbul 2001

Dânişmend, İsmail Hâmi, **İzahlı Osmanlı Kronolojisi**, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1960

Defterdâr Sarı Mehmed Paşa, **Zübde-i Vekâiyât**, haz. Abdülkadir Özcan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1995

el-Firûzâbâdî, **el-Kâmûsu'l-Muhît**, çev. Asım Efendi, İstanbul

el-Firûzâbâdî, **el-Kâmûsu'l-Muhît**, çev. Asım Efendi, İstanbul.

Eraydın, Selçuk, **Tasavvuf ve Tarikatler**, İFAV Yayınları, İstanbul 1994

Eren, Sıddık Naci, **Cennet Yolu**, Şelale Yayıncılık, İstanbul 1997

Eren, Sıddık Naci, **Tarikatların İç Yüzü**, Şelale Yayıncılık, İstanbul 2005,

Erzurumlu İbrahim Hakkı, **Mârifetnâme**, Matbaa-i Ahmed Kâmil, İstanbul, 1914

Esrâr Dede, **Tezkire-i Şuarâ-i Mevleviyye**, haz. İlhan Genç, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Erzurum 1986

Eşrefoğlu Rumi, **Müzekki'n-nüfûs**, Arslan Yayınları, İstanbul 1971

Fâik Reşat, **Eslâf**, haz. Şemsettin Kutlu, Tercüman Yayınları, İstanbul ts.

Feridüddin Attar, **Cevherü'z-Zât**, Ferheng-i Dâneşcû, Tahran, 1389

Fındıklılı İsmet Efendi, **Tekmiletü's-Şakâyık fî Ehli'l-Hakâyık.**, Çağrı Yayınları, haz. Abdulkadir Özcan, İstanbul 1989

Gölpınarlı, Abdalbaki, **Melâmilik ve Melâmiler**, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1983

Gündüz, İrfan, **Osmanlılarda Devlet-Tekke Münasebetleri**, Seha Neşriyat, İstanbul 1989

Gündüz, İrfan, **Gümüshânevî Ahmed Ziyâüddin**, Seha Yayınları, İstanbul, 1984

Hacı Tevfik, **Mecmûatü't-Terâcim**, Üniversite Kütüphânesi, TY, nr: 192

Hâfız Hulûsi Efendi, **Mîzânü'n-nüfûs**, Sebil Yayınevi, (sd. Abdurrahman Acer), İstanbul 2006

Hancıç, Selçuk, **el-Cevheretu'l-Esnâ fî Terâcim-i Ulemâ ve Şuarâ-i Bosna**, Kâhire 1929

Hucvirî, **Keşfu'l-Mahcûb**, çev. Süleyman Uludağ, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1996

İbn Kayyim el-Cevziyye, **Tıbbü'l-Kulûb**, Polen Yayınları, (çev. Osman Arpaçukuru, Mehmet Ali Kara, Alim Yücer), İstanbul 2007

İbnü'l-Arabî, Muhyiddin, **el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye**, Dâru Sadr, Beyrut ts

İbnü'l-Arabî, Muhyiddin, **Mu'cemu ıstılâhâti's-sûfiyye**, (tah. Bessâm Abdülvehhâb el-Câbî), Dâru'l-imâmi'l-müslim, 1411-1990

İsmail b. Muhammed Aclûnî, **Keşfü'l-Hafâ ve Müzîlü'l-İlbâs ammâ iştehera mine'l-Ehâdîs alâ Elsineti'n-Nâs**, Halep ts

İz, Mahir, **Tasavvuf**, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 1990

Kâşânî, Abdürrezzak, **Letâifü'l-a'lâm fi İşârât-ı Ehli'l-İlhâm**, çev. Ekrem Demirli, İz Yayıncılık, İstanbul 2004

Kâşânî, Abdürrezzak, **Reşhü'z-zülâl fi şerhi'l-elfâzi'l-mütedâvileti beyne erbâbi'l-ezvâk ve'l-ahvâl**, (tah. Saîd Abdülfettah), el-Mektebetü'l-ezheriyye, 1415/1995

Kâtip Çelebî, **Keşfü'z-Zünûn an Esamii'l-Kütüb ve'l-Fünûn**, haz. Ş. Yaltkaya-Rifat Bilge, MEB Yayınları, Ankara 1941

Kelabâzî, Bekir Muhammed b. İshak, **et-Ta'arruf li-mezhebi ehli't-tasavvuf**, Beyrut 1422/2001

Kelabâzî, Ebû Bekir Muhammed b. İshak, **et-Taarruf li-Mezhebi Ehli't-Tasavvuf**, Dergâh Yayınları, çev. Süleyman Uludağ, İstanbul 1981

Koçi Bey, **Koçi Bey Risâlesi**, haz. Zuhûri Danışman, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1985

Kotku, Mehmed Zahid, **Nefsin Terbiyesi**, Seha Neşriyat, İstanbul 1984

Kuşeyrî, Abdülkerim, **er-Risâle**, (tah. Abdülhalim Mahmud-Mahmud b. eş-Şerif), Kahire 1972

Kuşeyri, **Risâle-i Kuşeyriyye**, çev. Süleyman Uludağ, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1978

La'lîzâde, Abdülbâkî, **Sergüzeşt**, Matbaa-i Âmire, İstanbul, 1256

Mehmed Nazmî, **Hediyetü'l-İhvân**, haz. Osman Türer, İnsan Yayınları, Ankara 2005

Mehmed Sirâceddin, **Mecmâ-ı Şuarâ ve Tezkire-i Udebâ**, Dilek Matbaası, haz. Mehmet Arslan, Sivas 1994

Mehmed Ubeydî, **Netâyicu'l-Eşcâr**, Beyazıt-Ali Emîrî Kütüphânesi: nr. 162

Muallim Nâcî, **Osmanlı Şâirleri**, haz. Cemal Kurnaz, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara 1986

Müstakîmzâde Süleyman Sâdeddin, **Menâkıb-ı Melâmiyye-i Şuttâriyye-i Bayrâmiyye**, Süleymaniye Kütüphanesi, İbnü'l-Emin Bölümü:3357

Müstakîmzâde Süleyman Sâdeddin, **Tuhfe-i Hattâfîn**, Devlet Matbaası, İstanbul, 1928

Nâil Bayraktar, **Hediyetü’-Ârifin Esmâü’l-Müellifin ve Âsârü’l-Musannifin Şöhretler İndeksi**, MEB Yayınları, İstanbul, 1990

Nâilî İbrahim, **Hadîkatü’r-Rüesâ**, Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, nr: 2244

Nâimâ, Mustafa, **Ravzatü’l-Hüseyn fî Hülâsati’l-Ahbâri’l-Hafikayn**, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1283

Ögke, Ahmet, **Ahmed Şemseddîn-i Marmaravî, Hayatı, Eserleri**, İnsan Yayınları, Görüşleri, İstanbul 2001

Özcan, Abdülkadir, “Cinci Hoca”, **DİA**, İstanbul 1998, XVIII

Öztuna, Yılmaz **Başlangıcından Günümüze Kadar Büyük Türkiye Tarihi**, Hayat Kitapları Yayınevi, İstanbul 1966.

Resmî Ahmed Efendi, **Halîfetü’r-Rüesâ**, haz. Müctebâ İlgürel, Recep Ahıskalı, İstanbul, 1992

Seccadî, Seyyid Cafer , **Ferheng-i Istılâhât ve Tabîrât-ı İrfânî**, çev. Hakkı Uygur, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2007

Serin, Rahmi, **İslam Tasavvufunda Halvetîlik ve Halvetîler**, Petek Yayınları, İstanbul 1984

Seyyid Mustafa Râsim Efendi, **Istılâhât-ı İnsân-ı Kâmil**, Tasavvu Sözlüğü, (haz. İhsan Kara), İstanbul 2008

Şeyhî Mehmed Efendi, **Vekâyiku’l-Fudalâ**, haz. Abdulkadir Özcan, Çağrı Yayınları, İstanbul 1989

Tebrîzî, Abdurrahim el-Halvetî b. Şemseddin, **Hâşiyetü’l-Mustalahât**, Süleymaniye Ktp., Hâlet Efendi, nr. 316

Türer, Osman, **Tasavvuf Tarihi**, Ataç Yayınları, İstanbul 1995

Uludağ, Süleyman, **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, Kabalcı Yayınları, İstanbul, 2012

Uzunçarşılı, Hakkı, **Osmanlı Tarihi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1995

Uzunçarşılı, **Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı**, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1984

Vassaf, Osmanzâde Hüseyin, **Sefîne-i Evliyâ-i Ebrâr fî Şerh-i Esmâr-i Esrâr**, haz. Ali Yılmaz, Mehmet Akkuş, Seha Neşriyat, İstanbul, 1999

Yetik, Erhan, **İsmail-i Ankaravî Hayâtı Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri**, İşaret Yayınları, İstanbul 1992

ÖZGEÇMİŞ

Adı, Soyadı	Serhat	GÜLTAŞ
Doğum Yeri ve Yılı	Çıldır	20/04/1984
Bildiği Yabancı Diller	Arapça,	Farsça
ve Düzeyi	C	C
Eğitim Durumu	Başlama - Bitirme Yılı	Kurum Adı
Lise		
Lisans		
Yüksek Lisans	2012	2014
Doktora	2014	
Çalıştığı Kurum (lar)	Başlama - Ayırılma Yılı	Çalışılan Kurumun Adı
1.		
2.		
3.		
Üye Olduğu Bilimsel ve Mesleki Kuruluşlar		
Katıldığı Proje ve Toplantılar		
Yayınlar:		
Diğer:		
İletişim (e-posta):		
	Tarih İmza Adı Soyadı	S